

האם תלמידי רבי עקיבא מתו במרד בר כוכבא?¹

הקדמה * סעיף א - פתיחה * סעיף ב - דברי רב שרירא גאון * סעיף ג - קושיות על דברי התלמוד כראיה לשיטה החדשה' ודחייתן * סעיף ד - מעשים דומים בתלמוד * סעיף ה - חשבונות השנים * סעיף ו - חגיגת ל"ג בעומר * סעיף ז - סיכום * נספח א - ראיות הרב שרקי והתמיהות עליהן * נספח ב - מתי למדו התלמידים החדשים אצל ר"ע * נספח ג - סיכום חלק גדול מהמאמר בנקודות קצרות

הקדמה

כל ימי גדלתי בין ברכי תלמידי-תלמידיו של מרן הרב קוק, ומכיון שכך קסמה לי ההבנה הנפוצה לפיה תלמידי רבי עקיבא שמתו במהלך ימי ספירת העומר נהרגו במהלך מרד בר כוכבא. בכך הפכה תקופת ספירת העומר לתקופה בה מודגש הצד הלאומי, ועניינה השתלב היטב במועדי חודש אייר - יום העצמאות ויום ירושלים.

לפני שנים ספורות, משביקשתי למצוא את המקורות להבנה זאת, גיליתי להפתעתי את החידוש הגדול שיש בה. ככל שהעמקתי בבירור הדבר, מתוך מטרה לאששו, גיליתי לצערי כי יסודותיו חלשים והקושיות כלפיו רבות. כך התחדש לי, לדוגמא, כי הבנה זו מקורה בחוקר שלא היה נאמן למסורת ישראל, שאין ראיה ברורה לשיטה זו מדברי רב שרירא גאון באגרתו, ושהדברים אינם נזכרים בשיחות מורנו הרצי"ה קוק.

נדגיש: הנחנו במאמר זה שר"ע היה נושא כליו של בר כוכבא (כדברי הרמב"ם). מסתבר לפיכך לומר שתלמידיו או תלמידי-תלמידיו השתתפו במרד, ושרבים מהם נפלו בקרבות. מאמר זה אינו עוסק כלל בנקודה זו, אלא אך ורק בשאלה הבאה: האם 24,000 התלמידים שמתו בין פסח לעצרת (כפי שנזכר בגמ') מתו במהלך מרד בר כוכבא, או שמא הם מתו בזמן אחר (ולפי"ז התלמידים שמתו במרד, לפי המסתבר כנ"ל, אינם התלמידים שמתו בימי הספירה אלא הם תלמידים אחרים של ר"ע).

¹ מהדורה חמישית תמוז תשפ"ג (פורסם לראשונה בשנתון 'אסיף', כרך ד, חלק א, עמ' 61 ואילך, וכאן נדפס עם הוספות ותיקונים; קישור למהדורה הראשונה: asif.co.il/wp-content/uploads/2021/04/6_2.pdf). אודה מאוד לקוראים שישלחו את הערותיהם והשגותיהם לאימייל: SHMUEL6520@GMAIL.COM. תודתי לאבי מורי, וכן לרב נחום בן יהודה, ולרב יואל קטן, על הסיוע שקיבלתי מהם.

מאמר זה נכתב באריכות, **ובנספח ג' סוכמו עיקרי הדברים**, לטובת מי שאינו יכול לעיין בדברים בשלימותם.
המאמר מחולק לסעיפים. בחלק מהם חילקנו את הסעיף לפסקאות ממוספרות.

פרסום מאמר זה מלווה בחששות רבים. לא רציתי להיות שותף לתופעות בעייתיות הנפוצות בימינו: זלזול בגדולי עולם, החלשת הרעיון הלאומי, וביטול פרשנות שהשתרשה. תקוותי כי הקורא הנבון ידע לבחון את הדברים ולבררם עם מוריו, ולקבל את האמת ממי שאמרה מתוך אהבת תורה ויראת שמים.

סעיף א: פתיחה

בגמרא יבמות (סב, ב) מובא כי עשרים וארבע אלף תלמידי רבי עקיבא מתו בין פסח לעצרת, וכך גם הובא במדרשים². לדעת רוב הראשונים זוהי הסיבה למנהגי האבלות בהם נהגו ישראל בימים אלו, וכך גם נפסק בשו"ע (או"ח תצ"ג, א).

הגמרא מציינת כי תלמידי ר"ע מתו משום ש'לא נהגו כבוד זה בזה', וכי מיתתם היתה ב'אסכרא'. כעין זה הובא גם בחלק מהמדרשים³, וכך גם מובא אצל רוב ככל חכמי ישראל, גאונים ראשונים ואחרונים, עד ימינו אנו. אמנם במאתיים השנים האחרונות חוזרת ומועלית טענה – אותה נכנה במאמרנו 'השיטה החדשה' – ולפיה תלמידי ר"ע מתו במהלך קרבות מרד בר כוכבא. בטענה זו נעסוק במאמרנו.

השיטה החדשה הועלתה לראשונה בידי החוקר המשכיל נחמן קרוכמאל (רנ"ק; נפטר בשנת ת"ר)⁴. רנ"ק לא הסביר כיצד דבריו מסתדרים עם דברי הגמרא, וייתכן שלא חש צורך לעשות זאת, משום שמחויבותו למסורת ישראל לא היתה מוחלטת (כך, לדוגמא, ייחס רנ"ק את הפרקים האחרונים בספר ישעיהו למחבר שחי לאחר פטירת ישעיהו הנביא⁵).

² בראשית רבה סא, ג; קהלת רבה יא, ו, אות י; ילקוט שמעוני, קהלת, רמז תתקפט (יא, ו); תנחומא (בבור), חיי שרה, ח. בתנחומא לא נזכר מתי אירעה מיתת התלמידים.

³ בבראשית רבה מובא שהסיבה למות התלמידים היתה משום 'שהיתה עינים צרה אלו באלו'. כע"ז גם בקהלת רבה: "שהיתה עיניהם צרה בתורה זה לזה". בילקוט שמעוני מובא שהתלמידים מתו "מפני שלא נהגו כבוד זה בזה" ועל צורת המיתה מובא שם: "א"ר חייא בר אבא ואי תימא רב אידי בר אבין כלם מתו במיתה רעה, אמר רב נחמן בר יצחק מאי היא זו? אסכרה, רבי דוסתאי ב"ר ינאי אומר בכרת".

⁴ מורה נבוכי הזמן, שער י', מהדורת אררט תשכ"א עמ' קט וסוף עמ' רכח. הספר יצא לאור בשנת תרי"א, כ-11 שנים לאחר פטירת מחברו. להלן (הערה 17) נתייחס לחכם נוסף שנמנה על ראשי תנועת ההשכלה בימיו ופירסם תיאוריה דומה, הלא הוא החכם ש"ר.

⁵ מורה נבוכי הזמן, שער יא, הערה שניה, סימן ב. הרב שי ואלטר הוסיף (במאמרו ב'מכלול', כתב עת רב תחומי, מכללה ירושלים, חוברת לא, תשע"ה, עמ' 65-84) שלדעת רנ"ק לספרות חז"ל השרבבו גם "אגדות טפלות" הכוללות "מעשה שדים וכשפים... וסיפורים זרים" (שער יד, עמ' רנא במהדורת יהודע עמיר, כתבי נחמן קרוכמל, ירושלים תשע"א). על יחסו של מרן הרב קוק כלפי רנ"ק ניתן ללמוד מדבריו ב'שמונה קבצים' (קובץ ה, רלט): "וצדקה מאד ההכרה האמונית שידעה להזהר מהוראותיו של 'מורה נבוכי הזמן' שהארסיות המינית הראשית הזאת ננעצה בראשית מחשבותיו", וראה גם בדברי הרא"ה אל הרב הנזיר שהובאו ב'משנת הנזיר'

מאז רבים מהמלומדים אחזו בשיטתו⁶, אך לאחר חיפוש מצאתי שגם כמה תלמידי חכמים הביאו אותה: הרב יהוסף שטרן⁷, בעל ה'זכר יהוסף' (שנפטר בשנת תרס"ד), וכן הרב חנוך העניך טייטלבוים בפירושו 'עין חנוך' על המדרש⁸ (היה אבד"ק סאסוב וקערעצקיא. ובעל שו"ת 'יד חנוך', 'עיר חנוך' על התורה, והגהות 'עין חנוך' על הרבה ספרים, תרמ"ד-תש"ג). ייתכן שגם בעל העץ יוסף על המדרש הביאה (הרב חנוך זונדל בן הרב יוסף, נפטר בשנת תרכ"ה)⁹, וייתכן

עמ' מט: "בפילוסופיה אשכנזית של רמ"ד (=ר' משה דסובר מנדלסון) ובייחוד רנ"ק (= ר' נחמן קרוכמל) פקפק" (ראה גם 'אסיף', חוברת ד, עמ' 303, הערה 41).

⁶ ש. הר וכן ש. שריא, תולדות הספרות התלמודית (ספר ראשון עמ' 161, הוצאת השכלה לעם, תל אביב תרצ"ז); יום טוב לוינסקי, ספר המועדים (כרך ו, תל אביב תשט"ז, עמ' 342); בנתיבות התלמוד, שמעון פדרבוש (מוסד הרב קוק ירושלים תשי"ז, עמ' 49); גדליה אלון, תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד (הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת"אתשכ"א, חלק ב', עמ' 43-44, אך במסקנתו דוחה אלון את התיאוריה); א' אופנהימר ("מבוא", בתוך 'מרד בר-כוכבא' בעריכת אהרון אופנהיימר, מרכז זלמן שזר, ירושלים תש"ס, עמ' 15); ש' קרויס ('יעשרה הרוגי מלכות', בתוך 'מרד בר כוכבא הני"ל, עמ' 108); שמואל אברמסקי, בר-כוכבא נשיא ישראל (הוצאת מסדה, ת"א, 1961, עמ' 133-134, ועיי"ש שפיקפק בזה); שמואל ספראי, רבי עקיבא בן יוסף חייו ומשנתו (ספרית דורות, ירושלים, 1970, עמ' 27). חלק מדעות אלו צוינו במאמרו של חיים ליכט, 'על מותם של תלמידי רבי עקיבא' (בתוך: טורא – אסופת מאמרי הגות ומחקר במחשבת ישראל, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב תשמט, עמ' 120-121). [שוב הראוני מקור נוסף בו הובאה השיטה החדשה, והוא בספר זכרון יוסף צבי (ברלין תרצ"ג, דף ג, על השו"ע ס"י תצג), לר' אליעזר דינר (תלמידו של הרב ד"ר יוסף צבי דינר), שם כתב: "ואף על פי שבתחילה חלשו היהודים את אויביהם לפי חרב, אחר כך גברו הרומיים ולכדו מישראל עיר ועיר, ובאותה זמן היתה מלחמה בכל יום יום ובכל מלחמה נפלו ומתו הרבה אנשים מחיל בר כוזבא ובהן כמה תלמידי ר' עקיבא, וכששקעה החמה בכל יום יום פסקה המלחמה ואז נקברו כל המתים. ואפשר שבתוך כל המלחמות הללו שהיו יום יום ושבחם גברו האויביהם על ישראל היה יום אחד והוא ל"ג בעומר שגבר בו ישראל, אותו יום שבו היה להם ישעות ה' בעת צרתם יום גבורה ותשועה - אותו יום קבעו ליום שמחה לדור דורים, וכמו כן שמעתי גם מפי הרב דק"ק פוזנא מוהר"ר זאב פיילכענפעלד ז"ל...". לא ידוע לי פרטים על הרב פיילכענפעלד, מלבד העובדה שהוא כלול בין חברי מועצת גדולי התורה של אגו"י שנבחרו בקטוביץ בשנת תער"ב].

⁷ מאמר 'תהלוכות האגדות', ווארשא תרס"ב (נדפס גם בסוף שו"ת 'זכר יהוסף', מהדורה ישנה ללא שנת הוצאה, חלק ד), סוף פרק לג, עמ' 80: "וידוע שגם נסיעת רבי עקיבא לחו"ל לעבר שנים הייתה גם כן לתכלית זה, וע' ביבמות קטו א ותוס' ד"ה 'אמר ר"ע', וכידוע היה מהרוגי מלכות בעבור היותם מסבבי הקשר, ואמרם ביבמות שנהרגו 24 אלף תלמידי ר"ע שלא נהגו כבוד זה בזה – היינו שלא היו בעיצה אחת בתכסיסי המלחמה בקנאתם זה בזה".

⁸ על קהלת רבה (מהדורת ניו יורק, תש"ז): "שמתו כולם במלחמת ביתר, כן נראה באגרת רש"ג".

⁹ בפירוש העץ יוסף על קהלת רבה (יא, י) כתב שתלמידי ר"ע מתו "במלחמת בר כוזיבא בין פסח לעצרת (מצאתי)", ובפירושו לבראשית רבה (סא, ג) מובא: "שמתו כולם בין פסח לעצרת במלחמת ביתר" (ייתכן שהוא אינו מציין היכן מצא את ההשערה משום שלא רצה להפנות

שיש לה אזכור בודד בכתבי מרן הראי"ה קוק (תרמ"ה-תרצ"ה). נראה כי מו"ר הרצי"ה קוק, לא הזכירה¹⁰. לאחר שנת ת"ש הובאה השיטה החדשה על ידי

לדברי רנ"ק, שכאמור לא נמנה על שלומי אמוני ישראל). אמנם לפי בדיקתי ניסוחים אלו מופיעים רק במהדורת 'זכר חנוך' (ירושלים, תשס"ה) אך בדפוסים המוקדמים יותר (החל מדפו"ר, ללא יוצא מן הכלל) לא נזכר משפט זה. על פי המובא בהקדמה למהדורת 'זכר חנוך' נראה כי התוספות במהדורה זו הם עפ"י "ספר ישן עם פירוש עץ יוסף... ובו הערות והוספות רבות. כנראה שהוא כתי"ק של המחבר שהוסיף בשולי הספר הנדפס פירושים חשובים... [במקום שהוסיף בכ"י עשינו סוגרים...] בספר כת"י הנזכר נרשמו שינויי נוסחאות או הוספות מכת"י ממדרשים עתיקים שהיו כנראה בידי המחבר". אם כן, ייחוסם של הדברים למחבר הפירוש אינו מוחלט, בייחוד לאור העובדה שפעמים והתוספת מודפסת בתוך סוגריים ופעמים שלא, ומשום כך יש לפקפק במהימנותם.

¹⁰ עיון בפתגמו של הרב קוק לחודש אייר תרע"ד (לוח 'ארץ הצבי'; 'באר מגד ירחים' לרב עוזי קלכהיים, בית אל תשנ"ה, עמ' פו) מעלה כי הזכיר ככל הנראה את 'השיטה החדשה': 'הגבורה העילאה של תלמידי רבי עקיבא, והצפונה של קדושי הקהילות, מתחברות יחד באוצר הרוזים של רשב"י'. הפתגם עוסק בחודש אייר ומציין שלשה אירועים שאירעו בו: הראשון הוא מיתת תלמידי רבי עקיבא שאירעה בעיקרה בחודש זה, השני הוא מסעי הצלב בהם הושמדו כמה מקהילות אשכנז בימים אלו, והשלישי הוא החגיגה בציונו של רשב"י ב"ח באייר. הרב מגדיר כי לעומת קדושי הקהילות באשכנז שגבורתם היתה 'צפונה' ומוסתרת, הרי שגבורתם של תלמידי רבי עקיבא היתה גלויה. מסתבר מאוד כי כוונת הרב קוק היא שתלמידי רבי עקיבא מתו בחודש אייר מתוך גבורת הקרב כנגד השלטון הרומאי. ניתן אמנם להסביר כי כוונת הרצי"ה קוק היא לגבורת התלמידים שהמשיכו בלימוד התורה על אף גזירות השמד של הרומאים, ובכך הכניסו את עצמם במודע למצב של סכנה. (אוסף, שמסתבר שאם הרב קוק היה אוהז בשיטה החדשה, היה הדבר נזכר בכתביו ובכתבי תלמידיו, אולם למעשה אין אזכור נוסף לשיטה החדשה בכתביו או בשמועות שנמסרו בשמו [אמנם, יש לסייג ולהעיר שכלל לא מצאתי בכתבי הרב זצ"ל אזכור נוסף לתלמידי ר"ע. בספרו ריש מילין, התגין, השי"ן, בשתי גרסאותיו, מהדורת מה"ק תשמ"ה עמ' כב ועמ' מז, נזכרים תלמידי ר"ע, אולם כמדומה ששם הכוונה איננה לאלו שלמדו בישיבתו אלא לכל האוחזים בדרכו במשך הדורות כולם]. כפי שנראה בהערה בהמשך, כמה ת"ח המקורבים לרב זצ"ל ולמשפחתו הזכירו את דברי הגמ' כפשטם - הג"ר שאול ישראלי, הג"ר יצחק אריאלי, הרב מרדכי פרום, הרב חיים פרדס. הרמ"צ נריה אחז בשיטה החדשה, אך לא הזכיר שמורו הרב זצ"ל סבר כך). כמה חכמים ציינו באזני שישיטה החדשה' נזכרת בשיחות הרב צבי יהודה הכהן קוק שנדפסו, אולם המעיין בשיחותיו שנדפסו רואה כי 'השיטה החדשה' אינה נזכרת בהם (ראה: מתוך התורה הגואלת, חלק א', ירושלים ה'תשמ"ג, עמ' רט; שם חלק ג, ירושלים תשמ"ז, עמ' רמח; 'שיחות הרב צבי יהודה', מועדים חלק ב, ספרית חוה, ירושלים תשס"ז; נשמה של שבת עמ' 130-112. כך גם ב'פעמים' - שיחות הרצי"ה מהשנים תשכ"ח-תשכ"ט, הוצאת גלי מסכתא, תשס"ז). הרצי"ה הזכיר בשיחותיו אלו כי ר"ע תמך במרד בר כוכבא, וכי תלמידיו בתורה היו גם לוחמים שסייעו למרד, אולם הוא אינו מזכיר בשום מקום שאלו הם 24 אלף התלמידים שמתו בימי ספירת העומר (העובדה שהרצי"ה הזכירם בשיחותיו לימי ספירת העומר אינה ראייה, שהרי ייתכן כי אזכורם

היה בשל רשב"י שהתנגד בחריפות לרומאים והיה מתלמידיו החדשים של ר"ע). אמנם כעת ראיתי שבספרו של הרב יוסף קלנר (שיר התקדש חג - ל"ג בעומר, ירושלים תשע"ג, עמ' כט-מג), בו סוכמה שיחת הרצי"ה, והורחבה ע"י הרב קלנר, הובאה 'השיטה החדשה'. הרב קלנר כתב לי ש"הרצי"ה חזר בכמה שיחות על כך שתלמידי ר"ע שעל מותם אנו מתאבלים בספירת העומר מתו כלוחמים בצבא בר כוכבא... הרצי"ה הוסיף להסביר כיצד מתאימים הדברים למה שמובא בגמ' [וביאר שהדבר לא נזכר בגמ' מפאת החשש מהשלטון]. את הקושיה על דיס-הפרופורציה של האבל לעומת מאורעות חמורים יותר בהיסטוריה היהודית לא שמעתי מהרצי"ה... הרצי"ה כלל לא היה מאזכר את אגרת ר' שרירא גאון, וביסס את הטענה על הסברה הפשוטה העולה מדברי הרמב"ם על יחסו של ר"ע לבר כוכבא". לפי דבריו אינני מבין כיצד ייתכן שהדברים אינם מופיעים בשיחות הרצי"ה שסוכמו ע"י רבנים אחרים.

כמה ת"ח, ויש מהם שאף הרחיבו בנושא - הרב מרדכי הכהן, הרב משה צבי נריה, הרב שלמה גורן, החוקר והסופר אברהם קורמן, ויב"א הרב אליהו רחמים זייני והרב אורי שרקי¹¹.

¹¹ ישראל והזמנים, הרב מרדכי הכהן, הוצאת יד רמה, חלק ב' עמ' 157 (מתוך מאמרו ב'מחנים' חוברת נו, ובבטאון 'נרות שבת' כ"א אייר תש"ט גליון קמה עמ' קסו בשם "כמה מן האחרונים" וציין לרנ"ק, וכן כתב בקיצור נמרץ פי' ידידה ב'נרות שבת' יט אייר תש"ז עמ' מו ע"פ אגרת רש"ג); צניף מלוכה, הרב משה צבי נריה, הוצאת 'חי רא"י', כפר הראה ה'תשנ"ב, עמ' 180 (והרחיב יותר ב'אמונת עתך', חוברת 41, עמ' 5); מועדי ישראל, הרב שלמה גורן, הוצאת 'משכל', ישראל 1993, עמ' רחצ-שו; פענוח אגדות, אברהם קורמן (תל אביב, תשנ"א, עמ' 196, ושם ציין קורמן כי "כיום אין כמעט עוררין על כך"); הרב אליהו רחמים זייני, עץ ארז חלק ב, ארז הוצאה לאור, ירושלים תשס"ד, עמ' 90 ואילך, וראה שם עמ' 178; בעוד מועד, הרב אורי שרקי, הוצאת 'אורים', תשע"ו, עמ' 238-242 (ובספרו 'סידור בית מלוכה', מהדורת תשס"ג, עמ' 2, אף השתמש בתיאוריה זאת כצירוף הלכתי, וכתב שניתן להסתפר ביום העצמאות משום ש"כל אבילות הספירה באה משום שנכשלו אז בהשגת עצמאות מדינית. ובימינו שבחסידי ה' זכינו להקמת מדינת ישראל ברור כשמש שבטלה סבת האבלות עכ"פ ביום עצמאותנו. ולא עוד אלא שיש להרבות בימים אלה בשמחה עפ"מ"ש הרמב"ן ויקרא כ"ג, ל"ו, שהימים שבין פסח לעצרת ימי שמחה הם כעין חולו של מועד. ומכיון שבטלה סבת האבלות הדרינן לעיקרא דדינא לשמוח". דברי הרב שרקי נתפרסמו כמה שנים לאחר עריכת מאמרנו זה, אך כעת לפני פרסומם שילבתי את התייחסותנו לעיקרי דבריו). 'השיטה החדשה' הובאה במקורות נוספים מבלי להרחיב בה, כגון בדברי הגרי"א הנקין (המסילה), תש"ב, ומשם בספר הזכרון 'מדרש אליהו', אלעד תשס"ו, ח"ב, עמ' תקפ"ח. הגרי"א כתב ש"אף שבגמרא משמע שתלמידי ר"ע מתו על מיטותיהם באסכרה, הנה מרגלא בפי העולם שתלמידי ר"ע השתתפו במלחמת ביתר..."), הרב יהודה שביב (בספרו 'בציר אביעזר' עמ' 30), הרב מאיר מאזוז (ב'ירחון' אור תורה' סיון תשעג, סי' קו, ושוב בשיחתו ממוצאי פנחס תשפ"א שהתפרסמה בעלון בית נאמן גליון 268 אותיות ח-יב), ועוד ת"ח מפורסמים פחות (כעיי"ז נזכר גם ב'אהלי הלכה' אייר הערה 25 בשם הגרי"י אריאל שכך "יש משערים"). לעומתם רוב ככל תלמידי החכמים הזכירו את התפיסה הפשוטה, לפיה תלמידי רבי עקיבא מתו באסכרה, משום שלא נהגו כבוד זה בזה. כך לדוגמא ב'יפה ללבי' (חלק ח, או"ח תצג, א); 'דרך אבות' לרב אליהו שייק בעל פירוש 'עין אליהו' על 'העין יעקב'; 'מדרש משה' לאדמו"ר מפילוב, ר' משה מרדכי, בדרשה לפורים תרע"ו; 'אמת ליעקב' לגרי"י קמינצקי; 'אור יחזקאל', למשיג ר' יחזקאל לוינשטיין; 'נחלת אבות', לגאון ר' יוסף משאש; 'הרבנות והמדינה', לרב שאול ישראלי; 'שערים בהלכה', לרב חיים פרדס (אב"ד תל אביב, חתן-חתנו של הגרי"מ חרל"פ); 'שפתי חיים', לרב חיים פרידלנדר; 'ירח האיתנים', לגי"ר יצחק אריאלי (משגיח ישיבת מרכז הרב. הועתק ב'עניינים למשפט' למסכת ברכות מהדורה חדשה ה'תשס"ו עמ' תרכז, ואינו ב'ירח האיתנים' מהדורת תשכד עמ' קכח. הרב אריאלי כתב שם ש"שמדא" ה"יינו מיתת ה'אסכרה' שמן השמים"); הרב מרדכי פרום (ר"מ ב'ישיבת מרכז הרב', שהיה נשוי לנכדת הראי"ה קוק. שיחתו משנת ה'תשכ"א הובאה בתוך הספר 'מאורות הרצי"ה' לרב הושע רבינוביץ, עמ' תרפ"ו); 'משיעורי מרן הראשון לציון', לגר"ע יוסף (פרשת אחרי מות תשנ"ז); 'לשעה ולדורות', לרב משה צוריאלי (שהוסיף שעי"פ חשבון השנים 'השיטה החדשה'

במאמר זה ננסה להבין כיצד אחזו אותם תלמידי חכמים בשיטה הנוגדת בפשטות את דברי הגמרא, נעמוד על הראיות שיש לשיטה החדשה וכן על הקושיות שיש כלפיה. נסיק כי השיטה החדשה תמוהה, הקשיים עליה מרובים, והמקורות שהובאו כדי לחזקה אינן ראיות מוכחות.

סעיף ב: דברי רב שרירא גאון

[1] כאמור, בתלמוד הבבלי (יבמות סב, ב) מובא כי מיתת תלמיד רבי עקיבא היתה באסכרא – מחלה המביאה למוות בחנק¹². אין סיבה להניח שיש למיתה זו קשר לרומאים. הנוקטים בשיטה החדשה מתבססים בעיקר על אגרת רב שרירא גאון:

והעמיד רבי עקיבא תלמידים הרבה, והוה שמדא על התלמידים של ר"ע, והוה סמכא דישראל על התלמידים שניים של רבי עקיבא, דאמור רבנן שנים עשר אלף תלמידים היו לו לר"ע מגבת ועד אנטיפטרס וכלם מתו מפסח ועד עצרת, והיה העולם שמש והולך עד שבאו אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם... והם העמידוה באותה שעה, כדאיתא ביבמות¹³.

מאגרת רב שרירא גאון עולה כי תלמידי רבי עקיבא מתו ב'שמדא', והנוקטים בשיטה החדשה הבינו שהכוונה לרדיפות השלטון.

כיצד יש להתייחס לשינוי מהנמסר בתלמוד ולפיו צורת המוות היתה מחלת ה'אסכרא' וסיבת המוות היתה משום ש'לא נהגו כבוד זה בזה'?

דחוקה); 'אלה הם מועדי', לרב אליהו שלזינגר; 'דבר בעתו', לרב יואל שוורץ; 'בד קודש', לרב ברוך פוברסקי; 'בים דרך', לרב יעקב ישראל לוגסי; 'חזון למועד', לרב אריה לייב שפירא; 'רוח הי"ם', לרב יעקב משה הלל; ועוד רבנים מפורסמים פחות. התנגדות מוצהרת לשיטה החדשה הראו לי בדברי האדמו"ר מליובאוויטש שהעיר למחבר ספר אחד ש"ביאורו דל"ג בעומר שזהו תלוי במלחמת בר כוכבא וכו', הנה זה היפך הש"ס, אף שנמצא בספרי המשכילים" (אגרות קודש, חלק ט, אגרת ב'תרע"ה, עמ' סד), וראה גם בדברי הרב שלמה אבינר (בספרו 'תורה וגאולה', תשע"ד, עמ' 28) שנשאל: "ימי האבילות של העומר הם על מות תלמידי ר"ע שנפלו במרד בר כוכבא, שמטרתו הושגה עם קום המדינה. אז למה אנחנו מתאבלים?". הרב אבינר השיב כך: "לא כתוב בפירוש שהאבל הוא מפני שנפלו במרד, אלא מפני שלא נהגו כבוד זה בזה, מה שקשור לשנאת חנם של חורבן בית שני, ועל זה אנו עדיין מתאבלים (יבמות סב, ע"ב)".

¹² ברכות ח, א, וברש"י שם, ושבת לג, א, ובי'ערוך' ערך 'אסכרא'.

¹³ אגרת רב שרירא גאון, מהדורת ר' בנימין מנשה לוין, הוצאת מקור, ירושלים תשל"ב, עמ' 13. כבר החכם שי"ר (להלן הערה 17) הפנה לאגרת רש"י, וכך גם בעין חנוך' ובספרים רבים שנדפסו אחריו.

הרב שלמה גורן (מועדי ישראל, עמ' שו) מציין כי דברי הגאונים הם "דברי קבלה, ואין להרהר אחריהם ואחרי נוסחתם". לפי דבריו בפנינו עומדות שתי מסורות מבוססות, שאין לדחות את האחת מפני חברתה¹⁴.

ניתן לצעוד בדרך שונה ולהשוות בין שני המקורות:

בענין **סיבת המוות** ניתן לומר כי בתלמוד נזכר פגם מוסרי – 'שלא נהגו כבוד זה בזה'. פגם מוסרי זה גרם להסרת ההשגחה האלוקית מעל לוחמי בר כוכבא, ומשום כך הם נפלו ב'שמדא' של המרד. ניתן גם לטעון, כפי שכתב הג"ר יהוסף שטרן בעל ה'זכר יהוסף', שחוסר האחדות בין הלוחמים, תלמידי רבי עקיבא, גרם באופן טבעי ללוחמה מפוצלת שהביאה להפסד בקרבות¹⁵.

בנוגע ל**צורת המוות** הוצעו כמה פתרונות: הרב נריה ביאר כי נוסח רש"י הוא הנכון, ואין בכך סתירה לדברי התלמוד, משום שבתלמוד מדובר ב"צנזורה פנימית" מחמת אימת השלטון הנכרי¹⁶. החכם שי"ר טען כי בעקבות גזירות הרומאים ברחו תלמידי ר"ע למדבריות, וכתוצאה מכך מתו התלמידים ממחלות וכדו'; לפיכך נכון לטעון שהם מתו ב'שמד' כמו שגם נכון שמיתתם

¹⁴ אעיר כי בדברי הברייתא שהובאה בגמרא לא מובא באיזו מיתה מתו תלמידי ר"ע. רק רב חמא בר אבא (דור שני-שלישי לאמוראים) הוסיף ש"כולם מתו מיתה רעה", ורק רב נחמן (דור שלישי לאמוראים) מביא כי מדובר ב"אסכרא". ייתכן אם כן כי בדורות האמוראים לא היה ידוע בבירור ממה מתו תלמידי ר"ע כמאתיים שנים לפני כן, ומכיון שכך היו שתי דעות בדבר: אסכרא – כפי שמופיע בתלמוד, ו'שמדא' – כפי שמופיע באגרת רש"י. מעניין לציין שהטענה כי הטעם המופיע בגמ' אינו הטעם האמיתי מופיעה בהקשר שונה גם בענין איסור התספורת בימי העומר, ע"י הרב חיים כהן שהיה תלמידו של ר' חיים וויטאל (בספרו 'טור ברקת', הובא ב'עץ ארז' לרב זיני, עמ' 118). לדבריו טעם איסור התספורת בימי ספירת העומר "אינו מפני האבל, אלא מטעם וסוד גדול...אמנם לא דיברו בו הראשונים להיות כי אין ראוי לגלות סודי רוב ההמון אין מקיימין הדבר... ואמנם מעולם לא נעלם מעין השרידים שלומדים בזוהר כי אין הטעם של העומר וספירתו מפני תלמידי רבי עקיבא... ומכאן אבין לכמה עניינים אל יהיו בעיניך כחדשים אלא כי מפני צרת הגלות נתעלמו הדברים כאמור, ועתה ניתנו להיגלות...".

¹⁵ כע"ז ראה ב'שיר התקדש חג – ל"ג בעומר', לרב קלנר, עמ' לז-לט, בשם מו"ר הרצי"ה קוק.

¹⁶ טענת הצנזורה הובאה גם בהקשר לדוגמאות אחרות, כגון השמטת ענייני חנוכה גירות ומשיח מהמשנה - ראה ב'צניף מלוכה' שם, וביסוד המשנה ועריכתה' (הרב ראובן מרגליות, מוסד הרב קוק, ירושלים, עמ' כב). הרצי"ה קוק הסביר (שיחות הרצי"ה ל"ג בעומר תשכ"ו, צניף מלוכה שם בשם הרצי"ה, וכן הובא ברב מרדכי הכהן) שלכן כשהיה ר"ע עם נר וחמור ותרנגול לא הכניסוהו לעיר (ברכות ס ע"ב) כי חששו מנקמת הרומאים, וגם ענין זה הוסתר בדברי הגמ'. הגר"מ מאזוז הביא עוד דוגמאות בהם יש לדבריו צנזורה בגמ' כדי שלא להכעיס את השלטון הרומאי (עלון בית נאמן גליון 268 אות ח-ב). מהתכתבות קצרה שהיתה לי עם הרב אורי שרקי הבנתי שככל הנראה לדעתו לא מדובר ב'צנזורה' מודעת אלא בהמרת מושגים לאומיים וצבאיים למושגים תורניים, וזאת בעקבות הגלות שגרמה לריחוק מהמושגים הלאומיים.

היתה כתוצאה ממחלות¹⁷. הרב מרדכי הכהן העיר כי 'אסקאר' פירושו 'חיילי בטורקית, ומכאן ש'אסקרא' יכולה להתפרש כמיתה ע"י חיילי האויב¹⁸. הרב אליהו זייני טען כי תיאור המיתה ב'אסקרא' בא ללמד כי התלמידים מתו במיתה משונה שנגרמת מחוסר אויר, כלומר - בחניקה או בחרב שחתכה את צווארם¹⁹.

גירסת ילקוט שמעוני מחזקת לדעתי כמה מההסברים הללו:

וכולם מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה בזה... א"ר חייא בר אבא ואי תימא רב אידי בר אבין: כולם מתו במיתה רעה, אמר רב נחמן בר יצחק מאי היא זו? אסכרה, רבי דוסתאי ב"ר ינאי אומר בכרת.

¹⁷ כרם חמד, חלק ז, שנת תר"ג, עמ' 183: "אדרינוס המרצח פרש מצודתו הרעה במלחמה זו, לא לבד על כל הלוחמים... אך גם על לומדי התורה בבינתם, ובייחוד על תלמידי ר"ע אשר אולי היו נחשדים לו איזה מהם שהיתה ידם עם בן כוזיבא, כאשר נודע על רבן הנתפס והנהרג בעבור זה. וכפי דעתנו היתה אימת אדריינוס על התלמידים, ורדפו את כולם בלי הבדל כדרכו באכזריות, הסיבה למיתת מספר רב וגדול מהם, כפי המבואר שם ביבמות... אסכרה, ובילקוט קהלת... בכרת, ר"ל שלא בזמנם, וזה רק מפני נוסם למדבריות ונשמדו מחרב ורעב וכל חלאים רעים אשר ייתכן כי גם אסכרא היה בהם. וגם חוץ מהחשד של ר"ע היו כל לומדי התורה אחת דינם להמית, כנוכר בכל המדרשים מהגזירה הרעה על לימוד התורה... מלשון רש"י... 'שמדא'... והרגל לשון זה נודע כי הוא על הרוגים מחמת גזירה ורדיפה מצד הממשלה". שי"ר היה ידו של רנ"ק, וייתכן שהתיאוריה יצאה מתחת יד שניהם, אלא שבניגוד לרנ"ק שהעלה אותה ללא סייג וללא התייחסות לדברי הגמרא, הרי ששי"ר מסייג את הדברים ומתאים אותם לדברי הגמרא. שי"ר היה חתנו של בעל ה'קצות החושן', ועד לגיל 20 התחנך בישיבות. לימים נתמנה לאב"ד פראג. הוא נלחם כנגד ההשכלה הרדיקלית, ובעיקר כנגד התנועה הרפורמית. ייתכן שזאת הסיבה שלא רצה להביא בדבריו תיאוריה המנוגדת לדברי הגמרא בלי בסיס איתן.

¹⁸ הרב ישראל אליהו (האוצר, גליון עח) העיר כי רב נחמן הוא זה שאמר שתלמידי רבי עקיבא מתו באסכרא, ורב נחמן עצמו אמר במקום אחר שהמרגלים מתו באסכרא (סוטה לה ע"א), ובפסוקים הלא מפורש שהמרגלים מתו "במגיפה" (במדבר יד, לו). מעתה, קשה מאוד לומר שהמינוח הזהה "אסכרא" שהזכיר רב נחמן בשני המקומות מתפרש פעם אחת כמגיפה ומחלה ופעם אחרת כמיתה ע"י חיילים. קושיא זו קשה גם על הצעתו של הרב זייני. הרב ישראל אליהו הוסיף שיש מהראשונים שכתבו שתלמידי רבי עקיבא מתו ב"מגיפה" (פרדס הגדול לרש"י סי' רצ; שבלי הלקט סי' רלה; ראבי"ה סי' רעו; מנהגים לר"א חידליק, מנהגי חודש אייר; רוקח הלי אירוסין ונישואין סי' שנה; אמרי שפר לר' יהודה חלאווה חיי שרה פרק כד פסי' נד).

¹⁹ עץ ארז (ח"ב, עמ' 90 ואילך, וראה שם עמ' 178. ראה גם המעיין, ניסן תשע"ט, עמ' 32, שם הציע הרב שבט שהכוונה היא למוות בחניקה בתוך מערות המסתור, כאשר הרומאים מילאו בעשן את המערות בהם הסתתרו לוחמי בר כוכבא). הרב זייני מציין כי 'מיתה רעה' שזכרה ע"י רב נחמן בבבלי כתובות היא מיתה אכזרית המנוולת את המת, בניגוד ל'ברור לו מיתה יפה' המוזכר ע"י רב נחמן עצמו במקום אחר (כתובות לו, ב). לדעתו 'אסכרא' יכולה לציין כל מיתה רעה מחמת חוסר אויר. הוא מציין לדברי הערוך' בערך 'סרנקי' ('פירוש אסכרא – שנתחייב חניקה, או טובע בים, או מת בסרונכ"י') ומביא עוד מקורות. בהערה הקודמת ציינו לקושיא על שיטת הרב זייני.

סיבת המיתה כבר ידועה למדרש - 'מפני שלא נהגו כבוד זה בזה'. שאלתו של רב נחמן נוגעת איפה רק לסוג המוות בו מתו התלמידים. לפיכך תמוהים דברי רבי דוסתאי 'בכרת' – מונח שאינו מתאר אופן מסוים של מיתה. ניתן לפיכך לשער כי לרבי דוסתאי היתה מסורת שונה באשר לסוג המוות בו מתו התלמידים, אלא שלא יכלו לפרשה משום אימת השלטון הנכרי. ניתן להסביר את הדברים באופן נוסף: כשם ש'כרת' אינו סוג המיתה אלא סיבתה, כך גם 'אסכרא' אינו תיאור של סוג המיתה אלא של הסיבה למיתה. האסכרא היא עונש על לשון הרע (שבת לג, א: "סימן ללשון הרע - אסכרה"). ייתכן אם כן שהתלמידים מתו בחרב הרומאים, אלא שסיבת המוות היא 'אסכרא', כלומר – משום שהיה ביניהם לשון הרע.

[2] הבאנו את דברי רש"ג המהווים מקור לתומכים בשיטה החדשה, אולם נראה שהמעין בדברי רש"ג ימצא כי אין בהם ראיה לשיטה זו, וזאת משלש סיבות שיבוארו כעת:

הסיבה הראשונה נוגעת לפירוש המונח 'שמדא' הנזכר באגרת. רי"א הלוי בספרו 'דורות ראשונים'²⁰ כתב ש'שמדא' כאן איננו שמד מצד הרומאים, שהרי רש"ג כותב שם "כדאיתא ביבמות", ובמסכת יבמות הרי מובא שמדובר במחלת האסכרא. כוונת רש"ג היא לפיכך 'לכיליון', בדומה לפסוק 'ונשמדתי אני וביתי'. לפי דרכו של ה'דורות ראשונים' אין באגרת רב שרירא גאון כל ראיה לשיטה החדשה. הרב זייני מביא מההפניה למסכת יבמות ראיה הפוכה: לדברי רש"ג התלמידים מתו ב'שמדא', ולהבנת הרב זייני הכוונה 'לגזירות שמד' של הרומאים, ומכיון שרב שרירא מפנה לדברי התלמוד הרי מוכח שהבין שה'אסכרא' המובאת בתלמוד היא מיתת חנק ע"י השלטון הרומאי. אמנם, כמדומה לי שהראיה שהביאו ה'דורות ראשונים' והרב זייני מההפניה למסכת יבמות אינה ראיה, שכן הפניה זאת אינה מופיעה בשום כת"י של האגרת, והיא הוספה של המדפיס הראשון שהוסיף וסימן מקורות לדברי רש"ג כדי לסייע לקורא²¹.

²⁰ ח"ד, עמ' 620 בדפוס הנפוץ כיום (והוא חלק א, כרך ה, חלק iii, פרקים לט-מא).

²¹ ראה באגרת רש"ג מהדורת רב"מ לויך ובהערותיו (ובמבוא עמ' ל). מדבריו עולה שההפניה ליבמות אינה מופיעה בשום כת"י ספרדי של האגרת, וראה גם 'עמודים בתולדות הספר העברי – כתיבה והעקבה' עמ' 347. בנוסף ניתן לומר כי המילים 'כדאיתא ביבמות' מתייחסות רק לחלקו השני של המשפט.

מענה ננסה לפרש את המילה 'שמדא' כשלעצמה: ר"א הלוי פירש כאמור ש'שמדא' הוא 'כליון', אולם השוואה למקומות נוספים באגרת רש"ג בהם מופיע ביטוי זה מראה כי יש לפרש את הביטוי כ'גזירות שמד' מצד המלכות²²:

וכיון דחרב בית מקדש ואזלו לביתר, וחרב נמי ביתר ואתבדרו רבנן לכל צד. ומשום הנך מהומות ושמדים ושבושים שהיו באותו זמן לא שמשו התלמידים כל צרכן, ונפישו מחלוקות... ושקטו רבנן ביומי דרבי מכל שמדא משום רחמנותא דאיכא בין אנטונינוס ורבי... ולהכי אצטריך ר' לחבורי ולתרוצי שיתא סדרי משנה בתר דנח עלמא שתי דורות מן ההוא שמדא של חרבן הבית... ובתר הכי אביי ורבא. ונפיש שמדא בא"י ואמעיסטא הוראה תמן טובא... ומלך רבה דהוא רבה בר נחמני בפומבדיתא ורבץ שם תורה הרבה, ובשמדא דאורייתא נח נפשיה... ובתריה רב נחמן בר רב הונא ושכיב בשנת תשס"ו. ונפל שמדא וגזר דגרא לבטולי שבתא... ובתריה רב ריחומי ואית דחלפי רב רחומי ושכיב בשנת תש"ס בעידן שמדא דגזר יזדגרא.

בפשטות 'שמדא' אינו קשור למלחמה ולמרד, אלא כוונתו לגזירות המלכות כלפי הדת, וכך גם הפירוש ברוב האזכורים של המונח באגרת רש"ג²³. ניתן לשער כי ה'שמדא' שהיה בימי ר"ע כוונתו לגזירות כנגד לימוד תורה, שהרי רבי עקיבא "היה מקהיל קהלות ברבים ועוסק בתורה" (ברכות סא, א) אף שידע בבירור שייתפס "ומסר רבי עקיבא את עצמו להריגה" (אגרת רש"ג). ייתכן כי תלמידיו של ר"ע נהגו כמותו, ומשום כך נמסרו אף הם להריגה (או נאלצו לברוח למדבריות, שם נהרגו מחמת המחלות שהתפשטו, כדברי החכם שי"ר שהובאו לעיל). יתכן שמדובר בגזירות דת אחרות, שלא נודעו לנו, שנגזרו סמוך לחורבן המקדש או בשנים שלאחר מכן, ואין לנו ראיה שהדבר קשור למרד בר

²² השווה גם לדברי שי"ר שהובאו לעיל בהערה 17.

²³ תלמיד חכם הנמנה בין מצדדי השיטה החדשה השיב לי כי חלק מהשמדות הנזכרות באגרת רש"ג לוו גם במאבק צבאי, והוסיף שמרד בר כוכבא פרץ בעקבות גזירות דת. לא הבנתי את דבריו, שהרי העובדה שבחלק מהשמדות לא היה מאבק מוכיחה שהביטוי 'שמדא' באגרת רש"ג הוא 'גזירות דת' ותו לא. מכיון שכך אין ראיה מאגרת רש"ג שתלמידי ר"ע מתו במלחמה ובמרד, וכיצד ניתן לסטות ממסורת חז"ל המובאת בתלמוד הבבלי אם אין באגרת רש"ג ראיה לכך?! [עוד אציין, כי ת"ח הנמנה בין מצדדי השיטה החדשה, כתב לי: "ההתרגום המדויק של המילה 'שמדא' בעברית הוא 'השמד' - שמד בה"א הידיעה, כלומר השמד הידוע". מכאן הוא הוכיח שלדעת רש"ג תלמידי ר"ע מתו במהלך מרד בר כוכבא. אולם, לפי המובא בגוף המאמר כאן דבריו צ"ע, שהרי רש"ג מזכיר את המונח 'שמדא' גם בהקשרים אחרים שבדואי אינם קשורים למרד בר כוכבא]. הרב ישראל אליהו (האוצר, גליון עח) ציין לשני מקומות בתלמוד הבבלי בהם נזכר 'שמד' כשהכוונה לגזירות דת: "פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל שלא יעסקו בתורה" (תענית יח, ע"א), "פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל שלא יביאו עצים למערכה" (תענית כח, ע"א), ובר"ה יח ע"ב "אין שלום ואין שמד" ביאר המאירי "שאין גוזרים עלינו גזירות לבטל את המצוות".

כוכבא (נוסיף שגם אם "שמדא" פירושו מרד ומלחמה, הרי שאין הכרח שמדובר במרד בר כוכבא, שהרי בנוסף למרד הגדול שהיה כ-52 שנים לפחות לפני מרד בר כוכבא, הרי שהיו מרידות נוספות: כ-16 שנים לפני מרד בר כוכבא התרחש 'מרד התפוצות' כנגד הרומאים, ובמקביל לו 'פולמוס של קיטוס' בא"י. יתכן שאירעו מרידות נוספות ששמען לא נזכר במקורות ההסטוריים הדלים שקיימים בידינו מאותה התקופה).

מצדדי השיטה החדשה הבינו כאמור ש'שמדא' פירושו הרג ע"י השלטון הנכרי במהלך המרד. הרב זייני חיזק את הדבר מלשון רש"ג: "והוה שמדא על התלמידים". לדבריו אילו היה מדובר בגזירות דת היו הגזירות מופנות כנגד העם כולו, ולא רק כנגד התלמידים, ומכאן שמדובר במרד בר כוכבא ולא בגזירות הדת. להבנתי ניתן לומר להיפך: במרד השתתפו מן הסתם לוחמים רבים בנוסף לתלמידי ר"ע, ואם כן תמוה מדוע ה'שמדא' היה דווקא על התלמידים. אולם אם נסביר שה'שמדא' הם גזירות שמד אזי מובן יהיה מדוע גזירות אלו הוטלו דווקא כנגד תלמידי ר"ע, שהרי הם היו מרכז התורה הגדול באותם ימים, והגזירות כנגד התורה כווננו בעיקר כלפיהם. ייתכן גם שתמיכתו של רבי עקיבא במרד גרמה לשלטון לאסור את לימוד התורה בבית מדרשו, כדי למנוע את השפעתו על הציבור.

הסיבה השניה לחולשת ראיתם של בעלי השיטה החדשה מאגרת רש"ג, נוגעת לשאלת נוסח האגרת. לאגרת יש שני נוסחים שונים – הנוסח הצרפתי והנוסח הספרדי. בין החוקרים ישנה מחלוקת מהו הנוסח המוסמך יותר - הספרדי או הצרפתי. בתחילה סברו החוקרים כי הנוסח הספרדי הוא המועדף, וכך היתה גם דעתו של מהדיר האגרת הנודע הרב בנימין מנשה לוי. אמנם כיום מקובלת בין החוקרים שיטת רי"נ אפשטיין לפיה הנוסח הצרפתי הוא המקורי מבין שני

הנוסחים²⁴. בענין בו אנו עוסקים ישנו הבדל גדול בין הנוסחים: בנוסח הספרדי של אגרת רש"ג, אותו ציטטנו לעיל, אכן מובא כי תלמידי רבי עקיבא מתו ב'שמדא', אך בשבעת כתבי היד של הנוסח הצרפתי הדבר אינו מופיע [וכע"ז גם בשנים מתוך שלשת כתבי היד של הנוסח הספרדי²⁵], ואף נזכר שהתלמידים מתו משום ש'לא נהגו כבוד זה בזה':

"והעמיד תלמידים הרבה, והוה סמכא דישראל על תלמידים שניים דרבי עקיבא, דאמר רבנן שנים עשר אלף זוגות תלמידים היו לו לר"ע מגבת ועד אנטטיפטרס, וכולם מתו מן הפסח ועד העצרת, שלא נהגו כבוד זה בזה"²⁶.

²⁴ דעת רמ"ב לוי'ן מובאת במבואו לאגרת רש"ג. ר"י אפשטיין במחקרו (בנספח לספרו 'מבואות לספרות האמוראים', הוצאת מאגנס ירושלים) ודבר תל אביב, תשכ"ג, עמ' 610-615) ערער על הנחה זאת, והוכיח שנוסח צרפת הוא המקורי. ר' מ' בר (במאמרו 'עיונים באגרת רש"ג', בתוך 'ספר השנה של אוניברסיטת בר אילן ד-ה', קובץ העשור תשט"ז-תשכ"ה, עמ' 181-191) אישר את מסקנות אפשטיין מצדדים נוספים. לסיכום הדעות ראה: 'תקופת הסבוראים וספרותה', יעקב אליהו אפרתי, הוצאת אגודת בני אשר, פתח תקוה, תשל"ג, עמ' ח-יג; אגרת רש"ג מהדורת הרב נתן רבינוביץ, הוצאת וגשל, ירושלים תשנ"א, מבוא, עמ' 2, ובמקורות שצוינו שם. יש להעיר כי בספר של פרופ' ירחמיאל ברודי שפורסם לאחרונה (ציון בין הפרת לחידקל – עולמם של גאוני בבל, הוצאת יד הרב נסים, ירושלים תשע"ו, עמ' 21) צוין כי החלוקה החדה של נוסחי האגרת השונים לנוסח ספרדי ו'נוסח צרפתי' אינה מבוססת, ויש ראיות כנגדה (תודתי לחכם שהעירני על מקור זה).

²⁵ בנוסח הצרפתי נכתב "והעמיד (רבי עקיבא) תלמידים הרבה (והוה שמדא על התלמידים של רבי עקיבא), והוה סמכא דישראל על תלמידים שניים דרבי עקיבא...". והמילים המוקפות בסוגריים נוספו רק בכת"י אחד של הנוסח הספרדי (כת"י שחז"ה, שנכתב בשנת רס"ט), וכך נדפס ביוחסין דפוס קושטא שנת שכ"ו (שיש חוקרים ששיערו שהוא נדפס ע"פ כת"י שחז"ה הנ"ל, כפי שהעיר רמ"ב לוי'ן בהקדמתו לאגרת רש"ג דף י ע"א, ושם כא ע"א, ורמ"ב לוי'ן ציין שהדבר אינו ברור. באחד מכתבי היד הצרפתיים, כת"י פריז בשולי הגליון "שמדא" במקום "סמכא", ורמ"ב לוי'ן שיער שכל ההערות בשולי גליון כת"י פריז נכתבו ע"י הגאון ר"ח מודעי ע"פ כת"י שחז"ה הנ"ל - הקדמה לאגרת רש"ג דף טז ע"ב). נוסח זה אינו מופיע בשני כת"י ספרדים אחרים (כת"י אוקספורד 1 וכת"י פרמא 2 - ע"פ הקדמת רמ"ב לוי'ן אות יד עמ' כג, וכן שם עמ' 13 הערה 4. העיר על כך הרב ישראל אליהו בהוצר גליון עת, ואינני יודע כעת מדוע לא הערתי בעצמי על כך במהדורה הראשונה של מאמרי זה). נוסח זה אינו קיים בכל כתבי היד של הנוסח הצרפתי, כשבעה במספר. נעיר כי נוסחאות אגרת רש"ג יש בהן שינויים וגרסאות, וכמו שציין הרמ"ב לוי'ן שכל כתבי היד והדפוסים של האגרת "מלאים חסרות, ואף יתרות, וליקויים שונים ומשונים הרבה" (הקדמה לאגרת רש"ג, דף י ע"ב, ודוגמאות לכך הבאתי להלן בסוף הערה 82). לעני"ד לפי כל הנ"ל יתכן שמדובר במשפט שנוסף בתקופה מאוחרת, ובכת"י שחז"ה בלבד (וראה בהערה הבאה כאן). רמ"ב לוי'ן הציע בהקדמתו (דף לב ע"ב) שני ביאורים לשינוי: הראשון - כת"י שחז"ה הוא הנכון ובשאר כתבי היד קפץ המעתיק בטעות מ'והוה (שמדא) ל'והוה (סמכא)'. השני - ההשמטה היא משום שתלמידי ר"ע מתו באסכרא כמובא בגמרא.

²⁶ תלמיד חכם הנמנה בין מצדדי השיטה החדשה השיב לי שהוספת משפט שלם איננה יכולה להתרחש בגלל העתקה לא נכונה, ומכיון שאין סיבה לחשוב שמעתיקי האיגרת בנוסח הספרדי

נעיר, כי להלן (פרק ה, סעיף 5) הבאנו מדברי רב שרירא גאון עצמו באגרתו ראייה לכך שר"ע סמך את ר"מ שנים רבות לפני המרד, ומכך הבאנו שם ראייה שמות התלמידים הראשונים היה שנים רבות לפני המרד.

הסיבה השלישית לחולשת ראייתם של בעלי השיטה החדשה מאגרת רש"ג, היא תשובת רב האי בנו.

לדברי רב"מ לוינו הנוסח הספרדי נאמן יותר למסורת בבל²⁷. כפי שראינו נוסח זה (באחד מכתבי היד שלו) עומד במקרה שלנו בסתירה למסורת שבתלמוד הבבלי, אולם מתברר כי נוסח זה עומד גם בניגוד לדברי בנו של רב שרירא הלא הוא רב האי גאון:

לקדש ולכנוס בין פסח לעצרת, כתב רב האי ז"ל בתשובה שמקדשין כי אין שמחה אלא בחופה ובסעודה, אבל אם בא לשאול אם יכנוס אומרים לו לא תעשה משום תלמידי רבי עקיבא שמתו כלן באסכרה בין פסח לעצרת מפני שלא נהגו כבוד זה בזה.²⁸

יזייפו פרט כזה, הרי שצריך לומר שמדובר בנתון שהיה ידוע בספרד ולא הגיע לצרפת. להבנתו אכן אין כאן העתקה משובשת, ואכן אין כאן זיוף, אולם יתכן שמדובר בתוספת מאוחרת שנועדה להסביר את האגרת ע"פ השערת המעתיק. לפי"ז אין כאן 'מסורת גאונים' שנמסרה ע"י רב שרירא גאון, אלא תוספת של חכם או מעתיק ספרדי מתקופת הראשונים. דוגמאות לתוספות שיש בכתבי היד של האגרת, שהם כעין הסברים לאגרת, ראה בהקדמה של רמ"ב לוינו דף לב-לד ואילך (בין הייתר כתב שם רמ"ב: "יתכן עוד כי מתחלה היו אלו הפסקאות כתובות על הגליון מאיזה מאן דהוא בנוסח הספרדי, ונכנסו אח"כ ע"י מעתיק טועה בפנים הספר, ונספחו עליו, כמו שנמצא עוד כאלו באיזה מקומות אחרים באגרת רש"ג...").

²⁷ הרב בנימין מנשה לוינו ציין בהקדמתו לאגרת כי בדר"כ הנוסח הספרדי נאמן יותר לדברי הגאונים. חכמי ספרד עמדו בקשר חזק עם גאונים בבל, וזאת לעומת חכמי צרפת ואשכנז שהיו קשורים יותר לאטליה שקיבלה את מנהגיה מא"י.

²⁸ רבנו ירוחם, תולדות אדם וחוה, נתיב כב, חלק ב, דף קפו טור ד. תשובת רב האי גאון הובאה באופן סתמי גם במקורות נוספים מתקופת הגאונים: שו"ת הגאונים שערי תשובה סי' רעח, 'הלכות פסוקות מן הגאונים' (מהדורת ז"י מיללער, קראקא תרנ"ג, עמ' 52, סימן צד), ועוד. ראה גם ב'אוצר הגאונים' יבמות סב, ב, וכן ב'תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת' (א' קופפר, הוצאת מקיצי נרדמים, ירושלים תשל"ג, עמ' 114) סימן סט. שוב ראיתי כי הגר"ש גורן (מועדי ישראל, עמ' שד) העיר אף הוא כי דברי רב האי המובאים בר' ירוחם סותרים את דברי אביו, ורצה לתרץ כי רק הפסק ההלכתי המובא בר' ירוחם הוא מדברי רב האי ואילו נוסח הגמ' ביבמות המובא שם אינו מרב האי. תירוץ זה דחוק להבנתי, משום שתשובה זו מובאת במלואה בתשובות הגאונים (ולא רק בר' ירוחם, כפי שציטט הרב גורן), ואם כן גם נוסח הבבלי יבמות הוא מדברי רב האי. ראה עוד בהמשך דברי הרב גורן אשר למיעוט הבנתי אין בהם כדי לערער על הדברים שהבאנו.

כיצד ייתכן שרב האי מזכיר את דברי התלמוד, ומתעלם מהמסורת השונה שהביא אביו?! מכאן ראייה שדברי רב שרירא תואמים לחלוטין לדברי התלמוד, וגם לפי שיטתו תלמידי ר"ע מתו באסכרא משום שלא נהגו כבוד זה בזה²⁹. בכך גם מוסבר מדוע ה'ראשונים' הספרדים וה'אחרונים' שהכירו מן הסתם את האגרת בנוסחה הספרדי לא הצביעו על כך שיש בה שינוי מהמסורת שנמסרה בתלמוד³⁰.

מדברי רב האי גאון עולה גם תמיהה כלפי הסוברים כי התלמוד 'צנזר' את הסיבה האמיתית למות התלמידים: הלא בזמן הגאונים לא היה עוד חשש מפני השלטון הרומאי, ולא היה עוד צורך להסתיר את אופן המיתה האמיתי. מדוע

²⁹ הרב יוסף קלנר העיר (בהתכתבות קצרה שהייתה לי איתו) שמכאן יש להביא דוקא ראייה לשיטה החדשה: ברור שהאב ובנו אומרים וסוברים את אותו דבר, ומכאן מוכח שלא נהגו כבוד זה בזה' פירוש, למביני דבר, מיתה ב'שמדא', במהלך המרד. זהו אותו תוכן בנוסחאות שונות. לעני"ד דבריו קשים, ומסתבר הרבה יותר להוכיח מכאן שהנוסח המקורי באגרת רש"י אינו כפי שמופיע בכת"י שחז"ה, אלא כפי שמופיע בשאר כתבי היד של האגרת.

³⁰ לא מצאתי במפורש ראשונים ספרדים שצינו לאגרת רש"י, אך מסתבר שיש כאלו. הדבר דורש בדיקה ובירור נוספים. האגרת נדפסה לראשונה בשנת ה'שכ"ו, בנוסח הספרדי, ולמרות זאת אף חכם לא טען כי דברי רב שרירא גאון שונים מדברי הגמרא. רק לאחר כ-270 שנים חידש זאת רנ"ק. שתיקת הראשונים והאחרונים מלמדת לעני"ד שלדעתם אין באגרת רש"י מסורת שונה מזו שבתלמוד, כפי שהוכחנו מדברי רב האי, ולכן הם הוכרחו להבין את המונח "שמדא" כ'כליון' (כפירוש ה'דורות ראשונים'), או שהבינו (כפי שהציע שי"ר) שגזירות הדת הביאו לבריחה למדבריות שם פרצה מגיפת אסכרה. שו"ר שהרב ישראל אליהו (האוצר, גליון עח) ציין שאגרת רש"י היתה ידועה לראשונים, הן בספרד והן באשכנז, כפי שעולה מכמה מקורות (רש"י כתובות ז, ע"ב; רש"י גיטין ס ע"ב; ספר הישר לר' תם חלק החידושים סי' תקצ"ז; התרומה סי' קלה; סמ"ג, לאוין, הקדמה כללית; תוספות כתובות סג ע"ב; אור זרוע ח"ג פסקי בבא בתרא סי' קו; רמב"ן שבעות ב ע"ב; רא"ש קידושין פרק ג סי' יד; ועוד ראשונים), ונוסחתם בכתבי הגאונים היא יותר מוסמכת ממה שהגיע לדינו, ובכל זאת לא מצאנו שמי מהראשונים ציין שתלמידי ר"ע מתו ב"שמדא", אלא אדרבא – רבים מהם כתבו שתלמידי ר"ע מתו במגיפה (כמובא לעיל הערה 18), וראשונים אחרים סתמו כנוסח שבגמ' (שו"ת הגאונים שערי תשובה סי' רעח; הלכות הרי"צ גיאת, הלכות חדש וספירת העומר; ארחות חיים הל' קידושין; ר' ירוחם, תולדות אדם וחווה נ"ה ח"ד דף מה טור א, בשם רב האי גאון; אבודרהם, תפילות הפסח).

רב שרירא חשף לשיטתם את הסיבה האמיתית למיתת התלמידים, ובנו רב האי שב והזכיר את הסיבה המצונזרת!³¹

סעיף ג: קושיות על דברי התלמוד כראיה לשיטה החדשה' ודחייתן

הרב מרדכי הכהן (ישראל והזמנים, עמ' 156) ציין כמה קושיות על דברי חז"ל שהובאו בגמרא (יבמות סב, ב), וביאר כיצד יתיישבו הקושיות לפי הטענה שמיתת תלמידי ר"ע הייתה במרד. נביא כאן את תמצית דבריו, ומיד לאחר הצגת כל טענה נציין פתרונות אחרים שחשבתי להציע לקושיה, ונסביר מדוע להבנתנו אין כאן אלא השערה בלבד. מן הראוי להדגיש שבספרים העוסקים בנושאי ספירת העומר ישנם עשרות 'מהלכים' המתרצים את הקושיות הללו, או את חלקן, והצעותינו כאן הם רק לשם דוגמא בלבד.

1. הראיה: המספר 24,000 מוגזם, ומסתבר יותר המספר 300 כמובא בתנחומא. ולכן נראה ש-24,000 אינו מספר תלמידי אלא מספר המשתתפים במרד בעידודו.

³¹ עוד יש לשאול על תיאוריית הצינזור: התלמוד מזכיר את חורבן ביתר, מתאר את כמות ההרוגים, ואת ניוול הגוויזות וכו' (גיטין נז-נח; איכ"ר פרק ב ופרק ג; ועוד), ובמשנה ובגמ' מוזכר שחורבן ביתר הוא אחד מהדברים שאירעו בתשעה באב, יום האבל הגדול (תענית כו, ע"ב, ושם כט, ע"א). מדוע כאן היה צורך להסתיר זאת!! זאת ועוד: האם לא ניתן היה להזכיר את מיתת הלוחמים באחד ממסכתות הש"ס כעובדה היסטורית ומבלי לקשר זאת לימי האבלות? בצלאל גנז (צוהר גליון ז, קיץ תשס"א) העיר בנוסף כי בחז"ל המרד כמעט ואינו מוזכר (ורק תוצאותיו תוארו באגדות החורבן שבגיטין פרק ה), ואף בתלמוד הבבלי שם לא חששו מהרומאים יש התעלמות כמעט גמורה מרעיון המרד, ומכאן שהסיבה אינה בגלל חשש מהשלטון. ת"ח נוסף העיר שבזמן עריכת הגמרא שלטו הפרסים בבבל, ולא היה חשש עוד מהשלטון הרומאי (וכלפי התירוץ שהמימרא נמסרה בעל פה בימי הרומאים באופן מצונזר וכשנכתבה בתקופת הפרסים לא שינו את לשונה, השיב אותו חכם שאמירה בע"פ בדרי"כ לא יוצרת סכנה מצד השלטון). עוד הקשה אותו חכם שבתלמוד יש מימרות חמורות כלפי הפרסים (כגון בברכות ח, ב) מבלי לחשוש מהשלטון (על כך אוסיף, שבתלמוד נזכר שהרומאים הם "מלכות הרשעה" שגזרה גזירות על ישראל, כגון בשבת טו, ע"א, ובשבת קל, ע"א). בנוסף העיר שהזכרת מות התלמידים בידי הרומאים צריכה היתה להתקבל בשמחה ע"י השלטון, שהרי כך תהיה אימתם מוטלת על הציבור. הרב ישראל אליהו (האוצר, גליון עח) העיר כי אם היה מדובר בצנזור היה די לתלמוד להימנע מלכתוב כיצד נהרגו התלמידים, ולא היה כל צורך להוסיף דבר שאיננו נכון ולכתוב שהם מתו באסכרא.

דחיה: ייתכן שהמספר 24,000 מייצג ריבוי תלמידים מופלג ואינו מספר מדוייק. ייתכן גם כי באותה תקופה היו לומדי התורה מרובים, ור"ע שהיה לאחד מגדולי הדור זכה אכן למספר עצום של תלמידים. זאת ועוד: גם בתנחומא, שם המספר הוא 300 תלמידים בלבד, מופיע כי התלמידים מתו כולם, בדומה למסופר בתלמוד. הנחתו שמדובר במספר המשתתפים במרד, אע"פ שאינם תלמידיו, אף היא תמוהה, כפי שציין בצלאל גנו³², שהרי התלמוד מציין שאחרי מותם היה העולם שמש עד שר"ע שנאה לרבותינו שבדרום. מוכח לפיכך שמדובר בתלמידים לומדי תורה ולא באנשים פשוטים שרק הצטרפו למרד בעקבות השפעתו של רבי עקיבא. הרב עזריאל אריאל³³ ציין בנוסף שבכתובות סב, ב, מובא שר"ע שב מלימודיו בבית המדרש כשלצדו 24,000 תלמידים, ומכאן שמספר זה מייצג את תלמידיו בתורה ולא את חיילי בר כוכבא שבהם תמך. עוד מובא במדרש: "מעשה בתלמיד אחד מתלמידי רבי עקיבא שהיה יושב בראש כד אלפים תלמידים" (תנא דבי אליהו זוטא, פרק כב, הובא אצל הרב צבי אינפלד, סיני, גליון קנב, עמ' יט).

2. הראיה: 'זוגים תלמידים' – ממתי נמנים תלמידים לפי 'זוג'?! אלא הכוונה שנסותיהם סייעו במרד. קורמן נתן הסבר אחר: הלוחמים נמנעו מנישואין כדי להיפטר ממצוות 'נקי יהיה לביתו' וכך לאפשר לעצמם הצטרפות למרד (לדעתו זוהי הסיבה למנהג להימנע מנישואין בימי העומר). 'זוגים' מדגיש שלא היה להם בת זוג. **דחיה:** ראשית – בבראשית רבה וכן בקהלת רבה מובא 'י"ב אלף תלמידים' בלי תיבת 'זוגים'. אף אם נכריע כגירסת התלמוד, הרי מסתבר שלשון זאת הובאה כדי להדגיש שהתלמידים 'לא נהגו כבוד זה בזה' ולא הבינו שהתורה 'נקנית בחבורה' בחבורתא ובי'זוג'. ניתן גם לשער שכיוון שר"ע חזר לביתו אחר י"ב שנה ואז היו לו י"ב אלף תלמידים ואז חזר לשיבה לעוד י"ב שנה ונוספו עוד י"ב אלף תלמידים (ע"פ כתובות סב, ב), הרי אין כאן 24 אלף אלא יש 2 פעמים 12 אלף, כלומר 12 אלף 'זוגים'. עוד ניתן לשער שענין ה'זוגים' הוזכר משום שר"ע הדגיש את ענין האהבה והדביקות בין התלמידים, שהרי הוא זה שאמר 'ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה' (ירושלמי נדרים ט, ד³⁴). עוד הסבר ראה אצל הרב צבי אינפלד (סיני, גליון קנב, עמ' יב).

3. הראיה: למה מוזכר שתלמידי ר"ע היו דווקא 'בין גבת ואניטפרס'?! אלא י"ל שמכיוון שאלו הם הקצוות (מצפון ומדרום) של ארץ יהודה באו לרמוז בזה לגיזרת מלחמת המרד שעמדה תחת פיקודו הישיר של ר"ע. **דחיה:** התלמוד בא

³² צהר גליון ז, קיץ תשס"א, עמ' 185.

³³ צהר גליון ו, אביב תשס"א, עמ' 149, בהערת העורך.

³⁴ וראה בבא בתרא קיט, ב: "אמר רבי חידקא שמעון השקמוני היה לי חבר מתלמידי רבי עקיבא וכך היה רבי שמעון השקמוני אומר....".

להדגיש את גודל מעלתו של ר"ע, שכל ארץ יהודה עמדה תחת השפעתו הרוחנית, ובכל זאת אירע כזה חטא לתלמידיו. ייתכן כי התלמוד גם בא להסביר מדוע מיתת תלמידיו גרמה שממה רוחנית כה גדולה.

4. הראיה: האם אדם חייב מיתה על כך שלא נהג כבוד בחבירו?! אלא הכוונה לביטול המשמעת הצבאית והפיקוד המרכזי של המרד, דבר שהביא להפסד בקרבות. **דחיה:** אנו מוצאים בחז"ל כי הקב"ה מעניש לעיתים אדם בחומרא רבה, משום גודל מעלתו של הנענש, חומרת מעשהו, ההשפעה הציבורית שיש למעשה וכדו'. וראה עוד הסברים לכך ביבן יהודיע' ובימשנת רבי אהרן' ובדברי ה'שם משמואל' (אמור תרע"א, ל"ג בעומר), ובדברי הרב צבי אינפלד (סיני, גליון קנב, עמ' ה-כז).

5. הראיה: מהו 'והיה העולם שמים' – וכי לא היו תנאים אחרים שלימדו תורה (כגון: רבי ישמעאל, רבן גמליאל, ר"א בן עזריה, ור' יוסי הגלילי)?! אלא הכוונה שהעולם היה שמים בכשלון המרד הגדול. **דחיה:** לענ"ד טענה זאת סותרת את דברי הגמ' והמדרשים לפיהם חמשת תלמידיו החדשים של ר"ע "העמידו תורה אותה שעה". נראה שהביטוי "והיה העולם שמים" מתפרש בהכרח בדרכים אחרות: ר' צדוק הסביר שעיקר התורה שבעל פה נמסרה ע"י ר"ע ותלמידיו, ולפיכך לאחר מות תלמידיו היה העולם שמים מעיקר התורה שבע"פ. ייתכן גם ש'שמים' הכוונה לשממה יחסית, או שהכוונה שאמנם היו ת"ח אך לא הייתה הפצת תורה לרבים. ראה עוד בזה להלן ראיה 15.

6. הראיה: כיצד ייתכן שהמגיפה פגעה רק בתלמידי ר"ע?! אלא הכוונה שדווקא הם שיצאו למלחמה נהרגו ע"י הרומאים. **דחיה:** קושיה זאת תמוהה: הלא התלמוד מציין כי מדובר בעונש משמיים על חטא, וממילא מה הפלא שבאופן על-טבעי נפגעו רק החוטאים?! זאת ועוד: גם מבחינה טבעית מסתבר כי מגיפה מתפשטת באופן נרחב דווקא בבתי מדרש בהם הלומדים המרובים מדביקים זה את זה. כאשר פורצת מגיפה בבית מדרש אחד בורחים הבריאים לבתי מדרש סמוכים וכך מתפשטת המגיפה בכל בתי המדרש.

7. הראיה: 'וכולם מתו מיתה רעה' – וכי איזו מיתה אינה רעה?! אלא הכוונה למוות במלחמה³⁵. **דחיה:** ניתן להסביר שה'אסכרא' היא מיתה רעה במיוחד (וראה בגמ' ברכות ח, ע"א: "תשע מאות ושלושה מיני מיתה נבראו בעולם... קשה שבכולן - אסכרא"). הסבר נוסף למושג 'מיתה רעה' ראה ב'בן יהודע'. הרב הלל שמעון שמעונוביץ הוסיף וכתב לי שבגמ' בבא בתרא (ח, ע"ב) מובא שמינת רעב קשה ממינת חרב (והוכיחה זאת הגמ' מסברא וגם מהפסוק באיכה ד, ט: 'טובים היו חללי חרב מחללי רעב'). הרי ש'מיתה רעה' אינה מתאימה למינת חרב שיש מיתה גרועה ממנה.

8. הראיה: מדוע חוזרת הגמ' ושואלת 'מאי היא?', אלא רצו ללמד שמתו בקרב. **דחיה:** ניתן לומר שרצו להסביר שאסכרא מכונה 'מיתה רעה' בגלל הייסורים הגדולים הכרוכים במיתה זאת.

9. הראיה: היתכן כי על ר"ע עצמו שמת ע"י הרומאים לא נקבע יום אבל ואילו על תלמידיו קבעו ימי אבלות, שהם מרובים אף מימי האבילות על חורבן ביהמ"ק?³⁶ אלא צ"ל שזהו אבל על חורבן ישראל והמקדש במרד בר כוכבא. **דחיה:** לענ"ד ניתן להסביר באופן אחר: המגיפה העצומה שפרצה הוכיחה לחכמים כי מדובר באירוע ציבורי בעל משמעות לדורות. ייתכן כי הקב"ה רצה לחנך את עם ישראל לאורך הדורות כולם כמה חמורה הפגיעה בזולת (שסופה 'שנאת חנם', שהיא שהביאה לחורבן המקדש). ייתכן שחכמים רצו לעצב את ימי ההכנה לחג השבועות ולמתן התורה כימים בהם ישראל עוסקים בתיקון המידות, כתנאי הכרחי ללימוד התורה. כמובן ששערי השערות והסברים נוספים לא ננעלו³⁷. עוד נעיר: האבילות בימי ספירת העומר אמנם ארוכה יותר

³⁵ הרב זייני מציין כי 'מיתה רעה' שנוכרה ע"י רב נחמן בבבלי כתובות היא מיתה אכזרית המנוולת את המת, בניגוד ל'ברור לו מיתה יפה' המוזכר ע"י רב נחמן עצמו במקום אחר (כתובות לו, ב). על דברי הרב שרקי בענין זה נגיב בנספח א' למאמרנו.

³⁶ הרב קלנר (שיר התקדש חג – ל"ג בעומר) הביא ראיה דומה לשיטה החדשה, והוסיף שהעם היהודי סבל מרדיפות והריגות רבות, בהם נהרגו עשרות ומאות אלפים, ובמושגים לאומיים היסטוריים נראה שקביעת אבל כה ארוך על מיתת 24,000 אינה פרופרציונאלית. אע"ר, כי לבד מתשובתנו שבגוף המאמר, הרי שבנוסף ניתן לטעון שהמאורעות עליהם הצביע הרב קלנר אירעו בתקופות בהם כבר לא מצאו מקום לקבוע ימי אבל, משום שנחלש כוחם של החכמים לקבוע תקנות חדשות, וכדו'.

³⁷ שמא יש להציע בנוסף, שיש סכנה בתקופת האביב, בימים שבין פסח לשבועות, של היגררות אחרי התאוות. מניעת השמחה בימים אלו יוצרת סייג מפני העבירה. ראה אבודרהם (סדר תפילות הפסח): "ונוהגין בספרד לקרות במסכת אבות ופרק 'קנין תורה' בשבתות שבין פסח לשבועות, בכל שבת פרק אחד. וכתב הרב ר' ישראל בן ישראל שהטעם שקורין אותם באלו השבתות לפי... שזה הזמן שהוא זמן הקציר הוא מזומן ומוכן לנוע החלק המתעורר מן הנפש וללהטו אחר רוב התאוה ובקשת רוב ההנאות, וצריך להשקיטו ולתקנו במה שיש בזאת מן

משלשת השבועות, אולם על תלמידי ר"ע לא נקבע שום צום, ואילו על חורבן המקדש נקבעו 4 צומות [שאחד מהם – ט' באב – נתקן בין היתר על חורבן ביתר במרד בר כוכבא]. בימי בין המיצרים, או בחלק מהם, נהגו להימנע ממסיבת אירוסין, ברכת שהחיינו, יציאה לטיולים, אכילת בשר ושתיית יין, רחיצה, בניית בנין של שמחה, נטיעה של שמחה, צביעת בית, קניית דברי מותרות, וכיבוס בגדים, ואילו בימי ספירת העומר לא נהגו להימנע מכך (יש חילוקי מנהגים בנוגע לכמה מהדברים הללו, ואכ"מ). עוד ראה בדברי הרב ישראל אליהו (האוצר גליון עח, עמ' לח-מ³⁸).

10. הראיה: התלמידים מתו בחטאם וא"כ מדוע אנו מתאבלים עליהם כל כך? אלא צ"ל שהם מתו במרד. **דחיה:** לענ"ד אין כאן קושיא שהרי ניתן לומר כי האבל נתקן על חורבן עולם התורה, ועל החטא שגם בדורות הבאים לא תוקן (חטא שבעטיו נחרב ביהמ"ק השני, בעוון שנאת חינם). לא מדובר באבל על כמה אנשים בודדים שמתו אלא מדובר באבל לאומי על חטא ציבורי שיש לתקנו בכל שנה. בכך ישנה תשובה גם על תמיהת הרב שרקי מדוע נתקנה אבילות על מיתת התלמידים, והרי תלמידיו החדשים של ר"ע מילאו את הארץ תורה, ואולי אף היו גדולים מקודמיהם. ניתן גם להסביר שאילו לא היו התלמידים מתים הרי שהיה כאן שילוב של התלמידים החדשים יחד עם הישנים, והתורה היתה גדולה פי כמה וכמה.

11. הראיה: מה ענין מיתת אסכרא לכך שלא נהגו כבוד זה בזה? אלא הכוונה שלא נלחמו באחדות ולכן מתו בקרבות. **דחיה:** לענ"ד ניתן להסביר אחרת: לפי

המסכתא מן המוסרים המביאין לפרישות והכנעת הנפש ושברונה". הארכנו בזה יותר בספרנו 'שני הדובים ורשב"י' (שעדיין לא פורסם).

³⁸ נעיר כי במאמר שם הביא דברי הרב מאיר מאזוז שליט"א, שתמה מדוע נהגו אבילות על מיתת תלמידי רבי עקיבא, אך לא נהגו אבילות על הריגת כל חכמי ישראל [לבד מבבא בן בוטא] בידי הורדוס, וגם לא על הריגת כל חכמי ישראל בידי ינאי המלך. הרב ישראל אליהו (האוצר, גליון עח) תירץ לפי דרכו, ואני אוסיף שיש מקום לחלק בין המקרים: כאשר כל החכמים נהרגים במגיפה, הרי אז מדובר בעונש שמיימי גמור, ועיקר הענין הוא החטא והעונש, ולפיכך יש בזה ענין לדורות. לעומת זאת כאשר כל החכמים נהרגים ע"י רשע, בבחירתו החופשית, אז עיקר הענין הוא עמידה על שמירת המצוות למרות המלחמה מצד הרשעה.

הגמרא (שבת לג, א) אסכרא היא עונש על לשון הרע³⁹. אם כן עונש זה מתאים למי שלא נוהג כבוד בחבירו. ראה גם בדברי הרב צבי אינפלד (סיני, גליון קנב, עמ' ה-כז).

12. הראיה: ב'שבלי הלקט' מובא שנהגו הנשים שלא לעשות מלאכה בלילות ספירת העומר משום שנתעסקו בקבורת תלמידי ר"ע, ותמוה: מנין שהתלמידים מתו סמוך לשקיעת החמה ומדוע דווקא הנשים נזרזו לקוברן? אלא מוכח שהיה להם מקורות נוספים מחז"ל בענין זה, או שכוונת הגמ' היא שמתו קרוב לשקיעת חירות ישראל. הנשים סייעו למערך הלחימה והיו גונבות בסתר הליל את גוויות ההרוגים מתחת לאפס של הרומאים ומביאות אותם לקבורה. קורמן הוסיף והביא טעם נוסף מהטור ולפיו ההימנעות ממלאכה היא בגלל דמיון 'שבע שבתות' הספירה ל'שבע שבתות' של שנת השמיטה בה שובתים ממלאכה, והקשה מדוע א"כ גם הגברים לא שובתים ממלאכתם, ומדוע השביתה היא דווקא עם חשיכה? קורמן מסביר שהלוחמים הנשואים היו באים לביתם בלא תכנון והודעה מוקדמת ולכן נשותיהם נמנעו ממלאכה עם רדת החשיכה כדי להמתין לבעל שמא ישוב לביתו. הרב נריה (אמונת עיתך 41) הסביר שהתלמידים נקברו בחשיכה משום שהרומאים אסרו על קבורת הלוחמים. **דחיה:** לענ"ד אין כאן ראיות אלא השערות בלבד. בתשובת רב האי גאון⁴⁰ מפורש ש'תלמידי רבי עקיבא כולם מתו משקיעת החמה ונקברו אחר שקיעת החמה'. והרי לנו הסבר פשוט לקבורתם בשעה זאת, שלא כהשערות שהובאו. לפי תשובת רב האי גאון איסור המלאכה חל גם על הגברים, וגם זה אינו מתאים להסבר שהובא.

הרב ישראל אליהו (האוצר, גליון עח) הביא שיש מקורות בהם תשובה זו הובאה בשם רב שרירא גאון (ועיי"ש על מקבילות נוספות לדברים), והעיר שלפי השיטה החדשה הלא התלמידים מתו במלחמה, ואם כן קשה לומר שכולם מתו דווקא "משקיעת החמה". וכי הרומאים פגעו בלוחמים רק בשעות אלו?! לעומת זאת אם התלמידים מתו במגיפה הרי הדבר מובן, שהרי מדובר במגיפה ניסית, ובנוסף הרי מצאנו שחוליו של החולה מכביד בשעות האחרונות של היום (נדריים מ, ע"א, ושו"ע יו"ד שלה, ד).

³⁹ ובסוטה לה, א מובא שמוציאי דיבת הארץ רעה מתו באסכרא, ולהבנתי הוא על פי דברי התלמוד במסכת שבת. באוצר המדרשים עמ' 93 מובא שהמלשין על חבירו בלשון הרע מיתתו באסכרא, ובעמוד 167 מובא: 'סימן לנבלות הפה – אסכרה'. ראה גם: פסחים קה, א; נדה כ, א; ויקרא רבה, יח, ד.

⁴⁰ אוצר הגאונים, יבמות, התשובות, עמ' 141, סימן שכח (שמחה עמנואל, במאמרו שבקובץ נטועים כ, תשע"ו, טוען שהייחוס לרב האי גאון מוטעה, והדברים נכתבו ע"י חכם מחכמי אשכנז).

13. הראיה: הרב נריה (אמונת עיתך 41) הקשה כיצד ייתכן שתלמידי ר"ע לא נהגו כבוד זה בזה, למרות שרבים הוא זה שאמר 'ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה?!' לפיכך ביאר שמדובר בקרבות המרד, ובשעת קרב מפקדים צעירים נותנים פקודות למבוגרים ומכובדים מהם, ואין מתן כבוד בשעת הקרבות. **זחיה:** לענ"ד אין כאן אלא השערה, וניתן גם לומר שדברי רבי עקיבא על חשיבות 'ואהבת לרעך כמוך' נאמרו רק לאחר מיתת תלמידיו, והם מסקנתו בעקבות מיתתם. וראה עוד הסבר ב"שם משמואל' (אמור, תרע"ב, ל"ג בעומר).

14. הראיה: הרב יעקב ברגמן שליט"א העיר לי שתלמידי ר"ע החדשים מכונים "רבותינו שבדרום", כלומר בניגוד לחכמי הגליל. אל הגליל גלו ישראל לאחר השמד של מרד בר כוכבא, ואם כן מכאן עולה שר"ע לימד את תלמידיו החדשים רק לאחר מרד בר כוכבא. **זחיה:** ראשית, יש לבדוק האם לא ייתכן ש"רבותינו שבדרום" הוא בניגוד לחכמי ארץ יהודה, מגבת ועד אנטיפרס?⁴¹ שנית, גם אם

⁴¹ אמנם כמדומה לי שיש להביא חיזוק לכך שמדובר בניגוד לחכמי הגליל מן העובדה שהביטוי 'זקני הדרום' וכדו' נזכר רק מתקופת תלמידי ר"ע ואילך, וכעת נאריך להביא את המקורות בענין זה: בירושלמי ברכות (פ"ב ה"ז) מובא שחכמים הורו הלכה לרבי חמא אביו של רב הושעיא (ראיתי מי שכתב שהוא "מאחרוני התנאים מדורו של ר' יהודה הנשיא"), ושאלו שם בירושלמי "רבנן דהכא או רבנן דרומיאי?", כלומר האם החכמים שהורו הלכה הם החכמים מכאן, דהיינו מהצפון, חבל הגליל, או שמדובר בחכמים מהדרום ("זקני הדרום" הנזכרים בזבחים כב ע"ב - ע"פ פירוש החרדים, וכע"ז בפני משה. בר"ש סירליו "חכמים של דרום" ומהר"א פודלא "רבותינו שבדרום"). מכאן נראה ש"חכמי הדרום" הוא ניגוד לחכמים שבצפון. רבי אפס, שהיה אמורא ארץ ישראלי מהדור הראשון של האמוראים (חבר בית דינו של רבי יהודה הנשיא, חי בסביבות שנת 225) נקרא "רבותינו שבדרום" (עירובין סה ע"ב, וכע"ז בירושלמי תענית פ"ד ה"ב. ולכאורה צ"ע, שהרי רבי אפס המשיך את ישיבתו של רבי כמובא בכתובות קג ע"ב, וישיבה זו היתה בטבריא? ותירץ בקונטרס ברית אש עירובין שם שריש לקיש שקרא שם לר' אפס 'רבותינו שבדרום' היה חי צפונית משם, ור"מ קליערס תירץ בתורת הארץ מכת"י שמדובר לפני שר' אפס נתמנה לראש הישיבה, ובתולדות תנאים תירץ שר' אפס נשאר לגור בדרום והיה מגיע מדי פעם לישיבה שבגליל, ובעלי תמר תירץ שגם אחרי שר' אפס התגורר בגליל המשיכו לכנותו ע"ש מקומו בעבר שהיה בדרום). ר' אלעזר ב"ר יוסי (שחי בימי השמד שאחר מרד בר כוכבא, כפי שנראה ממעילה יז ע"א) שוחח עם "חכמים שבדרום" (נדה נח ע"א). בשערי היכל (זבחים מערכה נא) הביא שמיבמות (מה, ע"א "אמר רב יוסף: רבותא למיחשב גברי!! הא רב ושמואל בבבל ור' יהושע בן לוי [וזקני דרום] בא"י") משמע ש"זקני דרום" הנזכרים בזבחים כב ע"א חיו בדור הראשון של האמוראים (ע"ש בשערי היכל). ראיתי עוד שני מקומות בהם מוזכר ריב"ל (בן הדור הראשון לאמוראי א"י) בהקשר לכינויים כאלו ודומיהם: בב"ב צו, ע"א "דרומאי מתנו משמיה דר' יהושע בן לוי", ובחולין קלב ע"ב "כי אתה ר' אחא בר

נניח שאכן "רבותינו שבדרום" הוא בניגוד לחכמי הגליל, עדיין אין מזה ראייה כל עוד לא יוכח שלפני מרד בר כוכבא לא היה בגליל ישוב יהודי ולא היתה שם חבורה של ת"ח. ההסטוריונים מביאים שלאחר המרד נתרבה הישוב בגליל ולבסוף עבר לשם מרכז התורה (כך ראיתי בספר ציפורי מאת יהודה נאמן עמ' 39, ובעוד ספרים), אך גם אם נבדוק ונמצא שדבריהם מושתתים על ראיות רציניות, מ"מ לא ראיתי שהם כותבים שכלל לא היו ת"ח בגליל לפני המרד. אדרבא, ראיתי שכמה הסטוריונים ציינו לכמה וכמה ת"ח שהיו חיים בגליל בתקופה שלפני מרד בר כוכבא, וביניהם ר' חלפתא, ר' יוחנן בן נורי, ר' יוסי בן קסמא, ר' חנניה בן תרדיון, ועוד [כמבואר באורך בהערה כאן]⁴².

חנניה מדרומא אמר: ר' יהושע בן לוי וכל זקני דרום אמרו... (אוסף כי במסכת שמחות פרק ה מובא: "אנשי דרום מכירין את רבי עקיבא, אנשי גליל מאין מכירין?!"), ומכאן משמע קצת ש"הדרום" הוא בניגוד לגליל, אך באמת נראה שאין זה מוכרח, ומה ששם אמר "אנשי גליל" הוא בגלל ששם אירע המעשה שמת בנו ובכל זאת באו רבים להספד, אע"פ שהדבר אירע בגליל שם ר"ע לא היה מוכר כמו בדרום).

⁴² הרשימה היא ע"פ הספר 'עם הארץ הגלילי' (מאת א' ביכלר, פרק יא): 1. ר' חלפתא נולד כ-40 שנה לפחות לפני החורבן (כן נראה להסיק מהברייתא בשבת קטו ע"ב=תוספתא שבת יג, ב), ואם כן לא מסתבר שהיה חי ופעיל בזמן המרד (ביכלר, עמ' 194). ר' חלפתא חי בציפורי שבגליל (תוספתא תענית פ"א ה"ד, וגמ' ר"ה כז, ע"א, ועוד). 2. ר' יוחנן בן נורי היה רגיל לשאול את ר' חלפתא (תוספתא מעשר שני א, יג, וב"ב ב, י, ואהלות ה, ח, ועוד), ומכך נראה שאף הוא היה חי באותו איזור. ר' יוחנן חי בבית שערים (תוספתא תרומות ז, יד, ותוספתא סוכה ב, ב) ובגניגר (ירושלמי עירובין פ"א יט ע"ג). 3. במעשה הנזכר בתוספתא כלים (ג, ב, ב), ישבו בציפורי (שבגליל) אצל ר' אלעזר בן עזריה ארבעה זקנים: ר' חוצפית, ר' ישבב, ר' חלפתא, ור' יוחנן בן נורי, ומכיון שהבאנו לעיל שמסתבר שר' חלפתא נפטר לפני המרד אם כן מדובר כאן לפני מרד בר כוכבא (יש חוקרים שסבורים שמדובר בזמן מרד התפוצות ופולמוס של קיטוס, דהיינו כ-16 שנים לפני מרד בר כוכבא, ראה קתדרא 4 עמ' 59 ובספר ציפורי מאת יהודה נאמן עמ' 36-37). 4. ר' יוסי בן קסמא חי בטבריה (תנחומא וישלח ח, יבמות צו ע"ב) ועירו היתה "מקום תורה" (אבות ו, ט), והוא נפטר בזמן השמד שאחר מרד בר כוכבא (ע"ז יח ע"א). 5. מסופר כי רשב"י שוחח עם חבריו שבגליל עוד בחיי ר"ע (ברייתא מעילה ז ע"א, ותוספתא שם א, ה, ולדעת ביכלר, עמ' 194, מדובר עוד לפני פולמוס של קיטוס). 6. ר' חנניה בן תרדיון היה ראש בן מדרש בסיכנין (סנהדרין לב ע"ב). הוא ראה את עבודת המקדש (תענית טז ע"ב, ר"ה כז ע"א) ומכאן שבזמן מרד בר כוכבא כבר היה זקן, ועיקר תלמודו היה לפני כן. הוא מהרוגי המלכות בשמד שאחרי מרד בר כוכבא (ע"ז יח ע"א) וממילא חי לפני כן. 7. ביכלר מביא עוד חכמים שככל הנראה התגוררו בגליל עוד לפני מרד בר כוכבא, וביניהם ר' אלעזר בן פרטא, אלישע בן אבויה (לפני שהחמיץ), ועוד חכמים (בקתדרא 4 עמ' 54 הוסיף א' אופנהיימר את אבא יוסי חליקופרי איש טבעון, וראה קתדרא 4 עמ' 83-52). עוד אעיר שלפי הדורות ראשונים (ראה את דבריו בספר וירא מנוחה פרק ט') הפעם הראשונה בה גלתה סנהדרין מיבנה לאושא שבגליל היתה כשלשים

15. הראיה: העיר לי ת"ח יקר שקשה להניח שהיה העולם "שמש מתורה" לפני השמד, שהרי לפני מרד בר כוכבא היו קיימים גדולי תורה, כגון ר' יהושע בן חנניה, בן עזאי, בן זומא, שמעון התימני, ועוד. אולם אם נאמר כשיטה החדשה' שתלמידי ר"ע מתו במרד הרי אז מובן מדוע היה העולם שמש, שהרי במרד מתו המונים ומסתבר שבכללם גם חכמי אותו דור.

דחיה: הפירוש הפשוט לפיו היה "העולם שמש" מחכמים העוסקים בתורה הוא פירוש קשה, שהרי בודאי גם לחכמים האחרים ששימשו בראשות הדור יחד עם ר"ע [כגון ר' טרפון, ר' יהושע, ר' אלעזר בן עזריה, וכו'] היו תלמידים משלהם, ותלמידים אלו הרי לא מתו יחד עם תלמידי ר"ע. זאת ועוד – הלא ר"ע עצמו היה בחיים, וכיצד ניתן לומר שהעולם היה "שמש" מתורה?! ועוד- הלא ידוע לנו על מציאיותם של חכמים נוספים הן בדור שלפני המרד (כנכתב כאן בראיה, וראה לעיל ראה 5), והן בדור שלאחר המרד [כגון ר' יהושע בן קרחה, ורבי שמעון בן גמליאל השני, ור' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא, ועוד חכמים, כמובא באורך בהערה כאן⁴³]. מעתה, לומר שהעולם היה "שמש" כליל מתורה הוא

שנה לפני מרד בר כוכבא, ולשיטתו בגליל ישב ר' יהודה בר' אילעאי עוד לפני השמד של מרד בר כוכבא, וגם ר"ע ישב בגליל בראשית ימי אדריאנוס (דהיינו שנים ספורות לפני המרד).

⁴³ אציין רשימה של תנאים שמצאתי שהיו חיים הן לפני מרד בר כוכבא והן אחריו (עיקרה מבוסס על מה שראיתי בתולדות עם עולם, וצינתי לדברי הרב היימן בתולדות תנאים ואמוראים' שהביא מקורות לכך, עיי'ש בראיותיו): 1. ר' יהושע בן קרחה (ראה ברב היימן ח"ב עמ' 648, שלדעת רש"י שבעות ו ע"א היה בנו של ר"ע, וכן דעת ר' גרשם ורשב"ם ועוד. ריב"ק נולד מעט לפני חורבן ביהמ"ק וחי כ-140 שנה, ראה מגילה כח ע"א). 2. רבן שמעון בן גמליאל השני (הרב היימן ח"ג עמ' 1165 כתב שבזמן חורבן ביתר היה כבר בא בשנים, ובשלפי השמד היה מוחבא מפני המלכות, ואח"כ נתמנה לנשיא). 3. ר' יוחנן בן ברוקא ובנו ר' ישמעאל (ביבמות מב ע"ב שר' ישמעאל בן ריב"ב קיבל מחכמי כרם ביבנה, ובר"ה לב ע"א שהיה מגדולי הדור תחת נשיאות רשב"ג שהיה נשיא לאחר המרד). 4. רבי אלעזר חסמא (כן ראיתי בתולדות עם עולם שפעל גם אחר החורבן, וברב היימן ח"א עמ' 217 הביא שבחגיגה ג ע"א רואים שהיה תלמידו של ר' יהושע, וביוק"ר פ"ב ג-ד מבואר שזכה ללמוד מעט מר"ע, ובמכילתא בשלח ריש פרשא דעמלק מובא שלמד אצל ר"ג). 5. ר' ישמעאל (הרב היימן ח"ב עמ' 881 כתב שבזמן המרד הלך לאושא, ראה ב"ב כח ע"ב וכן גיטין ו, ע"ב, וכשהתגברו הגזירות הלך לגבול ארץ אדום, ושם ייסד ישיבה גדולה הנקראת 'תנא דבי רבי ישמעאל', ראה משנה כתובות ה, ח, ולאחר חורבן ביתר כשהתקבצו לאושא כבר לא היה בין החיים). 6. ר' ראובן בן איצטורובלי (מעילה יז ע"א שהיה חכם בזמן הגזירות שאחר המרד). 7. ר' אלעזר בן פרטא (ע"ז יז ע"א). 8. ר' יעקב בן קורשאי (חלק על ר' יוסי בנדרים יב ע"ב, ועל רשב"י בשבת קמד ע"ב ובעוד מקומות). 9. ר'

פירוש קשה, הן אם נצעד לפי השיטה הישנה והן אם נצעד בדרכה של השיטה החדשה.

משום כך נראה שהביטוי "והיה העולם שמים" יתפרש בהכרח באחת מהדרכים הבאות: 1. ר' צדוק מלובלין הסביר שמכיון שעיקר התורה שבעל פה נמסרה ע"י ר"ע ותלמידיו (סנהדרין פו ע"א, מגלה עמוקות ואתחנן אופן פת, של"ה פסחים ספירת העומר א, ה, עשרה מאמרות חיקור דין חלק א פרק יא, ובעוד ספרים, הובאו אצל הרב אינפלד סיני קנב עמ' כה), לכן עם מיתת תלמידי ר"ע היה העולם שמים מעיקרה של התורה (ר' צדוק בספרו ליקוטי מאמרים, הקדמה לספר יהושע, מהד' הר ברכה אות י). 2. ניתן גם להסביר ש"שמים" כוונתו שיחסית למצב הרגיל היה העולם שמים. 3. עוד ניתן להסביר שהעולם היה "שמים" מת"ח שהתמסרו באופן מיוחד להפצת התורה ברבים (כך נראה קצת מלשון המדרש בבר"ר, שם מובא שר"ע אמר לתלמידיו החדשים: "הראשונים לא מתו אלא שהיתה עיניהם צרה אלו לאלו, תנו דעתכם שלא תעשו כמעשיהם, עמדו ומלאו כל ארץ ישראל תורה").

16. הראיה: עוד העיר לי הרב ברגמן: בסנהדרין יד ע"א מובא שכאשר מלכות רומי גזרה שאסור לסמוך (דהיינו בתקופת השמד שלאחר מרד בר כוכבא), הלך ר' יהודה בן בבא וישב בין אושא לשרעם "וסמך שם חמישה זקנים, ואלו הם: רבי מאיר, ור' יהודה, ור' שמעון, ור' יוסי, ור' אלעזר בן שמוע. רב אויא מוסיף אף ר' נחמיה". כשהרומאים גילו זאת הם הרגו את ר' יהודה בן בבא. רשימה זו כוללת את תלמידי החדשים של ר"ע, והגמ' שם מביאה שלולא סמיכתם היתה ח"ו עלולה מסורת הסמיכה להיכחד. במדרש שיר השירים רבה (ב, ה, אות טז) נאמר ש"בשלפי השמד (דהיינו בתקופה שלאחר המרד) נתכנסו רבותינו לאושא"

שמעון שזורי (במנחות לא ע"א שהיה תלמיד ר' טרפון, ובבבלי יח, א, חלק על ר' יוסי, וכן חלק בכמה מקומות על ר' מאיר ועוד). 10. אולי ניתן להוסיף לרשימה גם את ר' שמעון בן חלפתא ור' אלעזר בר' צדוק (בתולדותיהם יש ערפול רב), ור' אליעזר בן יעקב (וראה גם מדרש שיר השירים רבה ב, ה, אות טז, שהיו קיימים "זקני הגליל" בתקופת "שלפי השמד" שלאחר השמד שבעקבות מרד בר כוכבא, וחלק מהזקנים הללו זכו כבר אז ללמוד עד שיכלו ללמד אחרים). אני משער שניתן לחלוק על חלק מרשימה זו, ולטעון שכמה מהדמויות שהזכרנו כאן לא היו בחיים בזמן המרד וכדו', ומ"מ כמדומה לי שקשה לחלוק על כל הנוכחים ברשימה הנ"ל. עוד אציין שבהערה הבאה תובא רשימת תלמידי החדשים של ר"ע, ומהשוואת הרשימות הנ"ל עולה שלפי כל אחת מהרשימות היו כמה חכמים שחיו באותו דור ולא נמנו בין תלמידי החדשים של ר"ע (הרב היימן מביא בח"א עמ' 180 שמברכות סג ע"ב עולה שר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי היה חי בתקופת המרד, ולפי רוב הרשימות הנ"ל הוא הרי לא מתלמידי החדשים של ר"ע). לפי הנ"ל נראה שאף שבמהלך מרד בר כוכבא היה הרג המוני, ומן הסתם גם חכמים רבים מתו, מ"מ כמה וכמה חכמים נותרו בחיים [אוסף שלדעת ההסטוריונים איזור הגליל ניצל חלקית מהמכה שניחתה אז על ארץ יהודה, ומסתבר לפיכך שחכמי הגליל לא נפגעו בצורה קשה כל כך].

ומנויים שם שמותיהם: ר' יהודה, ר' מאיר, ר' יוסי, ר' שמעון, רבי נחמיה, ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, ור' אליעזר בן יעקב. הם שלחו לזקני הגליל כדי שמי שיוכל מהם ללמד אחרים יבוא וילמד אחרים, ומי שאינו יכול ללמד אחרים יבוא וילמד בעצמו. גם כאן החכמים המנויים הם תלמידיו החדשים של ר"ע.

המקורות הנ"ל הם היחידים (שידועים לי כרגע) שבהם יש רשימת תנאים מהדור שלאחר המרד⁴⁴, ובכולם הרשימה כוללת את תלמידיו החדשים של ר"ע. כיצד הדבר יתכן?! הרי לא סביר לומר שאותם החכמים שנזכרים כתלמידי ר"ע החדשים הם באופן מקרי בדיוק אותם אלו ששרדו את השמד של מרד בר כוכבא! מסתבר לפיכך לומר שתלמידים אלו הם ששרדו לאחר המרד משום ששאר תלמידי ר"ע מתו בזמן המרד (או ע"י חרב הרומאים, או ע"י מגיפת אסכרה).

דחיה:

ראשית יש להעיר שההתאמה בין המקורות הנ"ל ובין רשימת תלמידי ר"ע החדשים נכונה ברובה, אך ההתאמה אינה מלאה⁴⁵.

שנית, כפי שכבר הערנו לעיל היו תנאים נוספים שחיו ופעלו לאחר המרד, ולפי השיטה החדשה הרי פעלו אז גם תלמידיהם של שאר התנאים [שהרי רק תלמידי ר"ע מתו במרד], ואם כן גם לפי השיטה החדשה יש להבין מדוע רק תלמידי ר"ע הם שנזכרים במקורות העוסקים בתקופת השמד.

עלינו להבין מדוע סמך ר"י בן בבא דווקא את אלו, ולא את שאר התלמידים שחיו באותו דור!?

⁴⁴ נוסף שבירושלמי חגיגה פ"ג, ה"א, מובא ש"שבעה זקנים" נכנסו לעבר את השנה בבקעת רימון: ר"מ, ר' יהודה, ר' יוסי, רשב"י, ועמם ר' נחמיה, ר' אליעזר בן יעקב ור' יוחנן הסנדלר. כמה הסטוריונים כתבו שמעשה זה אירע בתקופה שלאחר המרד, ומשום כך עיבור השנה נעשה במקום נסתר.

⁴⁵ בכל הנוסחאות מנויים בין תלמידי החדשים ר' מאיר, ר' יהודה, ר' יוסי, ר' שמעון, אך לגבי המשך רשימת התלמידים יש שינויים בין הנוסחאות השונות: בימות סב ע"ב, ובילק"ש קהלת רמז ותקפ"ט, נוסף להם ר' אלעזר בן שמוע, ואילו בקה"ר (יא, ו, אות י) נוספו לארבעת התלמידים הנ"ל ר' יוחנן הסנדלר, ר' נחמיה, ור' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, ואילו בבר"ר סא, ג, התלמידים שנוספו הם ר' יוחנן הסנדלר, ר' אלעזר בן שמוע, ור' אליעזר בן יעקב (ראה שו"ת תשובה מאהבה ח"ג סי' תלד שהביא שהרמב"ם נקט כנוסח הגמ' שר' אליעזר בן יעקב לא היה מתלמידי ר"ע, וזאת בגלל שיש כמה ראיות לכך), ומובא שם שיש אומרים שהתלמידים הנוספים הם ר' יוחנן הסנדלר, ר' נחמיה, ור' חנניה בן חכניאי.

ועוד – לפי השיטה החדשה תלמידים אלו החלו ללמוד לפני זמן קצר אצל ר"ע, ואז הם כונו "רבותינו שבדרום", ואם כן וכיצד הם נמצאים כעת "בין אושא לשפרעם", כדי להיסמך שם ע"י ר' יהודה בן בבא?!

לפי השיטה הישנה השאלות הנ"ל אינן קשות, שהרי בין שני האירועים עברו שנים רבות, ובמשך שנים אלו תלמידי ר"ע הזקינו והחכימו, ולכן כעת הם ראויים להיסמך [ואכן כע"ז כתב רש"י בפירושו לגמ' סנהדרין שם, וכן רב שרירא גאון באגרתו]. ר' יהודה בן בבא סומך דווקא אותם משום שמדובר בתלמידים מבוגרים למדי שזכו ללמוד תקופה ארוכה אצל ר"ע. נראה כי במשך השנים הללו תלמידי ר"ע עברו להתגורר בגליל (וכך כתב לזכרוני בדורות ראשונים), ומעתה מובן הן מדוע הם היו באיזור שפרעם, והן מדוע ר' יהודה בן בבא סמך דוקא אותם, שכן הם אולי היו התלמידים היחידים שהתגוררו באותו איזור. מעתה גם מובן מדוע דווקא הם הגיעו לכינוס באושא בשלפי השמד (הנזכר במדרש שיהש"ר הנ"ל), שהרי הם אלו שהתגוררו באותו האיזור.

17. הראיה: הרב ברגמן הוסיף שבשני המקורות שהבאנו בראיה הקודמת מדובר על חשש לחורבן עולם התורה, שהוא אירוע נדיר ביותר, וגם במיתת תלמידי ר"ע "היה העולם שמם". מסתבר לפיכך לאחד בין שני האירועים הנדירים הללו ולומר שמדובר על אותה התקופה.

לפי מה שביארנו לעיל היו עוד ת"ח לאחר המרד, וא"כ מדוע היתה סכנה שהסמיכה תתבטל?! נראה לפיכך לפרש שהיה חשש שתלמידי ר"ע, שהם עיקר התורה שבע"פ, הם אלו שלא ייסמכו, ובכך עולם התורה יפגע מאוד. אם כן, ראוי לאחד את הדבר עם מה שנאמר ש"היה העולם שמם" שגם שם הצענו כע"ז, דהיינו שהיו אז עוד ת"ח אך העולם היה שמם מהתורה שבע"פ שנמסרה בעיקר ע"י ר"ע.

דחיה: מדובר בהשערה יפה, אולם היא אינה מוכרחת כלל, והיא מובילה אותנו לדחקים גדולים (כפי שנביא להלן סעיף ה). לפיכך, עדיף לנו להישאר כאן בדוחק קטן מאשר לפתור אותו ע"י דרך חדשה שמובילה לדחקים גדולים הרבה יותר. ניתן לומר, בלא קושי מיוחד שתלמידי ר"ע מתו כמה וכמה שנים לפני המרד, ואז היה העולם שמם מתורת ר"ע [או שמם באופו יחסי, וכדו', כפי שהצענו לעיל], ולאחר שנים התרחש המרד, ואז בעקבות המאורעות וההרג נפגע לימוד התורה בעמ"י, ולכן תלמידי ר"ע שהתגוררו בגליל התכנסו וביקשו מזקני הגליל שיסייעו להם בהפצת התורה. ר"י בן בבא סמך את תלמידיו החדשים של ר"ע, ובלעדי זה היתה הסמיכה עלולה להיפסק, שכן תלמידים אלו הם אלו שקוממו לבסוף את עולם התורה שנפגע במרד.

בתלמוד מובאים שני מעשים מהם ניתן לענ"ד להביא סמך מסויים לשיטה לפיה תלמידי ר"ע מתו במחלה⁴⁶.

במסכת מנחות (סח, ב) מובא כי יהודה בן נחמיה שמח על כך שרבי טרפון לא מצא מענה לקושייתו, ולכן נענש:

אמר לו רבי עקיבא: יהודה, צהבו פניך שהשבת את זקן, תמיהני אם תאריך ימים. אמר רבי יהודה ברבי אילעאי: אותו הפרק פרוס הפסח היה, כשעליתי לעצרת שאלתי אחריו: יהודה בן נחמיה היכן הוא? ואמרו לי: נפטר והלך לו.

תיאור זה דומה לתיאור במסכת יבמות על תלמידי רבי עקיבא שמתו בין פסח לעצרת בגלל שלא נהגו כבוד זה בזה. אין בידינו די מידע מדוייק על הדמויות המופיעות במעשה בכדי שנוכל להוכיח האם אכן יהודה בן נחמיה היה אחד מתלמידי רבי עקיבא והאם המעשה היה בתקופת המרד, אולם מכל מקום מדובר בתקופתו של רבי עקיבא. הדמיון הגדול לדברי התלמוד במסכת יבמות מאפשר לשער כי בפנינו ישנו תיאור של אחד מתלמידי ר"ע שנפטר בימי העומר (ראה גם רמ"א או"ח תצ"ג, ג). התיאור כאן עוסק ב'פטירתו' של יהודה בר

⁴⁶ לאחרונה נדפס ספרו של הרב אורי שרקי 'בעוד מועד', ובו הסביר שני מעשים בתלמוד על פי השיטה החדשה ('מעשה שמתו בניו של רבי ישמעאל' במועד קטן כח, ב, וכן "מעשה ומתו בניו של רבי עקיבא" במועד קטן כא, ב). מפאת קוצר היריעה לא נעסוק במאמרנו זה בקשיים הרבים שיש בדבריו, ובראיות לכך שבני ר' ישמעאל ובנו של רבי עקיבא לא מתו במרד. כאן רק נסתפק בהערה קצרה (ובנספח א' למאמרנו נרחיב בדברים): גם החולקים על השיטה החדשה מסכימים ברובם כי רבי עקיבא תמך במרד, ומסתבר משום כך שחלק מחיילי בר כוכבא היו תלמידיו. לפיכך גם אם נניח, כדברי הרב שרקי, שבני ר' ישמעאל היו תלמידיו של ר"ע (דבר שלא הוכח במאמרו של הרב שרקי) הרי שאין מכך כל ראיה לכך ש-24,000 התלמידים מתו אף הם במרד בר כוכבא.

נחמיה, ומשמע בפשטות שמדובר במיתה טבעית, ולא במוות תוך כדי קרבות מרד בר כוכבא⁴⁷.

במקום נוסף (נדרים מ, א) מביא התלמוד מעשה בתלמידו של רבי עקיבא שבגלל חוסר יחס מצד חבריו כמעט ומת במחלה: "מעשה בתלמיד אחד מתלמידי ר' עקיבא שחלה, לא נכנסו חכמים לבקרו, ונכנס ר' עקיבא לבקרו, ובשביל שכיבדו וריבצו לפניו חיה, א"ל: רבי, החייתני! יצא ר' עקיבא ודרש: כל מי שאין מבקר חולים - כאילו שופך דמים". כאן ברור כי מדובר במוות מחמת מחלה טבעית ולא במוות במרד⁴⁸.

אין במקורות אלו כדי לדחות את השיטה החדשה, אולם הם מצטרפים לדחיות שהובאו לעיל, ומחזקים את ההשערה כי תלמידי ר"ע מתו במחלת האסכרא ולא בקרב.

סעיף ה: חשבונות השנים

[1] ניתן להביא מקור לשיטה החדשה מתוך דברי המדרשים העוסקים במיתת תלמידי ר"ע: בתנחומא (בובר, חיי שרה ח; וארשא, חיי שרה ו) מפורש כי תלמידי החדשים הועמדו ב"זקנותו". כך גם משמע מרוב המדרשים (בראשית רבה סא, ג; יבמות סב, ב; ילק"ש קהלת, תתקפט). נראה כי העמדת תלמידיו החדשים אירעה מיד לאחר מותם של תלמידיו הראשונים, ולפי זה יוצא כי גם מיתת תלמידי הראשונים הייתה "בזקנותו". תפיסתו של ר"ע אירעה בשעת השמד הרומאי לאחר שהקהיל קהילות ברבים ועסק בתורה (ברכות סא, ב,

⁴⁷ כי להעיר כי לפי דרכנו יצא שר' יהודה ב"ר אילעאי (שהיה אחד מתלמידי החדשים של ר"ע) הגיע ללמוד אצל ר"ע לקראת חג שבועות, ומדברי האר"י שיובאו להלן בנספח ב' משמע שנקט שבל"ג בעומר (הסמוך ל"פרוס העצרת") הגיע ר' יהודה ללמוד אצל ר"ע. עוד נעיר כי בפשטות נראה ממעשה זה שר' יהודה למד אצל ר"ע עוד לפני פטירת יהודה בן נחמני [כלומר – לפני פטירת התלמידים הראשונים], ולכן ר' יהודה שם לב להיעדרו, וראה בזה להלן נספח ב' [אמנם ניתן לדחות ולומר שר' יהודה הגיע לר"ע לראשונה רק לאחר העצרת, אלא שבגלל היכרות קודמת שהיתה לו עם יהודה בר נחמני לכן שאל עליו, או משום שהיה חכם מפורסם]. על כל זה יש להעיר שהגרסא "אמר רבי יהודה בר אילעאי" היא גרסת דפוס וילנא, וכן הוא גם בדפוס ונציה (וכן בתוס' הרי"ד שם, ובאתר הכי גרסינן פרידברג מובא שכך הגרסא בכת"י כ"יח 147, וכת"י וטיקן 119, וכע"ז בכת"י וטיקן 120), אולם בכתב יד מינכן מופיע רק "...א"ר אותו הפרק פסח היה..." (בלי "יהודה בר אילעאי" ובלי "פרוס הפסח").

⁴⁸ ויש אולי לקשר בין ר"ע ש"בשביל ש כ י ב ד ו - ...חיה" לבין התלמידים שמתו משום שלא "לא נהגו כ ב ו ד זה בזה".

ומסתבר שהכוונה לשמד שנגזר בעקבות מרד בר כוכבא), ומסתבר שאז גם אירעה מיתתו. לפי"ז מיתת תלמידיו הראשונים הייתה גם היא בסמוך למרד בר כוכבא. מסתבר כי מיתת התלמידים, שכאמור היתה במהלך המרד, לא נבעה רק מהשמד כלפי לומדי התורה, אלא מהמלחמה עצמה, שהרי ר"ע תמך במרד המזוין והיה יושא כליו של בר כוכבא ומסתבר שתלמידיו לחמו אף הם למען בר כוכבא⁴⁹.

חשבון זה מחזק אמנם את השיטה החדשה אולם אין כאן הוכחה ברורה. ר"ע הרי חי 120 שנה (ספרי, וזאת הברכה) וייתכן לפיכך שהתלמידים שלימד בהיותו 80, לדוגמא, נתכנו "בזקנותו" בגלל גילו המופלג, על אף שפטירתו אירעה רק 40 שנה אחר כך (אכן לדעת בעל 'דורות ראשונים' ר"ע נפטר מעט לאחר מרד בר כוכבא, ותלמידיו נפטרו כ-30 שנה לפני כן). בדרך אחרת ניתן לומר שלאחר פטירת תלמידיו ב'צעירותו' העמיד ר"ע תלמידים נוספים עד לזקנותו.

[2] ההנחה שר"ע נהרג בזמן המרד מעוררת קשיים על השיטה החדשה: בגמרא מובא שלאחר שכל תלמידי ר"ע מתו לימד ר"ע תלמידים חדשים, שאחד מהם הוא רבי שמעון בר יוחאי (יבמות סב, ב). מדברי המדרש (ויקרא רבה כא, ח) עולה כי רשב"י למד אצל ר"ע בבני ברק במשך 13 שנה. מכאן עולה שמיתת 24 אלף התלמידים הייתה לפחות 13 שנה לפני פטירת ר"ע, פטירה שהיתה לפי ההנחה הנ"ל בזמן המרד⁵⁰. ועוד – בהנחה שר"ע נפטר מעט לאחר המרד, כיצד

⁴⁹ ר"ע תמך במרד (ירושלמי תענית ד, ה). ברמב"ם (מלכים י"א, ג) הביא שר"ע נשא את כליו של בר כוכבא, ויש שהבינו שהכוונה כפשוטו (ישלשלת הקבלה) ערך 'רבי עקיבא', מהדורת ירושלים תשכ"ו, עמ' סה; תפארת ישראל, נגעים פרק ז, משנה ד, ב'יכין' אות מז) אך יש שהבינו שהכוונה לתמיכה אידאולוגית במרד (אמרי בינה למהר"צ חיות, פרק ו' סעיף ז בהג"ה, בתוך 'כל ספרי מהר"צ חיות', הוצאת 'דברי חכמים' ירושלים תשי"ח, עמ' תתקמד, וראה רדב"ז מלכים י"א, ג, ואכמ"ל. לפי זה אפשר לומר שהטעם לכך שר"ע לא השתתף במרד בפועל לא נבעה מגילו המופלג אלא מחשיבות לימוד התורה וייתכן שכך נהגו גם תלמידיו, ואף הם לא לחמו בפועל). ב'דורות ראשונים' (ח"ד עמ' 620 בדפוס היום, והוא חלק א כרך ה חלק iii פרקים לט-מא) כתב שר"ע כלל לא היה פעיל במרד, ועל דברי הרמב"ם כתב 'ואין חפצנו לדבר על דברי הרמב"ם... שהדבר ידוע כי בעניינים כאלה לא עסקו רבותינו הראשונים ולא היה זה מעין מלאכתם'. הרב מיימון (חגים ומועדים עמ' רט) דחה את דבריו בגלל דברי הרמב"ם, שלדעת הרב מיימון מקורם בדברי חז"ל שאינם מצויים כיום בידנו. ניתן אולי לטעון שדברי רש"י באגרתו 'והוה שמדא' הם המקור לדברי הרמב"ם. כיום עומד בפנינו כת"י 'יד הרב הרצוג', ובו מופיע במפורש (בסנהדרין צג, ב) שר"ע היה נושא כליו של בר כוכבא (וראה ב'יד פשוטה' להלכות מלכים שם. אמנם יש מבין החוקרים מי שפקפק שמא סופר כתב יד זה הושפע מדברי הרמב"ם, ולא להיפך, ואכמ"ל).

⁵⁰ בגמ' (פסחים קיב ע"א) מובא שכאשר ר"ע היה בבית האסורים (מחמת שלימד תורה ברבים, כנזכר בגמ' בברכות - רשב"ם) לא רצה ר"ע ללמד את רשב"י תורה מפני הסכנה שהיתה בדבר.

יתכן לומר שתלמידיו הראשונים מתו במרד, שהרי לפי⁵¹ כיצד הספיק ללמד לפני מותו את תלמידיו החדשים!?

[3] הוכחה נוספת כנגד השיטה החדשה מתבססת על דברי ה'דורות ראשונים' (ח"ד, פרק ל) שהסיק כי ר"ע עבר מבני ברק לאושא בערך בשנת ה-47 לחורבן. לפי דבריו יוצא שרשב"י החל ללמוד אצל ר"ע 34 שנה אחר החורבן לכל המאוחר, שהרי במדרש שהבאנו מצוין שרשב"י למד אצל ר"ע בבני ברק⁵². כפי שכבר ראינו רשב"י למד אצל ר"ע רק אחרי מיתת התלמידים הראשונים, ומכאן שהם מתו כמה וכמה שנים לפני מרד בר כוכבא, שהרי המרד אירע לפי ה'סדר עולם זוטא' בשנה ה-52 לחורבן הבית, ולפי ה'סדר עולם רבה' בשנה ה-68 לחורבן⁵³. זאת ועוד: תלמידי ר"ע התפרסו "מגבת ועד אנטיפטריס", כלומר בגבולות ארץ יהודה (ראה גם מרגליות הים סנהדרין צד, ע"ב), ומכאן שמיתתם אירעה בטרם עקר ר"ע מארץ יהודה אל אושא שבגליל.

כדי לשכנע את ר"ע ללמדו למרות זאת אמר לו רשב"י "אם אין אתה מלמדני היניני אומר ליוחאי אבא ומוסרך למלכות", ואז ר"ע לימדו. היה תנ"ח שאמר לי שמכאן ראייה שהתקופה בה למד רשב"י אצל ר"ע היתה בזמן השמד שאחר מרד בר כוכבא. מכיון שהוא אחד מתלמידיו החדשים של ר"ע, הרי שהתלמידים הישנים מתו זמן קצר לפני כן, כלומר בתקופת המרד. אולם דבריו אינם נראים כלל לעני"ד: לא מסתבר כלל שהרומאים, שכלאו את ר"ע בגלל שלימד תורה, נתנו לרשב"י אפשרות להיכנס לכלא ברציפות וללמוד תורה מר"ע. ר"ע נהרג ע"י הרומאים שסירקו את גופו במסרקות של ברזל, ומסתבר שהדבר אירע בסיום ימיו בכלא. לא מסתבר שלמרות שר"ע נכלא בגלל שלימד תורה הוא בכל זאת השתחרר אח"כ מהכלא ולימד את רשב"י 13 שנים. מהגמי הנ"ל נראה שמדובר על ביקור בכלא (ביקור חד פעמי, כפי הנראה), ולא על לימוד רציף, ביקור בו שמע רשב"י מרבו חמש הנהגות טובות ותו לא.

⁵¹ הראיה האחרונה הובאה אצל החוקר גדליה אלון (בספרו 'תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד', ח"ב, עמ' 43-44).

⁵² אגב, הרב מיימון (חגים ומועדים עמ' רט) כתב שבגלל דיוני גדולי הדור על ענין המרד הם התכנסו בבני ברק (עירו של ר"ע) בליל הסדר, כמבואר בהגדה של פסח. אמנם לפי ה'דורות ראשונים' הרי ר"ע עקר מבני ברק כבר כ-47 שנים אחרי החורבן, ולכן לא ייתכן שמדובר בעת מרד בר כוכבא. כמו"כ העיר הדו"ר (ח"ג, עמ' 300, וכן באלף דור, ח"ב, עמ' 48) שר' אליעזר היסב עמם, כלומר שמדובר לפני שנתנדה, והרי נידו את ר"א עוד לפני שר"ג הועבר מנשיאותו (כמש"כ הרמב"ם), הרי לנו כי מדובר בתקופה מוקדמת בהרבה (ועיי"ש בדו"ר עוד בענין זה). במקום אחר הרחבנו יותר בענין זה.

⁵³ חורבן ביתר במרד בר כוכבא היה לכל המוקדם 52 שנה אחר החורבן (סד"ע זוטא פרק ט ד, וכן בספר יוחסין וצמח דוד, ע"פ ירושלמי תענית ה, ו, איכ"ר ב). י"א שהמרד פרץ רק בשנת 68 לחורבן (סד"ע רבה, הובא ברב מיימון) או 62 לחורבן (לפי הסופרים הרומאים, כ"כ הרב מיימון וכן גם ציין הרב ברמסון, ולזכרוני כעין זה גם ב'דורות ראשונים').

[4] הוכחה נוספת כנגד השיטה החדשה עולה מדברי הגמרא בברכות (כח, א) המתארת כיצד פנה רשב"י בשאלה לרבן גמליאל ולר' יהושע, ובעקבות אותו

מעשה נתמנה ר' אלעזר בן עזריה לנשיא כשהוא בן 18⁵⁴. רבי אלעזר בן עזריה עוד זכה לראות את המקדש ולהפריש מעשר בהמה למקדש (שבת נד, ע"ב,

⁵⁴ העירו לי כי הירושלמי (ברכות פ"א, ה"ו) חולק בעניין זה על הבבלי, ולפי דבריו בטלה ראייתנו, וזו לשון הירושלמי: "מתני': מזכירין יציאת מצרים בלילות אמר להן ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה... גמ': אף על פי שנכנס לגדולה האריך ימים...". אמנם לענ"ד אין כאן דחיה, שהרי הירושלמי עצמו בפרק ד' (ברכות פ"ד, ה"א) מביא שכאשר ראב"ע התמנה לנשיא הוא לא היה "כבן שבעים" אלא נער צעיר מגיל 20. מכיון שכך קשה לומר שהירושלמי בפרק א' חולק על הבבלי, ושתי שיטות מרכזיות יש לביאור דברי הירושלמי בפרק א': השיטה הראשונה נוקטת שלפי הירושלמי ראב"ע אכן אמר "הרי אני כבן שבעים שנה" כבר בהיותו כבן 18, ודברי הגמרא "אף על פי שנכנס לגדולה האריך ימים" אינם פירוש לדברי המשנה אלא מימרא בפני עצמה. כך ביאר תוספות ר"י החסיד (בבלי ברכות כח, ע"א) בפירושו הראשון, וכך ביארו ברש"ס על הירושלמי (ובמאיר נתיב) וב'שער שמעון', ולענ"ד כך מוכרח מה'פני משה', וראיתי מביאים שכך גם בספר יוחסין (מ"א, רבי אלעזר בן עזריה). השיטה השנייה נוקטת שהירושלמי מסכים שראב"ע התמנה לנשיא בהיותו נער, אולם הוא נחלק על הבבלי בנקודה אחרת: לדעת הירושלמי ראב"ע אמר "הרי אני כבן שבעים שנה" כאשר היה בגיל מבוגר, קרוב לגיל 70. כך ביאר תוס' ר"י החסיד בפירושו השני. כך ביארו כמה ממפרשי הירושלמי: החרדים, ומהר"ם חביב, וראיתי מביאים שכך גם ב'אור יצחק' על הירושלמי, וב'מלאכת שלמה' א, ה (וראה 'פה מראה' שביאר בדרך הראשונה או השנייה). אמנם בגיליון הש"ס' פסע בדרך שלישית ולפיה הירושלמי טוען שראב"ע התמנה בהיותו מבוגר, אלא שה'גליון הש"ס' עצמו מציין שקשה על כך מדברי הירושלמי בפרק ד'. עוד העירו לי שמה שכתבתי שר"א בן עזריה זכה לראות את המקדש ולהפריש מעשר בהמה למקדש, איננו נכון אלא רק לפי אחד מתוך שלשת התירושים שהובאו בתוס' שבת נד, ע"ב. אולם, לענ"ד דברי במקומם עומדים, משום שהמעין בדברי הדורות ראשונים אליהם ציינתי כאן במאמר (דורות ראשונים חלק ראשון כרך חמישי, מהד' תרע"ח, פרק כד, ובפרק לד, ושם בעמ' 334-338, ובפרקים מסביב), יראה שהוא דן בתירושים של התוס', ומסביר מדוע לפי שני התירושים הראשונים בתוספות מוכרח לומר שראב"ע היה ילד בזמן חורבן המקדש (בקצרה: ברור שחכמים ביטלו מעשר בהמה במהירות, מיד כשיכלו, כדי למנוע מכשול. כוונת התוס' היא שלא עשו כך 'מיד' בחורבן, כיון שאחר החורבן היו בלבול ומבוכה, אלא התקנה נעשתה ע"י חכמים כשנתיים-שלוש לאחר החורבן, ולענ"ד כך מדויק מלשון התוס'). אמנם נכונה הערת המגיב שלפי התירוץ השלישי בתוס' אין ראייה מתי היה מעשה זה [אני מוסיף שכך גם אין ראייה, לפי אחד התירושים שהביא הריטב"א שבת נד, ע"ב, ד"ה הא], אלא שראשית יש להעיר שראשונים רבים דחו את התירוץ השלישי [התירוץ השלישי של התוס' נזכר גם בתוס' ביצה כג, ע"א, אך הוא נדחה בתוס' בבכורות נג, ע"ב, ד"ה אלא, ובתוס' ביומא סו, ע"א, ובתוס' ע"ז יג, ע"א, וגם מדברי הרמב"ן והרשב"א והריטב"א ותוס' הרא"ש וחי'דושי הר"ן בחולין קלו, ע"ב, רואים שהם לא נקטו שתירוץ זה אפשרי, ולכן הם הקשו מהמעשה בגמ' שבת על שיטת רבנו חיים. בהלכות בכורות למהרי"ט אלגאזי פ"א אות א, קס"ג, ובמנחת חינוך מצוה שס, אות טז, ובגליון הש"ס' לרעק"א, הבינו שצ"ל שר' חיים סבר כתירוץ השלישי בתוספות, אולם ראה ברשב"א שם מהד' מה"ק הערה 20 הסבר אחר לשיטת ר' חיים]. שנית, גם אם נקבל את התירוץ השלישי בתוס', מ"מ הרי דברי הדורות ראשונים מסתמכים, לפי מיעוט הבנתי, על מקורות רבים מדברי חז"ל, אותם הוא אורג למסכת אחת, ומסביר את כל מהלך הדורות. אמנם אין זו מלאכתי, ואינני בקי בתחום זה, ולכן

ותוסי' יומא סו, ע"א), ומכאן שמעשה זה, שאירע כאמור בהיותו בן 18, אירע לכל המאוחר כ-17 שנים לאחר החורבן. הדורות ראשונים הסיק, בין היתר ע"פ מקור זה, שהמעשה אירע 15 שנים אחרי החורבן (דורות ראשונים, חלק ראשון כרך חמישי, בפרק כד, ובפרק לד, ושם בעמ' 334-338, ועוד, עיין שם). מכאן עולה שרשב"י זכה להיות תלמיד חכם כבר בתקופה זו (וכן נראה ממקורות נוספים⁵⁵), ומסתבר

ייתכן שאדם שמתמחה בתחום יוכל לפרוך את דבריו, אולם כל עוד הדבר לא נעשה ראוי בעיני להסתמך על ת"ח עצום שכמותו, שידוע ביכולתו המופלאה בתחום זה. בעלי השיטה החדשה יצטרכו לפי הבנתי לטעון שמינוי ראב"ע לנשיא היה רק אחרי מרד בר כוכבא [כיון שלשיטתם רק במרד מתו תלמידי ר"ע, ורק אחרי מיתתם התחיל ר"ע ללמד את רשב"י], וממילא הם יצטרכו לטעון שכל המעשים הנזכרים בשי"ס על המחלוקת בין ר"ג לר' יהושע, וגם כל המעשים בהם נזכר ר"א בן עזריה, וכל המעשים הקשורים ל'בו ביום' (=היום בו הוסר ר"ג מנשיאותו, ונפתרו ספיקות רבים), אירעו כולם רק לאחר מרד בר כוכבא, וכל החכמים הנזכרים במעשים אלו חיו לאחר המרד. כמדומה לי שקשה לטעון כך.

⁵⁵ ראה גם באדר"נ (יד, מו) שר' שמעון ניחם את ריב"ז על מות בנו, ומכאן נראה שרשב"י היה תלמיד חכם כבר בחיי ריב"ז. ריב"ז נפטר כשנתיים-ארבע שנים אחרי החורבן (צמח דוד כתב 4 שנים, ובתוסי' שבת נד ע"ב ד"ה 'יהיה' וביומא סו ע"א 'איך' כתבו "כשנתיים או שלש"). אמנם יש סוברים שריב"ז נפטר 40 שנה אחר החורבן (ספר כריתות חלק ד אות טו, הובא ב'מלא הרועים' שבת נד, ע"ב, אולם בעיטור סופרים על ס' כריתות שם ביאר שלא לכך כוונתו) ולפי שיטתם אין מכאן ראיה. הרב עזריה אריאל ות"ח נוסף העירו לי שר' שמעון הנזכר באדר"נ הוא לדעתם ר' שמעון בן נתנאל, שהיה תלמידו של ריב"ז, ולא רשב"י. ת"ח חשוב עמו התכתבתי רצה להוכיח שרשב"י עדיין לא היה ת"ח בזמן החורבן מתוך הגמ' בסנהדרין (יד, ע"א) בה מובא שר' יהודה בן בבא סמך את רשב"י. מהגמ' שם נראה שרשב"י לא נסמך לפני כן על ידי רבו ר"ע, וכן שסמיכתו ע"י ר"י בן בבא היתה בתקופת מרד בר כוכבא. אילו רשב"י היה ת"ח מבוגר בזמן המרד, כטענתנו, הרי שיש לתמוה מדוע רשב"י לא נסמך עד אז ע"י רבי עקיבא רבו! לעומת זאת אם נניח שרשב"י היה אדם צעיר בזמן המרד נוכל להסביר את הדבר באופן הבא: מעט לפני המרד סמך ר"ע את רבי מאיר, על אף היותו צעיר, משום שהיה מחודד לעומת שאר חבריו. סמיכה זאת לא נתקבלה, מכיון שר"מ היה צעיר מאוד. לאחר שנים ספורות נפטר ר"ע, במהלך המרד, מבלי שסמך את רשב"י ושאר התלמידים, שהיו עדיין צעירים למדי, מעט זמן אחר כך, בתקופת הגזירות שלאחר המרד, סמך ר"י בן בבא את ר"מ ורשב"י. סמיכתו התקבלה מפני שר"מ וחבריו גרו במעט, או משום שבעקבות מיתת גדולי ישראל במהלך המרד הסכים הציבור לקבל על עצמו אף ת"ח צעירים לימים. עד כאן הוכחתו של אותו ת"ח חשוב. יש להעיר על הסבר זה משני כיוונים: א- האר"י סבר שר"ע סמך את כל חמשת התלמידים, בניגוד למה שנראה מדברי הגמ' (שער הכוונות) ספירת העומר, דרוש יב, וכ"כ ב'פרי עץ חיים' שער ספירת העומר פ"ז, וכ"כ בארחות צדיקים לר' חיים שלמה פירננדס דיאש בו מועתקים קטעים מספר הכוונות שנדפס בשנת פטירתו של מהר"ח, וכ"כ במשנת חסידים מסכת אייר אותיות ד-ו, הובאו ב'ישורון' טו עמ' תת"ס ואילך. ראה מה שהערנו בזה להלן נספח ב, ושם הבאנו מדברי החיד"א בספרו שו"ת טוב עין סי' יח: "ויוס ל"ג בעומר התחיל לשנות לרשב"י ור' מאיר..."). לפי דברי האר"י הרי שאין מגמ' זו ראיה לכאן או לכאן. (ראה גם ירושלמי סנהדרין

לפיכך שרשב"י היה אז כבן 15 לפחות. רשב"י למד אצל ר"ע רק לאחר מיתת 24 אלף תלמידיו, ולפי השיטה החדשה' אירע הדבר לאחר מרד בר כוכבא, 52 או 68 שנים לאחר החורבן. האם הדבר ייתכן?! היעלה על הדבר שרשב"י ישב בבית המדרש כ-40 שנים לפחות מבלי לפנות לבית מדרשו של ר"ע (שאף האריך ימים והיה מזקני הדור)?! הייתכן שלימודיו אצל ר"ע, במשך 13 שנים, התחילו רק בזקנותו של רשב"י, כשהיה בן 50-70?!

[5] נציע ראייה נוספת כנגד השיטה החדשה': בגמ' (סנהדרין יד, א) מובא שהרומאים גזרו איסור על הסמיכה, ור' יהודה בן בבא הסתכן וסמך את ר"מ [ועוד ארבעה חכמים, כולם מתלמידי ר"ע החדשים], ובכך הציל את מסורת הסמיכה. נראה ברור שמדובר על התקופה שלאחר מרד בר כוכבא. הגמ' מסבירה שר"מ כבר נסמך לפני כן ע"י ר"ע, אולם סמיכה זו לא התקבלה, ולכן ר"י בן בבא הוצרך לסומכו שוב. לפי השיטה החדשה הדבר תמוה: כיצד יתכן שר"ע סמך את ר"מ זמן קצר כ"כ לאחר שר"מ התחיל ללמוד אצלו?! ועוד - הרי שתי הסמיכות היו באותה תקופה, ומדוע סמיכת ר"י בן בבא התקבלה אך סמיכת ר"ע לא התקבלה, על אף הצורך הגדול בחכמים סמוכים שהיה באותה תקופה?!⁵⁷ לפי השיטה הישנה אין כאן קושיות, שהרי ר"מ למד כמה שנים אצל ר"ע ואז נסמך, ורק לאחר שנים נסמך שוב ע"י ר' יהודה בן בבא. אכן רש"י

פ"א ה"ב: "אמר רבי בא: בראשונה היה כל אחד ואחד ממנה את תלמידיו, כגון ריב"ז מינה את ר' ליעזר ואת ר' יהושע, ור' יהושע את ר"ע, ור"ע את ר"מ ורבי שמעון", ומהסוגיא שם משמע שרשב"י נסמך ע"י ר"ע. ב- רש"י במסכת סנהדרין כתב שסמיכתו של ר"מ על ידי ר"ע לא התקבלה כיון שר"מ "עדיין היה בחור", ומשמע בפשטות שעברו שנים רבות בין סמיכתו בידי ר"ע לבין סמיכתו ע"י ר"י בן בבא. ג- השאלה מדוע רשב"י לא נסמך עד לימי המרד היא אכן שאלה קשה, אולם ניתן להציע כיוונים נוספים כדי לתרצה: ייתכן לדחוק ולומר שרשב"י אמנם היה מבוגר למדי אולם די היה בחכמים המבוגרים יותר שחיו אז, דוגמת ר"י בן בבא ור"ע. ייתכן גם לתרץ ולומר שר"ע נמנע מלסמוך עוד חכמים נוספים לאחר שראה שהציבור לא קיבל את הסמיכה שסמך את ר"מ. ועדיין צ"ע.

⁵⁶ בספר וירא מנוחה פרק יד הביא את ראיות בעל הדורות ראשונים לכך שגם ר' יוסי (שהיה מתלמידיו החדשים של ר"ע) נולד בערך בזמן חורבן המקדש. בפני משה על הירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב "מכירים כוחך" הסביר שר"מ היה מבוגר מרשב"י, וכ"כ החיד"א בהשמטות שבסוף ספרו ככר לאדן. [אציין גם לדברי הגמ' סנהדרין יד ע"א שם מכונים חמשת תלמידיו של ר"ע "זקנים", ומדובר שם על התקופה בה מלכות רומי גזרה שאסור לסמוך והרגה בשל כך את ר' יהודה בן בבא, כלומר על התקופה שלאחר מרד בר כוכבא. מכאן קצת ראייה שבאותה תקופה היו התלמידים הללו כבר בגיל מבוגר].

⁵⁷ ראיתי מי שהביא בשם הדורות ראשונים שהסיבה לכך שסמיכת ר"ע לא התקבלה אינה בגלל סיבות עקרוניות, אלא בגלל שבזמן שר"ע סמך את ר"מ היו שמדות ומלחמות וכדו' שגרמו לכך שלא נודעה ברבים עובדת סמיכתו. עוד ראיתי שבפירוש שיירי קרבן לירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב ד"ה "ישב ר"מ תחלה" הסביר שכיון שסמיכת ר"מ פגעה ברשב"י לכן ר"ע ביטלה. לפי פירושים אלו אין מכאן הוכחה.

במקום מסביר שסמיכת ר"ע לא נתקבלה משום שר' מאיר היה בחור כשנסמך ע"י ר"ע, וכך גם באגרת רב שרירא גאון (מהדורת רב"מ לוי' עמ' 13 ושוב בעמ' 14, בכל כתבי היד של האגרת), וכך גם בכמה כתבי יד של הגמ' עצמה (כת"י יד הרב הרצוג, כת"י מינכן 95 וממנו לדקדוקי סופרים, הובאו באתר הכי גרסינן פרידברג, וכן הגרסא בעין יעקב, אך אינו בשני כת"י אחרים ובשני דפוסים קדמונים שיש באתר שם), ולפי דברי רב שרירא ורש"י יוצא שעברו שנים רבות בין שתי הסמיכות.

[6] ראייה נוספת כנגד השיטה החדשה: לפי מסורת חז"ל ר"ע חי 120 שנה והחל ללמוד בגיל 40 (ספרי, וזאת הברכה). בתלמוד (כתובות סג, א) נזכר שלר"ע היו 24,000 תלמידים בשנה ה-24 לכניסתו לעולם התורה. מכאן שבשנתו ה-64 היו לר"ע 24,000 תלמידים, ומסתבר שעד להריגתו, 56 שנים מאוחר יותר, נתווספו לר"ע עוד תלמידים רבים. מכאן שמותם של 24,000 תלמידיו לא אירע בסוף ימיו, בסמוך למרד בר כוכבא, אלא כ-50 שנים לפני כן. מצדדי השיטה החדשה יוכלו לתרץ ולהסביר שאכן ריבוי התלמידים העצום התרחש רק ב-40 שנותיו האמצעיות של ר"ע, בהם למד ולימד, ולאחריהם עסק ר"ע בהנהגת הדור, ואז לא גדל מספרם בהרבה.⁵⁸

[7] קושיא נוספת כלפי השיטה החדשה נובעת מחשבון החודשים, שהרי לפי המובא במשנה⁵⁹ העיר ביתר נפלה בתשעה באב, ולא בתקופת ספירת העומר. האוחזים בשיטה החדשה יאלצו לומר כי שתי מפלות כבדות אירעו באותה התקופה: האחת בימי ספירת העומר, ובה מתו 24,000 לוחמים, והשנייה בחודש אב, ובה נחרבה העיר ביתר.

נעיר בסיום הסעיף כי חלק גדול מהראיות שהבאנו בסעיף זה אינן מוחלטות, משום שאף שהן נסמכות על הנחות היסוד המוסכמות על רוב החכמים, אך מ"מ יש שחלקו עליהן: חכם בודד חלק על ההנחה כי ר"ע מת במרד (הרד"ל), וחכם בודד חלק על ההנחה כי ר"ע לימד את תלמידיו הנוספים רק אחרי

⁵⁸ הרב יהושע ענבל (בספרו 'תורה שבעל פה', הוצאת מוסד הרב קוק) טען שמכיון ש-24 אלף תלמידי ר"ע הפכו לתלמידיו כשהיה כבן 64, ומכיון שר"ע נפטר בגיל 120 בזמן המרד, הרי שתלמידיו היו בזמן המרד כבני 70, ולכן לא מסתבר שהם לחמו בפועל במרד. לעני"ד ניתן להשיב על ראייה זו בכמה אופנים: ניתן לומר שמספרם של התלמידים הוא מספר מייצג. ניתן לומר שהם תמכו במרד מבחינה מוראלית ולכן נהרגו. ניתן להציע עוד הסברים, ואכמ"ל.

⁵⁹ משנה תענית ד, ו, והעיר על כך בספר 'אלף דור' (ירוחם הורוביץ, ת"א תשס"ה, ח"ב, עמ' 138), וראה מה שהשיב על כך בישיר התקדש חג – ל"ג בעומר' בשם מו"ר הרצי"ה קוק.

שתלמידיו הקודמים מתו (ר"א היימן, ולהלן נספח ב' עמדנו על הקושי שיש בדבריו), וכמה מקורות חולקים על ההנחה כי המרד ארך שנים מועטות⁶⁰. לפיכך אין כאן ראיות חד משמעיות, אף שבהחלט יש כאן קושיות לא פשוטות כנגד השיטה החדשה.

סעיף ו: חגיגת ל"ג בעומר

[1] מבין תלמידי החכמים שאחזו בשיטה החדשה היו שטענו כי חגיגת ל"ג בעומר נתקנה אף היא בשל המלחמות במרד: בל"ג בעומר פסקו תלמידי ר"ע מלמות (טושי"ע או"ח תצ"ג, ב), ומכיון שלפי השיטה החדשה התלמידים מתו

⁶⁰ ההנחה לפיה ר"ע מת במרד בר כוכבא אינה מוסכמת. כך אמנם דעת רוב החכמים, כגון ספר הקבלה לראב"ד (מהד' פילדלפיה תשכ"ז עמ' 21), המאירי (בסדר הקבלה, הנדפס בתוך מסכת אבות מהדורת 'משנת ראובן', מה"ק ה'תשס"ה, עמ' ס'), ה'יצמח דוד' (שנת ג"א תתפ), סדר הדורות (שנת ג'תת"מ וכן ג'תת"פ), ועוד (וראה גם מסכת שמחות ח, ט), אולם לשיטת הרד"ל (סוף קונטרס בית צדיק הנדפס לפני פרקי דרבי אליעזר, בהערה אות א, הוצאת זכרון אהרן ירושלים תשס"ה עמ' כג) ארבעים השנה האחרונות בחייו של ר"ע (מתוך 120 שנותיו) התחילו רק אחרי מרד בר כוכבא (ועוד יש להוסיף שמברכות מו ע"ב עולה שר"ע היה חי לאחר שניתנו הרוגי ביתר לקבורה, וכ"כ הרד"ל הנ"ל, ובגיטין נו ע"א משמע קצת שהם הובאו לקבורה רק שבע שנים לאחר המרד, ואם כן ר"ע היה חי שבע שנים לאחר המרד. ראיתי שחכם אחד בימינו כתב שמכיון שבירושלמי תענית פ"ד ה"ה ובאיכה רבה ב, ד, מובא שהרוגי ביתר ניתנו לקבורה רק אחרי מות אדריינוס, ובדו"ר כתב שמותו אירע 16 שנים אחרי מרד בר כוכבא, הרי שר"ע נהרג לפחות 16 שנה אחרי המרד, אמנם אעיר שלפי המקובל אדריינוס מת כשנה לאחר סיום המרד). גם ההנחה לפיה מרד בר כוכבא ארך שנים ספורות (ולפיכך אם ר"ע מת במרד הרי שתלמידיו שמתו 13 שנים לפחות לפני כן לא מתו במרד) איננה מוסכמת: אמנם רבים הביאו שמלכות בר כוכבא נמשכה 2.5-3.5 שנים (סד"ע רבה פרק ל; ירושלמי שם; סנהדרין צג, ב), אך יש שסברו שאחרי בר כוכבא מלכו בנו ונכדו, וסה"כ ארכה מלכות בר כוכבא 21 שנים (ספר הקבלה לראב"ד עמ' 55; סדר הקבלה למאירי; ר' סעדיה אבן דנאן בתשובתו שבשו"ת 'פאר הדור' לרמב"ם מהדורה ישנה סי' רכה, ספר הנצחון, ספר יוחסין, ושלשלת הקבלה – הובאו ב'משחי השקר ומתנגדיהם' 672). לדעת הדורות ראשונים (כרך ד עמ' רצה) מלכות בר כוכבא נמשכה 10 שנים. גם ההנחה לפיה ר"ע לימד את רשב"י ושאר תלמידיו החדשים רק אחרי מיתת התלמידים הישנים אינה מוסכמת, שהרי ב'תולדות תנאים ואמוראים' לרב היימן (ערך רבי עקיבא, 1002, ועוד) סבר שר"ע לימד את תלמידיו האחרונים עוד לפני שתלמידיו בינערו אתו, ולהלן נספח ב' הבאנו את דבריו ביתר אריכות ועמדנו על הקושי שיש בשיטתו. אגב, היו שטענו כי מלשון רש"י באגרתו עולה שרבי עקיבא אף מת לפני שתלמידיו הראשונים מתו (ראה 'כרם חמד' ח"ז עמ' 183, וב'פתגשן הכתב' לרב אהרן היימן, וברב גורן). לענ"ד מרוב המדרשים מוכח שלא כדבריהם וגם מהנוסחא הצרפתית של האגרת מוכח שלא כדבריהם (ראה גם 'דרכי המשנה' לז' פרנקל עמ' 163 הערה 4. עוד נעיר כי לדבריהם יש לגרוס באגרת 'עד שבאו וגם יושנאוה', ולהלן נספח ב' הבאנו שכמעט אין מי שגרס כך).

במלחמות כנגד השלטון הרומאי הרי של"ג בעומר הוא 'חג לאומי' על נצחון המורדים, נצחון שהביא להפסקת מיתתם. כך הובא אצל הרב מרדכי הכהן (ישראל והזמנים, עמ' 160) הרב גורן (משנת הגורן, הוצאת ידיעות, עמ' 230), ובמקורות נוספים.⁶¹

[2] אולם, ההנחה כי ל"ג בעומר נחוג על נצחונם של חיילי בר כוכבא תמוהה בעיני, שהרי לפי הגמרא כל תלמידיו של רבי עקיבא מתו, וא"כ הפסקת מיתתם בל"ג בעומר לא היתה מחמת נצחון צבאי אלא מחמת שלא נותרו עוד תלמידים שלא מתו.

[3] לפי הנחתו של הרב הכהן, הנחה המצויה גם אצל לוינסקי וחוקרים נוספים, חגיגת ל"ג בעומר הוסתרה במשך תקופת השלטון הרומאי ובמשך הדורות נשכח הטעם לחגיגה. כאשר מצא הרז"ה במאה ה-י"ב את הנוסח לפיו פסקו ביום זה תלמידי ר"ע מלמות אזי נתברר כי השמחה היא על הנצחון בקרב נגד רומי. תיאוריה זאת תמוהה בעיני משום שעיון בדברי הראשונים מעלה כי בימיהם לא היתה כל חגיגה ביום זה: מדברי רב האי גאון (אוצר הגאונים יבמות, ירושלים תרצו, חלק התשובות, עמ' 141, סי' שכת) ומתשובות גאונים נוספות (שם סי' שכז) עולה כי מנהגי האבילות ממשיכים עד לעצרת, שהרי תלמידי רבי עקיבא מתו מהפסח ועד לעצרת. כך גם פסקו כמה ראשונים⁶². לפי שיטתם לא נראה כי

⁶¹ הראשון שהביא השערה זאת הוא ככל הנראה ר' זאב יעבץ, במכתבו משנת תרמ"ח (נדפס ב'הארץ' שבהוצאתו, חוברת ב', ירושלים תרנ"א, והובא בספר 'יודע העיתים', הוצאת מה"ק תשס"ו, עמ' 27). כך גם משמע מדברי הרב צבי קופשטיק (ההד, אייר תרצא, עמ' יט). נראה שתפיסה זו התפשטה בחוגים מסויימים, כפי שנראה מחוברות שנדפסו ע"י תנועות ציוניות בשנים תש"ב-תש"ח (ראה לדוגמא בקובץ הספרותי 'תורת בר כוכבא' שבהוצאת שלטון בית"ר, מינכן תש"ח, עמ' 1: 'ואת העיקר שכחו, שכחו של"ג בעומר הוא יום הזכרון הלאומי למרד הגדול ביותר שראתה היהדות ואולי העולם כולו'). הגר"א הנקין בדרשתו (המסילה, תש"ב, ומשם בספר הזכרון 'מדרש אליהו', אלעד תשס"ו, ח"ב, עמ' תקפ"ח) כתב ש"אף שבגמרא משמע שתלמידי ר"ע מתו על מיטותיהם באסכרה, הנה מרגלה בפי העולם שתלמידי ר"ע השתתפו במלחמת בית"ר, וקישר זאת לענין ל"ג בעומר. כעין זה מובא גם אצל יום טוב לוינסקי (ספר המועדים, כרך ו, תל אביב תשט"ז, עמ' 342-340). לדברי לוינסקי מסיבה זאת בל"ג בעומר יורים בחץ וקשת, כזכרון למלחמה. מנהג ההדלקה בל"ג בעומר הוא זכר למדורות שבעזרתם הודיעו לגולה על פרוץ המרד. העובדה שהיום מצויין לפי מנין ימי העומר ולא לפי התאריך בחודש נועדה לשיטתו להסתרת היום מעיני השלטון.

⁶² ר' ירוחם (תולדות אדם וחווה, נתיב כב, חלק ב, קפו טור ד); ר"ץ גיא (מאה שערים, חלק ב, עמ' קט); ארחות חיים לר"א מלוניל (עמ' קפו), ועוד.

יש ייחודיות ביום ל"ג בעומר. הרז"ה (הובא בדברי הימנהיג' הלכות אירוסין ונישואין סימן קה) חידש כי מיתת התלמידים פסקה ב'פרוס העצרת', כלומר 15 יום לפני חג השבועות. חשבון פשוט מגלה כי מדובר ביום ל"ה בעומר, כפי שאכן הבינו בדבריו בדרשות הר"י אבן שועיב (דרשה 'ליום ראשון של פסח') ובתשב"ץ (שו"ת ח"א סי' קעח), וכפי שנפסק בשלחן ערוך (או"ח תצ"ג, א-ב). לפי דעה זאת מנהגי האבילות שהיו צריכים להסתיים במוצאי ל"ד בעומר מסתיימים כבר בבוקרו של יום משום ש'מקצת היום ככולו'. גם לפי שיטת ראשונים זו עולה כי בימיהם לא היתה כל מסורת מיוחדת ביום ל"ג בעומר. לשיטת השולחן ערוך "אין ליום ל"ג בעומר שום מעלה" כלשון הפרמ"ג והט"ז⁶³, וזהו יום ככל הימים. אכן מדברי השו"ע נראה שבל"ג בעומר יש לומר 'תחנון', ואף ניתן להתענות בו⁶⁴, והדבר מתאים למנהג הקדום לפיו בל"ג בעומר חל צום⁶⁵.

ההנחה לפיה היתה מסורת של שמחה ביום ל"ג בעומר יכולה להתאים רק לשיטת הימנהיג⁶⁶ לפיה 'פרוס העצרת' הוא ל"ג בעומר, וכבר בבוקרו של ל"ג בעומר נפסקים מנהגי האבילות. אמנם עיון בדברי הימנהיג' מעלה שגם לפי דבריו לא היתה כל חגיגות ליום זה. כל המדובר הוא בהפסקת האבילות, ובהיתר לשמחה, אך לא במנהג לשמחה. כשם שלפי שיטת הר' ירוחם והשו"ע ביום ל"ד אין מנהגי שמחה אלא הפסקת האבילות בלבד והיתר לשמחה, כך הדבר לשיטת הימנהיג' ביום ל"ג בעומר.

רק לפני כ-700 שנה מתחילים להופיע מנהגי שמחה: המאירי (יבמות סב, ב) כתב כי הסיבה להפסקת האבילות בל"ג בעומר היא שהיתה קבלה בידי הגאונים שאז פסקו התלמידים מלמות, והוא מוסיף שבגלל כך אין להתענות ביום זה⁶⁷. הוא אמנם אינו מציין מנהגי שמחה, אולם הימנעות מתענית מצביעה על שמחה

⁶³ לשון היפרי מגדים' ב'משבצות זהב' אות א, וכך גם לשון היטורי זהב' ס"ק ב.

⁶⁴ הדין לפיו בל"ג בעומר אין לומר תחנון נוסף רק ע"י הרמ"א באורח חיים קלא, ו (וראה גם 'שירי כנסת הגדולה' סימן תצג ב'הגהות בית יוסף' שכתב שנראה שלפי הב"י אכן אומרים תחנון בל"ג בעומר, אלא שסיים "אלא שקשה הדבר לומר שבזמן רבינו המחבר היו נופלים על פניהם ביום ל"ג בעומר, והוא דוחק"). נראה שלפי השו"ע גם מותר לצום ביום ל"ג בעומר, שהרי לאשכנזים הובא האיסור לצום ב'פרי מגדים' וב'משנה ברורה' (סי' תקסח בפרי מגדים, אשל אברהם, סעיף י"ט, ומשנה ברורה ס"ק לו), והסיבה היא משום שביום שאין תחנון לא צמים. לשיטת השו"ע הרי אומרים תחנון ביום זה וממילא נראה שגם מותר לצום.

⁶⁵ הצום ב"י"ח אייר נזכר ב'הלכות א"י מהגניזה הקהירית' (ר"מ מרגליות, ירושלים תשל"ו, עמ' קמו), ובעוד מקורות שהובאו בימנהיג' ישראל' (שפרבר, ח"א, עמ' קג הערה 9), ובירחון האוצר חוברת סה עמ' נא-נד.

⁶⁶ הלכות אירוסין ונישואין סימן קה, מהדורת י' רפאל, ירושלים תשל"ח, חלק ב, עמ' תקלח. כע"ז בראבי"ה סי' רעו (מהד' דבליצקי ח"א עמ' רסז).

⁶⁷ מעניין כי החת"ס, שהתנגד לחגיגת ל"ג בעומר, כותב בענין זה שאין "לקבוע מועד שלא נעשה בו נס ולא הוזכר בש"ס ופוסקים בשום מקום ורמז, רק מניעת הספד ותענית מנהגא הוא, וטעמו גופא לא ידענא" (שו"ת חת"ס, יו"ד, סי' רלג).

מסויימת שיש ביום זה⁶⁸. בתקופה זו חלק מהקהילות נמנעו מאמירת 'תחנון' בל"ג בעומר, ובקהילות מסויימות הרבו מעט שמחה ביום זה, עשו אותו יום פגרא לתלמידים וכדו'⁶⁹. מסקירה כללית זאת של שיטות הראשונים עולה כי

⁶⁸ ציינתי את דברי ר' מנחם המאירי, שחי סביב שנת ה' (1290), אמנם אעיר לשלשה מקורות, שכנראה קדמו לו במספר שנים לא גדול: א - ב'ספר אסופות' (סי' שפב, נדפס בתוך מאורות הראשונים חלק א, תשסב, סי' לג עמ' צח) מובא: "מנהג הוא בזה המלכות (=אשכנז) שאין נושאים נשים בין פסח לעצרת, ואין מקיזין דם עד ל"ג בעומר, לפי שהימים הם עלולין, שנפלה מגיפה בתלמידי חכמים רבי עקיבא, כמה אלפים שמתו מן פסח עד לג בעומר, וכולם מתו עבור שנת חנם, ואותו היום נעצרה המגיפה ועשו אותו היום יום טוב, ולפיכך נהגו להקיז בל"ג בעומר...". המהדיר הביא במבואו לספר שפסקי ההלכות המובאים ב'ספר האסופות' הם מחכמי אשכנז הקדומים, וברובם מבית מדרשם של רש"י ראבי"ה והרוקח [שחי סביב שנת ד"פ - 1220]. יש ששיערו כי מחבר ספר האסופות חי סביב שנת ה' - 1250 [המהדיר מציין שלדעת 'שלשלת הקבלה' מחבר הליקוט הוא ר' אליהו לאטיש שחי בערך בשנת ד"צ - 1230, אולם רבים דחו ייחוס זה. המהדיר ציין שיתכן שהמחבר הוא תלמיד בעל הרוקח, או נכד של הראבי"ה. לפי שתי ההשערות הללו המחבר חי בערך בשנת ה' - 1250]. ב - בסוף ספר המנהגים לר"א קלויזנר נדפסו מנהגי ר"א חידליק, שחי כפי הנראה באיזור שנת ה' - 1250. בעמ' רלד הובא שאת ל"ג בעומר "עשו אותו היום יום טוב" [מסתבר בעיני שכוונתו לומר שאין תחנון ביום זה, וכן יש להוכיח מכך שבספר המנהגים לר"א קלויזנר סי' קל, ספר שהתבסס כנראה על מנהגי ר"א חידליק, נכתב רק שאין נופלים אפים ביום זה, וראה גם במה שהערנו בהערה הבאה סביב דברי המהרי"ל]. ג - ראה גם ספר מנהג טוב (סי' סא, עמ' 245, הובא בירחון האוצר סה, עמ' מח, לפי ההשערה מחברו פעל סביב שנת ה'מ"ה - 1285, ע"פ שמחה עמנואל 'מנהגי אבילות' עמ' 117), שכתב: "ביום ל"ג בעומר מותר בכל אלו (מנהגי האבילות) מפני הנס שהיה". לא ברור למה כוונתו, ושמה יש לדחוק ולבאר שכוונתו כעין דברי ספר אסופות והמאירי.

⁶⁹ ראה 'מנהגים דבי מהר"ם' (מרוטנבורג, עמ' 3, מחברו העלים חי באשכנז, כנראה סביב שנת ה'קע - 1410), וכן מנהגים (קלויזנר, סי' קל, חי סביב שנת ה'קנ - 1390), שכתבו שניהם שביום זה אין אומרים תחנון (ובשני המקורות הללו, וכך גם במהרי"ל, רואים שהיו בזה חילוקי מנהגים בין הקהילות השונות); מהרי"ל (מהד' מכון ירושלים, עמ' קנו, חי סביב שנת ה'קע - 1410) הביא ש"עושים יום שמחה" [ואולי כוונתו להימנעות מתחנון וכנ"ל, אך ברוב כתבי היד שם נוסף "שמחה ומשתה" וכע"ז בדרכי משה תצג, א "ומרבים בו משתה ושמחה קצת, וכ"כ מהרי"ל והמנהגים דיש להסתפר ביום זה", ובהגהות הרמ"א תצג, ב, השמיט את המשתה ורק כתב: "מסתפרים ביום ל"ג ומרבים בו קצת שמחה, ואין אומרים בו תחנון"]. במנהגי וורמייזא (ר"י שמש, אות רצא, עמ' קעד) מובא שבל"ג בעומר היתה חופשה בתלמודי התורה, ושהמלמד היה נותן לתלמידים י"ש ועוגות (ושם סי' רכז, עמ' ב, שביום זה נותן החתן יין לחביריו בחורי הישיבה, ובהוספות לסי' צה, עמ' ק', שהרבנים והתלמידים רגילים לשמוח בו במשתה ושמחה, ובהגהות החוות יאיר שם הביא ש"הוא יומא דמפגרי ביה רבנן, ועושיין יום משתה ושמחה"). בילקט יושר' (הלכות ספירת העומר המובאים אחרי ה' פסח, מהד' מכון ירושלים עמ' רכא) כתב "שפעם אחת היה (בעל תרומת הדשן) מאריך על הישיבה בל"ג בעומר ועל הסעודה... ואכל

המנהג לעשות בל"ג בעומר שמחה ומשתה אינו מנהג עתיק שטעמו נשכח ואח"כ התחדש, כפי שטען לוינסקי, אלא מדובר במנהג שנתחדש בסוף תקופת הראשונים.

[4] נעיר לסיום על הטענות (המובאות אצל לוינסקי ואחרים, ולהפתעתי הרבה שיטה זו נזכרה גם ב'אהלי הלכה' אייר הערה 25 בשם הגר"י אריאל שציין ש"יש משערים" כך) לפיהן מנהג ה'חץ וקשת' בל"ג בעומר מסמל מאבק מלחמתי והוא קשור למלחמות בר כוכבא, ומנהג המדורות קשור אף הוא למרד. טענות אלו, לבד מהיותן השערות בלבד, תמוהות לדעתי, שהרי לא מצאתי כל מקור קדום למנהג ה'חץ וקשת', ונראה שהוא מאוחר ביותר. גם הנסיונות לקשור בין מדורות ל"ג בעומר לבין המרד נתקלות באותה הבעיה: במקורות הקדומים מנהג זה אינו מוזכר, ובמקורות מאוחרים יחסית נזכר מנהג להדליק נרות, אך לא לעשות מדורות כפי שנתחדש אחר כך⁷⁰.

סעיף ז: סיכום

[1] מאמר זה מחזק את השיטה הפשוטה והברורה לפיה תלמידי ר"ע מתו באסכרא, שיטה שהובאה בגמרא ובה נקטו רוב ככל חכמי ישראל, גאונים ראשונים ואחרונים, עד ימינו אנו.

לטענת השיטה החדשה, שנתחדשה על ידי החוקר נחמן קרוכמאל לפני כ-200 שנה, תלמידי ר"ע מתו במרד. שיטה זו לא נתפשטה אצל גדולי ישראל, ורק בודדים מתוכם אחזו בה.

[2] נסכם את עיקרי תמיהותינו כלפי שיטה זו:

דברי רב שרירא גאון באגרתו אינם ראיה לשיטה זאת מכמה סיבות: א. הנוסח הצרפתי של האגרת הוא העיקרי, לפי המקובל כיום, ובנוסח זה הענין כלל לא נזכר. ב. הדבר נזכר רק בכתב יד בודד של הנוסח הספרדי, ואינו מופיע בשני כתבי היד הספרדיים האחרים. בנוסף, הנוסח הספרדי של האגרת, שלדברי רמ"ב לויין צריך להיות נאמן יותר למסורת בבל, עומד כאן (לפי אותנו כת"י) בסתירה למסורת שבתלמוד הבבלי. בנוסף, רב האי גאון - בנו של רב שרירא

בכל ל"ג בעומר עם גיסו... בסעודתו עם הבחורים..." והרי שעשה סעודה בישיבה. ראה עוד אצל לוינסקי ב'ספר המועדים'.

⁷⁰ ב'שער הכוונות' מתאר ר' חיים ויטאל את המנהג לגלח את שיער הילדים במירון, לאכול ולשמוח, אולם אינו מזכיר הדלקת אבוקות. ההדלקה במירון אינה מוזכרת גם בתיאור החגיגה המובאת אצל ר"מ באסלוא בשנת רפ"א (מסעות א"י, עמ' 155). לראשונה מצאתי תיאור של מנהג ההדלקה בתיאורים משנת תקכ"ה וכן תקכ"ט (מסעות א"י, עמ' 414 ועמ' 445).

גאון – מזכיר את דברי התלמוד מבלי לציין לדברי אביו, ומכאן שלדעתו אין כאן מסורת שונה. ג. אף אם נקבל משום מה את הנוסח הספרדי, הרי שאין בכך ראייה לשיטה החדשה, שהרי המונח 'שמדא' הנזכר בנוסח זה מתפרש כפי הנראה כ'גזירות שמד על מצוות הדת'. אין פלא איפה שבמשך 800 שנים מאז ימי רשי"ג לא היה מי שטען שיש בדבריו מסורת שונה.

הצבענו על חולשת הקושיות שבעזרתן ניסו לחזק את השיטה החדשה. מדובר בדרך כלל בהשערות בלבד, ואת מרבית הקושיות ניתן גם ליישב בדרכים נוספות.

שני המעשים שהבאנו, מהגמרא במנחות ובנדריים, מחזקים את ההנחה הפשוטה לפיה תלמידי ר"ע מתו במחלת האסכרא ולא בקרב.

החשובות ההיסטוריים שערכנו מקשים מאוד על השיטה החדשה.

דחינו לבסוף את הטענה לפיה חגיגת ל"ג בעומר הוא 'חג לאומי' על נצחון המורדים ועצירת מיתת תלמידי ר"ע הלוחמים.

נוסיף כי לענ"ד אין להוציא את דברי חז"ל מפשטם ולהסבירם באופן אליגורי או דרשני אם אין לכך כל הכרח. במקרה שלנו דברי חז"ל אינם נוגדים את ההגיון, אינם סותרים מקורות אחרות, ואינם חסרי פשר או תועלת, ולפיכך אין כל סיבה להוציאם מפשטם. ק"ו שאין לעשות כך במקרה שלנו בו ישנן קושיות רבות כלפי השיטה החדשה.

[3] בסיום דברינו נעיר כי דברינו עלולים להביא במבוכה את הקורא ירא השמים: כיצד ייתכן שתיאוריה זאת הועלתה על ידי תלמידי חכמים גדולים, ביניהם גדולי עולם, אף אם מעטים הם?! רנ"ק, שי"ר, ורבים נוספים, ראו בלאומיות ובציונות תהליך חיובי⁷¹, ואין פלא איפה אם הם רצו לחזקו ע"י הפיכת ימי העומר ול"ג בעומר לימים בהם מרד בר כוכבא ומלחמת ישראל לעצמאותו מועלים על נס. רבים מהחוקרים אינם חשים מחויבות לדברי

⁷¹ רנ"ק ושי"ר חיזקו את הפן הלאומי, כנגד המשכילים שקדמו להם שרצו לטשטשו. בתקופה הראשונה של ההשכלה ניסו המשכילים להשתלב בארצות מגוריהם ולבטל את הייחודיות היהודית, אולם בתקופה השנייה בהשכלה הפך היחס ללאומיות היהודי לחיובי. משכילי 'חכמת ישראל', עליהם נמנו רנ"ק ושי"ר, האמינו כי מחקר מדעי של תולדות היהודים והיהדות יגרום לגויים להכיר בערכה של היהדות ולהתייחס אל היהודים באופן חיובי. רנ"ק ושי"ר התנגדו להוצאת הערכים הלאומיים מתחום הדת, היו בעלי תחושה לאומית עמוקה, ולחמו נגד ביטול התפילות לשיבת ציון ולגאולה (ראה אנציקלופדיה עברית, ערך 'השכלה'). אין פלא כי ראו במרד בר כוכבא אירוע חיובי שעליו ראוי היה לקבוע חג ומועד.

החכמים, ומשום כך ניתן להבין כיצד יכלו להעלות תיאוריה הסותרת את המובא בתלמוד. אולם מה נאמר על תלמידי החכמים שאחזו בשיטה זאת?: יש שיאמרו כי כלל אין כאן שאלה: כל אדם, גדול ככל שיהיה, עלול לטעות, וכבר מצאנו ת"ח עצומים שטעו בדברים חמורים מאלו⁷². אלא שגם אם נסכים לטענה זאת, הרי שבנידון דידן התמיהה עדין קיימת, שכן השיטה החדשה מנוגדת למסורת שהובאה בתלמוד, ומשום כך מפליא הדבר הכיצד תלמידי חכמים עצומים סמכו ידם עליה בלי בדיקה?! רוב החכמים שהביאו את השיטה החדשה אמנם נמנים על המחנה הרואה בציונות מהלך אלוקי חיובי⁷³, אך וודאי שלא עלה על דעתם לסטות מדברי התלמוד בשל כך. כיצד אם כן אירע הדבר?!

בכדי ליישב תמיהה זאת עלינו לזכור דבר פשוט: עד לפני שנים מעטות הנוסח הספרדי של אגרת רב שרירא גאון נחשב היה לנוסח המקובל, וגם רב"מ לוי – תלמיד חכם עליו סמכו גדולי ישראל – הסיק לאחר בדיקה מעמיקה כי זהו הנוסח העיקרי. אותו כתב יד בודד של הנוסח הספרדי הוא זה שהופיע בדפוס הנפוץ [והוא גם זה שנדפס בגוף הנוסח הספרדי שהדפיס רב"מ לוי]. ניתן היה להסיק בקלות שנוסח זה אינו תואם לדברי התלמוד, ומכיון שכך כמה תלמידי חכמים עצומים סמכו על כך. מכאן קצרה היתה הדרך לציטוט השיטה החדשה המפיחה רוח חיים במקימי מדינת היהודים ובמפריחי הארץ הקדושה. מסתבר כי אילו היו מונחים בפני תלמידי החכמים ההוכחות לכך שהנוסח הצרפתי של

⁷² בעל ה'בן איש חי' הביא בהקדמתו לשו"ת 'רב פעלים' דוגמאות רבות לגדולי עולם שטעו בדבריהם. ואכמ"ל.

⁷³ בעל הזכר יהוסף: תמך ברעיון הציוני (ראה אנציקלופדיה של הציונות הדתית, כרך ה, טור 763). הוא היה חתנו של הג"ר מרדכי גימפל יפה שהתפרסם אף הוא בתמיכתו בעליה לא"י, ועלה אליה בעצמו (ראה: הרב צבי יהודה הכהן קוק, לנתיבות ישראל, הוצאת חשן, ירושלים תשל"ט, חלק ב, עמ' יא). הרב גימפל יפה היה דודו זקנו של הראי"ה קוק, שחיבתו לא"י מפורסמת. לא ידוע לי על תמיכה או התנגדות של הע"ץ יוסף והיעין חנוך' כלפי הרעיון הלאומי (בעל היעין חנוך' היה חתנו של ה'קדושת יום טוב' מסיגט, וחותרו בזיוו"ר של האדמו"ר מסאטמר. בשנת תרע"ט ישב על כסא סבו האדמו"ר מסאטמר, וראה: אנציקלופדיה לחסידות - אישים, יצחק אלפסי, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ו, עמ' תרלח. ניתן לשער כי בדומה לבני משפחתו התנגד לרעיון הלאומי, אולם אין זו אלא השערה בלבד).

האגרת הוא העיקרי, ושמדובר בכת"י ספרדי בודד, הרי שהם לא היו סוטים מהמסורת המובאת בגמרא⁷⁴.

ניתן לראות כאן השגחה מופלאה של קורא הדורות מראש: בדורות בהם היה צורך בחיזוק הרעיון הציוני-לאומי נתפס הנוסח הספרדי של אגרת רש"ג כנוסח העיקרי, וכך התפתחה השיטה החדשה המחזקת את הרעיון הלאומי⁷⁵. בדורנו,

⁷⁴ ישנה מחלוקת בשאלה האם יש דברים בחז"ל שנסמכים על דעת הרופאים או החכמים שבימיהם, וכן האם השתנות הידע המדעי תשנה גם את הפסיקה ההלכתית הכרוכה בה (ראה: 'השתנות הטבעיים בהלכה' לרב נריה גוטל, ועוד). כאשר המדובר הוא בחכמים בני דורנו, ולא בדברי חז"ל, הרי שמוסכם לענ"ד כי התשובה לשתי השאלות חיובית, בייחוד במקרה שלנו בו מדובר בשאלה שאיננה הלכתית. דוגמא לכך נביא משו"ת מהרש"ם (ח"ז, סי' מח): "ובדבר מה ששאל אם יש חשש על השוי"ב הנוסעים לצדיקי הדור מטשארטקוב וכו' מכח האיסור של הגה"צ אבד"ק צאנו ז"ל ושאר גדולים שנצטרפו עמו, והוי דבר שנאסר במנין. הנה... נתברר לפני בבירור גמור שכל הגביית עדות שנשלחו לצאנו אחר הצדיקים הקדושים הנ"ל היה רק מצד ההולכים אחרי דיעות זרות מינות ואפיקורסות וכל תאוות הזמן ר"ל, והכל שקרים וכזבים, ולכן לא עלה בלבי שום צד חשש ע"י האיסור הנ"ל... הדבר מפורש בתשובת הריב"ש סי' תצ"ח ומהרשד"ם חאהע"ז סי' י"ז דהיכי דחכם אסר מפני שהשאלה היתה לפניו בשינוי מכפי האמת ליכא דין חכם שאסר, וגרע מיטעה בדבר משנה... וגדולה מזו מבואר בהג"א רפ"ק דכתובות דהא דאין ב"ד יכול לבטל דברי חבירו אא"כ וכו' היינו דוקא בלא נתהוה שינוי אבל בנתהוה שינוי בכל גווני יוכלו להתיר דאפשר שאם היו יודעים מהות השינוי היו מודים להתיר, ובתשובת שער אפרים האריך בראיות ברורות להחזיק הדברים... ובפרט בנדון דידן אשר הדבר ברור כי עתה בהיות הגאון אבד"ק צאנו בעלמא דקשוט נתברר ונדע לו האמת שטעה - פשיטא דאין לחוש לאיסור, ועבדין מלתא דניחא ליה. ומה ששאל איך יתכן שנזדמן טעות לפני הגה"צ הנ"ל בדבר גדול כזה? הנה כבר נודע דברי תוסי' בכמה מקומות דדוקא במידי דאכילה, וגם מבואר בתוסי' גיטין ויבמות צ"ט דהיכי דמאכיל לאחרים לא שייך דבר זה ויוכל לבא לידי תקלה, וכבר היה כן לעולמים במחלוקת הגאון ר' יונתן ור"י עמדין וכהנה וכהנה...". ואכמ"ל. ניתן לשער שאילו הראי"ה קוק היה יודע שמקור השיטה החדשה הוא ברנ"ק, היה מהסס האם לאחוז בה, שכן יחסו לרנ"ק היה שלילי, כפי שניכר בדבריו ב'שמונה קבצים' (קובץ ה, רלט): "וצדקה מאד ההכרה האמונית שידעה להזהר מהוראותיו של 'מורה נבוכי הזמן' שהארסיות המינית הראשית הזאת ננעצה בראשית מחשבותיו", וראה גם בדברי הראי"ה אל הרב הנזיר שהובאו ב'משנת הנזיר' עמ' מט: "בפילוסופיה אשכנזית של רמ"ד (=ר') משה דסובר מנדלסון) ובייחוד רנ"ק (= ר' נחמן קרוכמל) פקפק" (ראה גם 'אסיף' חוברת ד, עמ' 303, הערה 41).

⁷⁵ ראה בחיד"א (מראית העין, סנהדרין צג, ב) שכתב כי למרות שעזרא ונחמיה הם ספר אחד הרי שהעובדה כי הם נדפסו במשך שנים רבות כשני ספרים נפרדים מוכיחה שהדבר נתגלגל משמים: "ולומר שהוא במקרה או בטעות - לא הונח לנו, ובפרט בענייני קדושה כאלו". וראה עוד מקורות לזה ב'עמודים לתולדות הספר העברי - הגהות ומגיהים', עמ' 234. ראה גם בדברי הגרי"מ חרל"פ (ברכת מרום, נד): "יש לכל דבר זמן ועת, ובהגיע שעתו של אותו חכם להתגלות,

דור בו יש צורך בבניית הקומה התורנית על גבי הקומה הלאומית, גלגלה
ההשגחה האלוהית את דחיית השיטה החדשה, וכך שוב הופכים ימי ספירת
העומר לימי חיזוק התורה והמוסר.

מילאנו את חובתנו להתאבק בעפר רגליהם של חכמי ישראל מתוך מאבק
ומתוך ענווה⁷⁶, בבחינת 'את והב בסופה', כשאנו תקווה כי הדברים יעלו על
שלחן מלכים וייבחנו, לקרבם או לרחקם.

נתפלל כי דברינו רק יוסיפו תורה ויראת שמים בלבבות ישראל, ונזכה לראות
בהופעת הרעיון הלאומי בשלימותו, כשאור התורה מאיר עמו יחדיו. "אז נדברו
יראי ה' איש אל רעהו, ויקשב ה' וישמע, ויכתב ספר זכרון לפניו, ליראי ה'
ולחושבי שמו".

נספחים

נספח א: ראיות הרב שרקי והתמיהות עליהן

לאחר שנסיימה עריכת תורף מאמרנו זה, פרסם הרב אורי שרקי שליט"א את
ספרו היפה 'בעוד מועד'. הראיות שהביא שם לטובת השיטה החדשה נזכרו
ברובן אצל חכמים שקדמו לו, ובמאמרנו זה התייחסנו לקשיים שיש בהן. כאן
נציג שלשה טענות שהרב שרקי שליט"א חידש, ונציין את התמיהות שיש
כלפיהן.

מוצאים אז את דבריו והם יוצאים לאור. וכמו כן בנוגע לגרסאות ונוסחאות, יש שהגיעה שעתה
של גרסא זו וזו להתגלות בנעימותה והדרה, וברוך המקום שמסר עולמו לשומרים".
⁷⁶ ראה לדוגמא בסיום הקדמת ה'חכמת אדם' (הושמט במהדורות המאוחרות): "והנה לא
נמצא בחיבור זה מדברי מחותני הגאון רשכבה"ג מו"ה אלי' חסיד, והוא לסיבת כי שמעתי דיבת
רבים המתרעמים עלי שהשגתי עליו באיזה מקומות בחיבורי 'יחי אדם', ובלתי ספק שהאנשים
המתרעמים לא ידעו דרך הפוסקים שכך דרך תורתנו הקדושה זה בונה וזה סותר והתלמיד
חולק על הרב כמו שכתוב בשו"ע, ודרך זה היה נוהג אף בזמן התנאים ואמוראים, ובוודאי ניחא
ליה להגרי"א מה שאני מפלפל בדבריו ממי שהוא אומר 'שפיר קאמר', כדאמר רבי יוחנן על בר
לקישא. ולכתוב דבריו אף אם לא יהיה נראה לי – זה לא אוכל. לכן אחזתי במידת השתיקה
להסיר תלונתם מעלי והם עתידים ליתן את הדין כי מנעו נחת רוח להגרי"א לפלפל בדבריו. והדן
אותי לכף זכות ידונו אותו משמים לזכות". ראה כע"ז גם בשו"ת הרא"ש כלל מו, סימן ב
בסופו; שם, כלל נה, סימן ט, ד"ה 'יומה שכתבת כי הזקן'; דברי ר' חיים מוולאז'ין בשו"ת 'חוט
המשולש' סימן ט בסופו; 'אהל משה' ח"ב סי' סח, ועוד רבים.

1. הרב שרקי כתב: "כמו כן מספר התלמוד (מועד קטן ח, ב, ויש לתקן: כח, ב): "מעשה שמתו בניו של רבי ישמעאל". נכנסו החכמים וביניהם רבי עקיבא לנחמו וכל אחד מהם דיבר. "אמר רבי עקיבא: ביום ההוא יגדל המספד בירושלם כמספד הדד-רמון בבקעת מגדון (זכריה יב, יא)... ומה אחאב מלך ישראל, שלא עשה אלא דבר אחד טוב... כך בניו של רבי ישמעאל - על אחת כמה וכמה". מה היה המעשה הטוב של אחאב? הוא נשאר לעמוד במרכבה כשירו בו חצים. הוא ידע שהוא הולך למות, ואף על פי כן, כדי שהצבא לא ייסוג, המשיך לעמוד במרכבה. על כך יש לו חלק לעולם הבא. רבי עקיבא מדמה את בניו של רבי ישמעאל לאחאב מלך ישראל במרכבה. אם כן, סימן שהם מתו במלחמה במעשה גבורה. הפסוק מזכירה מדבר על המספד הגדול שעתיד להיות בירושלים לאחר מות משיח בן יוסף. נראה שרבי עקיבא בחר דווקא בפסוק זה גם כדי לרמוז על בר כוכבא, שהוא ראה בו משיח".

הדברים קשים בעיני, מכמה סיבות:

ראשית, בין המנחמים את ר' ישמעאל ישנו גם ר' אלעזר בן עזריה שאמר שאם את צדקיה המלך כיבדו במותו משום שעשה מצוה אחת והעלה את ירמיהו מהבור, ק"ו שבניו של ר' ישמעאל שעשו מצוות רבות ראויים לכבוד במותם. קשה למצוא קשר פשוט בין המצווה שעשה צדקיהו ובין המצוות שעשו הבנים שנפטרו, ובפשטות נראה שיש כאן רק קשר מספרי: אם על מצוה אחת מגיע כבוד, ק"ו שראויים לכבוד מי שקיימו מצוות מרובות. מעתה מובן שכך הדבר גם באשר לרבי עקיבא, וכוונתו איננה לומר שיש קשר בין המצוות שקיימו בני ר' ישמעאל לבין מעשהו המלחמתי-לאומי של אחאב, אלא כוונת ר"ע רק לעשות כאן 'קל וחומר' בדומה לחבריו שדיברו לפניו. הרב שרקי ביארשכל הדוגמאות שזכרו בגמ' קשורות לירושלים ולמקדש וממילא גם למרד בר כוכבא (לפי דבריו המנחמים רמזו למעשיהם של בניו של רבי ישמעאל: הבנים היו מלוחמי בר כוכבא שחידש את העבודה במקדש, ובכך איפשר את העליה לירושלים. לכן דומים בני ר' ישמעאל לנדב ואביהוא שהתחילו בעבודה, ולאביה בן ירבעם שאיפשר את העליה לירושלים, ולצדקיה שהעלה את ירמיה מן הטיט כדי להציל את ירושלים. ר"ע שאמר "ואני אחרון" רצה להדגיש את העיקר ולכן הזכיר את גבורת אחאב בנפילתו בקרב. מתוך דברי הרב שרקי שלא נדפסו בספרו). הסבר זה יפה מאוד רק לאחר שאנו מניחים מראש שהבנים מתו במרד, אולם לא ניתן להביא ממעשה זה ראיה ולא ניתן לחזק בעזרתו את התיאוריה לפיה תלמידי ר"ע מתו במרד.

שנית, אילו הבנים היו מתים במרד הרי שהדבר היה צפוי והגיוני, אולם מתגובת אביהם ר' ישמעאל נראה שהיה כאן מקרה יוצא דופן: "פתח ר' ישמעאל ואמר 'רבו עוונותיו תכפוהו אביליו'..."

זאת ועוד, גם אם נניח שבניו של ר' ישמעאל מתו במרד, הרי שלא הובאה ראייה לכך שהם למדו אצל רבי עקיבא.

ולבסוף, גם אם נניח שהם היו מתלמידי ר"ע הרי שיש כאן רק ראייה שהיו תלמידים מעטים שמתו במרד (וזה דבר שניתן לשער ללא כל צורך בראייה, שהרי ר"ע תמך במרד, ומסתבר שהיו מתלמידיו שהשתתפו במרד וגם מתו במהלך הקרבות), אך אין כאן כל ראייה ש-24,000 התלמידים שמתו היו לוחמים שנהרגו.

2. הרב שרקי כתב: "התלמוד במועד קטן (כא, ב) כותב: "מעשה ומתו בניו של רבי עקיבא, נכנסו כל ישראל והספידום", אמר להם: "אפילו שני בניו חתנים מנוחם הוא בשביל כבוד שעשיתם". כלומר, גם אם בניו של רבי עקיבא מתו שהם חתנים, הכבוד שעשו ניחם אותם. למה מתכוון רבי עקיבא? מה הקשר לחתנים? מדוע הוא לא אמר 'אפילו שני בניי צדיקים' או שני בניי חכמים? ישנה הלכה שבמלחמת מצווה, "אפילו חתן יוצא מחדרו" (סוטה ח, ז). אם כן התלמוד רומז שבמלחמת מצווה מתו" (במקום אחר השיב הרב שרקי כנגד מי שטען שבזמן המרד לא יתכן שכל ישראל התכנסו יחד. הרב שרקי השיב שהכוונה היא ל'ציבור גדול', ובביתר היו בזמן המרד חיילים רבים).

נצטט תחילה את דברי הגמ': "מעשה ומתו בניו של רבי עקיבא, נכנסו כל ישראל והספידום הספד גדול. בשעת פטירתן עמד רבי עקיבא על ספסל גדול ואמר: אחינו בית ישראל שמעו, אפילו שני בניי חתנים - מנוחם הוא בשביל כבוד שעשיתם. ואם בשביל עקיבא באתם - הרי כמה עקיבא בשוק. אלא כך אמרתם תורת אלהיו בלבם, וכל שכן ששכרם כפול, לכו לבתיכם לשלום".

פשטות כוונת הגמרא היא כך: רבי עקיבא פנה לקהל ואמר שהם ניחמו אותו עד כדי כך שאפילו אם בניו שמתו היו מתים בתוך חופתם, בכל זאת היה מתנחם על הצער הכפול והעצום, מחמת הנחמה הגדולה שהיתה שם ע"י ריבוי הקהל שבה לנחמו. העובדה שיש צער כפול כאשר בן מת בשעת חתונתו היא פשוטה, והיא דוגמא לצער גדול, וכמובא במדרש (פתיחתא לאיכ"ר): "באותה שעה היה הקדוש ברוך הוא בוכה ואומר אוי לי על ביתי, בני היכן אתם, כהני היכן אתם, אוהבי היכן אתם, מה אעשה לכם התריתי בכם ולא חזרתם בתשובה, אמר הקדוש ברוך הוא לירמיה אני דומה היום לאדם שהיה לו בן יחידי ועשה לו חופה ומת בתוך חופתו" (וכע"ז בילק"ש בשלח רמז רכו). הסבר זה גם מוכח לענ"ד. שהרי במסכת שמחות (ח, יג) נזכר שכאשר מת שמעון בנו של רבי עקיבא "נתקבצו קהל גדול לכבוד בנו של רבי עקיבא, אמר להם (ר' עקיבא) הוציאו לי ספסל מן הקברות. הוציאו לו ספסל מן הקברות, וישב עליו ודרש ואמר: אחינו ישראל שמעו, לא שאני חכם, יש כאן חכמים ממני, ולא שאני עשיר, יש כאן עשירים ממני, אנשי דרום מכירין את רבי עקיבא, אנשי גליל מאין מכירין?! האנשים מכירין את רבי עקיבא, הנשים והטף מאין?! אלא יודע אני ששכרם מרובה, שלא נצטערתם ובאתם **אלא לכבוד תורה ולשם מצוה, מנוחם אני אילו**

היו לי שבעה בנים וקברתים כשמת בני, ולא שאדם רוצה לקבור את בניו אלא יודע אני שבני בן העולם הבא הוא, שזיכה את הרבים, וכל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה, משה זכה וזיכה את הרבים... ירבעם חטא והחטיא את הרבים...".

במסכת שמחות מבואר שר"ע אמר שאפי' אם צערו היה גדול יותר, משום שהיו מתים לו מספר גדול יותר של בנים, היה בכל זאת מתנחם. בגמ' נזכר אותו ענין: ר"ע אמר שאף אם בניו היו מתים בחתונתם, אירוע שמצער באופן מיוחד, היה מתנחם בכל זאת. מדברי רש"י נראה שהשוה בין המקורות, שכן ברש"י כתי"י (על הגמרא מו"ק) מבואר שגרס "אפילו שני בנים חתנים", ומבואר שלדעתו מת לר"ע רק בן אחד, וכפי שזכר במסכת שמחות, ור"ע צירף את שני העניינים יחד ואמר 'אף אם היו מתים לי מספר גדול יותר של בנים, ובנוסף מיתתם היתה בתוך חתונתם, בכל זאת הייתי מתנחם'. כע"ז מצאנו אף ברמב"ן (תורת האדם ענין האבילות סא) שגרס "מעשה ומתו בניו של ר"ע... אפילו שבעה בנים חתנים" (ושמא כך היתה הגרסה המקורית, וקיצר הסופר וכתב "ש' בנים" ואז פתחו בטעות "שני בנים").

מעתה ברור מדוע לא אמר ר"ע 'אפילו בני צדיקים' וכדו', שהרי ר"ע בא לומר שאף אם צערו היה מרובה ביותר – כגון שבניו היו מתים ח"ו בתוך חתונתם – גם אז היה מתנחם מחמת ריבוי הקהל.

כמו כן, אילו בנו של ר"ע היה מת במלחמה, הרי שמסתבר כי העם היו באים ללוויתו גם משום שמסר את נפשו במלחמה למען עמ"י. אולם משני המקורות נראה שהעם באו לשם כבוד התורה של ר"ע. ועוד, אילו היה הבן מת במלחמה למען עמ"י הרי שזכות זאת היתה נזכרת, אך במסכת שמחות משמע שזכות הבן היתה לימוד התורה לרבים: "יודע אני שבני בן העולם הבא הוא, שזיכה את הרבים" (ו"זכות הרבים" שם כוונתה לכך שזיכה את הרבים מבחינה רוחנית, שהרי מיד בהמשך נאמר: "משה זכה וזיכה את הרבים, לפיכך זכות הרבים תלויה בו, שנאמר צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל, ירבעם חטא והחטיא את הרבים, לפיכך חטא הרבים תלוי בו, שנאמר על חטאת ירבעם אשר חטא ואשר החטיא את ישראל").

ולבסוף, גם אם נניח שבניו של ר"ע מתו במלחמה נגד השלטון הרומאי, הרי שאין מזה ראייה לנידון שלנו, שהרי אין הכרח לומר שהם היו מ'תלמידי רבי עקיבא'. ואף אם נאמר שהם כן למדו אצל אביהם הגדול (וממילא גם פסעו בדרכו וסייעו למרד), אין מכך ראייה שכל תלמידי ר"ע מתו אף הם במרד.

3. הרב שרקי כתב: "תלמידי ר"ע... מתו 'מיתה רעה', שהיא ההפך של 'מיתה יפה'. הביטוי 'מיתה יפה' מופיע במסכת סנהדרין (נב, ב), בוויכוח בין חכמים

לרבי יהודה כיצד מבצעים מיתת 'הרג'. יש ארבע מיתות בית דין: סקילה, שריפה, הרג וחנק. לגבי מוות בסקילה שריפה וחנק יש הסכמה, אבל לגבי ה'הרג' ישנה מחלוקת. רבי יהודה אמר "מניחין את ראשו על הסדן וקוצץ בקופיץ", אמרו לו חכמים: "אין מיתה מנוולת מזו" ואיך אפשר לעשות מיתה מנוולת? הרי התורה אמרה: "ואהבת לרעך כמוך", ואם צריך לאהוב את רעך כמוך - "ברור לו מיתה יפה", תהרוג אותו בצורה מכובדת. חכמים אם כן חולקים על אופן הביצוע של מיתת ההרג. "מיתה רעה" או "מיתה יפה" מוזכרות בקשר למיתה של חרב, כלומר למיתה במלחמה. התלמוד רומז לכך שזה קשור לתלמידיו של רבי עקיבא שאמר, "ואהבת לרעך כמוך - זה כלל גדול בתורה". יש איזה קשר אסוציאטיבי בין "ברור לו מיתה יפה" לדברי רבי עקיבא.

מסקנותיו של הרב שרקי מהקשר שבין הסוגיות אינן מובנות לי (הקשר בין הסוגיות צוין כבר אצל הרב זייני, אלא שהרב זייני הסיק ממנו מסקנות אחרות):

ראשית, הגמ' מביאה באותו הדף עצמו את המימרא 'ואהבת לרעך כמוך - ברור לו מיתה יפה' גם כסיבה לכך שחייבי שריפה אינם נשרפים באש ממש, ולכך שהמתים בסיף לא מתים בקופיץ וממול העורף, ולכך שהנהרגין בסיף לא נחתכים לאורך כל גופם. במקומות אחרים בש"ס מובאת מימרא זו כסיבה לכך שהמתים בשריפה אינם נשרפים ע"י שפיכת מים רותחים לתוך פיהם (פסחים עה, א), כסיבה לכך שהנסקלים לא מושלכים מגובה נמוך (סנהדרין מה, א), וכסיבה לכך שאשה שנהרגת אינה נהרגת כשהיא ערומה (שם). מדוע אם כן הביטוי 'מיתה רעה' מכווין אותנו דווקא למיתת סיף?! שנית, מדברי הגמ' בסנהדרין עולה שמיתה בסיף היא 'מיתה יפה' (בוודאי לפי דעת חכמים, וכנראה גם לדעת ר' יהודה). במשנה שם (נב, ב) אף מבואר שזו המיתה שהיתה המלכות הורגת בה בימיהם. הרי שמלכות רומי שהרגה בסיף הרגה ב'מיתה יפה' ולא ב'מיתה רעה'. מכאן אם כן עלינו להסיק מסקנה הפוכה מזו של הרב שרקי, ולטעון שהמיתה בה מתו תלמידי ר"ע אינה מיתת המלכות.

נספח ב: מתי למדו התלמידים החדשים אצל ר"ע⁷⁷

כמה מהחשבונות ההסטוריים שהבאנו לעיל נסמכים על ההנחה לפיה ר"מ רשב"י וחבריהם החלו ללמוד אצל ר"ע רק לאחר שכל 24,000 התלמידים מתו בימי ספירת העומר. בנספח זה נדון בדבר ונבחן האם הדבר מוכרח.

⁷⁷ פורסם בקובץ 'האוצר' אייר תשע"ו, וכאן נוספו עוד כמה דברים.

[1] בגמ' (יבמות סב, ע"ב) מובא :

תניא, רבי יהושע אומר: נשא אדם אשה בילדותו - ישא אשה בזקנותו, היו לו בנים בילדותו - יהיו לו בנים בזקנותו, שנאמר: 'בבוקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים'.

ר"ע אומר: למד תורה בילדותו - ילמוד תורה בזקנותו, היו לו תלמידים בילדותו - יהיו לו תלמידים בזקנותו, שנאמר: 'בבקר זרע את זרעך' וגו'.

אמרו: שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא, מגבת עד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה, והיה העולם שמים, עד שבא ר"ע אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם...

מלשון הגמ' עולה שרק לאחר מיתת תלמידיו הראשונים לימד ר"ע את תלמידיו האחרונים. כך גם מוכח מדברי כמה מהאחרונים⁷⁸. אולם הרב אהרן היימן (תולדות תנאים ואמוראים, ערך רבי עקיבא עמ' 1002, ושם ערך רבי מאיר עמ' 866, וכן בספרו פתשגן הכתב על אגרת רש"ג) טען שרבי עקיבא לימד את תלמידיו האחרונים עוד לפני שהראשונים מתו.

דברי הרב היימן נסמכים על כמה מהחשובות שהבאנו לעיל:

"והנה אף שהובא בכמה מקומות שהם היו תלמידיו האחרונים אבל אין הכונה שאחרי שמתו כל תלמידיו אז התחיל ללמוד עמהן והוא שהלך לו לדרום במקום שהיו דרים שם, שזה דבר שאי אפשר, שמצינו כמעט כולם ששימשו ימים רבים לפני ר"ע.

⁷⁸ שהרי על מה שנהגו שמחה בל"ג בעומר על סיום מיתתם של תלמידי ר"ע הקשו כמה אחרונים שתמוה על מה יש לשמוח, והרי כל התלמידים מתו, ותירצו בכמה אופנים (פר"ח על השו"ע או"ח תצג, ב, סק"ב, שו"ת מהר"ש הלוי או"ח סי' ו (ד"ה ועוד, מהד' זכרון אהרן עמ' יז), והביאו בגליון מהרש"א על השו"ע שם, רמ"ע מפאנו (במאמר מעין גנים מכת"י ח"ג, ענייני ספירת העמר בקטע על ל"ג בעומר, נדפס במאמרי הרמ"ע מפאנו מהד' ישמח לב תשס"ג ח"ב עמ' שז), שו"ת שם אריה או"ח סי' יד ד"ה והנה גוף, וכן נראה שסבר בביאור הגר"א שם סק"ט, אך ראה דרך שיחה ח"א עמ' שצו שהגר"ח קנייבסקי שנקט אחרת בהבנת דברי הגר"א וגם נקט שרק תלמידיו החשובים של ר"ע מתו כולם אך נותרו בחיים חלק מתלמידיו הפשוטים יותר, ומי"מ משמע שם שהגר"ח"ק מסכים שרשב"י ור"מ וכו' למדו אצלו רק אחר מיתת תלמידיו (הישנים). עד כאן דבריהם. אילו רשב"י ור"מ וחבריהם למדו אצל ר"ע עוד לפני המגיפה ממילא אין כלל מקום לקושיא הני"ל.

אך כבר בארתי בערך 'רבי מאיר' שהגרסא האמיתית הוא כדמובא באגרת דרב שרירא גאון (ח"א פ"א): 'והיה העולם שמש עד שבאו אצל רבותינו שבדרום ושנאוה להם', ולא קאי שר' עקיבא בא אצלם אך קאי על ר"מ וחבריו שהם נשתיירו מכל חכמי ישראל והם העמידו תורה באותה שעה. וכדמצינו בויק"ר שר' חנניה בן חכינאי ורשב"י הלכו ללמוד תורה בבני ברק אצל ר"ע... ורשב"י מצינו שישב לרגל חכמי יבנה עוד בזמן קדום, שהוא היה השואל אם תפילת ערבית רשות בברכות דף כח... (והרב היימן מאריך בעוד הוכחות) ומכל זה אנו רואים בבירור שהיו תלמידיו כמעט כל ימיהם, ולכן צריכים אנו לומר מה שקראם 'אחרונים' יען שהם נשארו מכל תלמידיו".

[2] אעיר על שני נקודות שיכולות לחזק במעט את דבריו, אף שאין בהן ראייה ממש:

ראשית – המעשה על "שנים עשר אלף זוגים תלמידים" לא נאמר בגמרא בשם ר"ע עצמו אלא בסתמא "אמרו: שנים עשר אלף..."⁷⁹ - מדוע? ניתן להסיק מכאן שר"ע אמר את דבריו עוד לפני שתלמידיו מתו, ולכן לא הביא חיזוק לדבריו מהמעשה שאירע עמו. לפי דרך זו ברור שר"ע קיים את המימרא שהוא עצמו דרש, ולימד תלמידים גם בזקנותו למרות שהיו לו תלמידים רבים שלימד בצעירותו שעדיין היו בחיים.

שנית – בגמ' ביבמות מובא רק מעשה אחד המתאים לדברי ר"ע, אולם בפירוש רש"י לקהלת (יא, ו) על הפסוק 'בבוקר זרע את זרעך' מובא מעשה נוסף המתאים לדברי ר' יהושע: "בבוקר זרע את זרעך - אם למדת תורה בילדותך למד תורה בזקנותך, אם היו לך תלמידים בילדותך יהיו לך תלמידים בזקנותך, נשאת אשה בת בנים בילדותך שא אשה בת בנים בזקנותך... מצינו ברבי עקיבא שהיו לו עשרים וארבעה אלף תלמידים מגבת ועד אנטיפרת וכולן מתו מפסח ועד עצרת ובא אצל רבותינו שבדרום ושנאוה להם, ולענין הבנים מצינו באבצן שלשים בנות שלח חוצה ושלשים הביא לבניו וכולם מתו בחייו, ובזקנותו הוליד את עובד ונתקיים לו". המעשה באבצן נזכר בגמ' בבא בתרא (צא, ע"א) והרשב"ם שם וכן הר"א אבי"ד בעל האשכול כתבו שאבצן-בועז נשא את רות

⁷⁹ השווה קהלת רבה יא: "בבקר זרע את זרעך... ורבי עקיבא אומר שנים עשר אלפים תלמידים היו לי מגבת ועד אנטיפרס וכולן מתו בחיי בין פסח לעצרת ובסוף העמידו לי שבעה ואלו הן...".

עוד לפני שבניו הראשונים מתו. שמה יש להשוות בין שני המעשים ולומר שגם ר"ע לימד את תלמידיו האחרונים עוד לפני שהראשונים מתו⁸⁰ 81.

[3] הבעיה הגדולה שעומדת בפני הסברו של הרב היימן היא לשון הגמרא "וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה, והיה העולם שמש, עד שבא ר"ע אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם". הרב היימן תירץ זאת בכך שהעדיף את גרסת אגרת רש"י על פני גרסת הגמ', אולם יש להעיר על כך: לדבריו באגרת רש"י נאמר 'והיה העולם שמש עד שבאו (!) אצל רבותינו שבדרום ושנאה (!) להם', אולם מצאתי שתיבת "ושנאה" בלשון רבים מצויה רק בכת"י אחד של האגרת, ואילו בארבעה כתבי יד אחרים של האגרת הנוסח הוא "שבא... ושנאה", וראיתי שכך גם בכל כתבי היד והדפוסים של הבעלי⁸².

⁸⁰ יש להעיר כי כדברי הרשב"ם פירש כאמור גם הר"א אב"ד בעל האשכול (הובא ב'קובץ שיטות קמאי'), אולם מדברי הפירוש המיוחס לרש"י לדברי הימים (א, ב, יא) נראה שפירש אחרת (פירוש זה נכתב ככל הנראה ע"י תלמיד הרס"ג או ע"י ר' שמואל בן קלונימוס החסיד מאשפירא, אביו של ר' יהודה החסיד). לדבריו בועז מת בלילה בו בא על רות, ולכן לדעתו לא ייתכן ששישים בניו מתו אחר כך [ויש לדון בזה. ראה: מהרש"א; שדי חמד, מערכת וא"ו, אות יד, ד"ה 'והנה'; בכור שור בסוף התבואות שור, ד"ה 'אמר'; משמרות כהונה; בית לוי (בראד); טל תורה. הובאו ביילקוט מפרשים', ובספרנו 'באשר תלכי אלך' על מגילת רות הארכנו עוד בענין זה].

⁸¹ עוד נעיר לדברי הגמ' בעירובין יג, ע"א (וסוטה כ, ע"א), שם מובא שר"מ בא ללמוד אצל ר"ע אך לא עמד על דעתו מפני חריפותו של ר"ע, ואז הלך ר"מ אל ר' ישמעאל ולמד גמרא, ושוב חזר ר"מ אל ר"ע שלימדו סברא. לפי השיטה החדשה קשה: ר"מ הרי למד אצל ר"ע רק אחרי מיתת 24 אלף, ומיתתם אירעה לפי השיטה החדשה בזמן המרד, וא"כ קשה כיצד ייתכן שר"מ הספיק לאחר המרד ללמוד אצל רבי ישמעאל ושוב אצל רבי עקיבא, והרי ר"ע עצמו מת בתחילת המרד?! אולם, ניתן לדחות את הקושיא אם נניח שלימדו הראשון של ר"מ אצל ר"ע היה לפני מיתת תלמידי ר"ע, ואז הלך ר"מ אל ר' ישמעאל, ובזמן המרד, לאחר מיתת תלמידי ר"ע, חזר ר"מ ללמוד אצל ר"ע. לפי דרך זו ר"מ היה כבר ת"ח כאשר ר"ע לימדו. אם לא נסבור כשיטה החדשה, ונניח שתלמידי ר"ע מתו שנים רבות לפני המרד, הרי שאז תתפרש גמרא זו בשתי אפשרויות: ניתן יהיה לומר כנ"ל שאחרי מיתת תלמידי ר"ע הגיע ר"מ ללמוד אצל ר"ע בפעם השניה. ניתן גם לומר שר"מ הגיע לראשונה אל ר"ע יחד עם שאר חמשת התלמידים, ומה שכתוב שיהם העמידו תורה באותו שעה אין הכוונה מיד [שהרי אז ר"מ עוד לא למד והבין, אלא הלך לרי' ישמעאל ושוב חזר לר"ע], אלא לאחר כמה שנים.

⁸² לפי דרכו של הרב היימן הגרסא חייבת להיות "שבאו" ולא "שבא" בלשון יחיד] ובנוסף "ושנאה" ולא "ושנאה" בלשון יחיד], ותיבת "אצל" נראה שלפי שיטתו ראוי שלא תופיע. לעומת זאת אם נאמר שר"ע הלך ולימד את תלמידיו, כדרך הפשוטה, הרי אז הנוסח צריך

[4] ניתן אולי לפסוע בדרך אחרת ולומר ש"ושנאה" אין פירושו כפשוטו, שהרי אם כך היה ראוי לכתוב בפשטות "עד שבא רבי עקיבא ולימד תורה". הכוונה אינה שר"ע לימד תורה, אלא שהוא חזר ושנה להם מהי הדרך הראויה ללימוד התורה:

"ואהבת לרעך כמוך – רבי עקיבא אומר: זה כלל גדול בתורה" (ספרא, קדושים ב)⁸³.

חיזוק להסבר זה ניתן להביא מהמקבילות הנוספות למעשה זה:

"בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך... ר' עקיבא אומר אם היו לך תלמידים בנערותך עשה לך תלמידים בזקנותך שאין אתה יודע איזה מהם מתקיים לך זה או זה ואם שניהם כאחד טובים. י"ב אלף תלמידים היו לר"ע מעכו ועד אנטפריס וכולם בפרק אחד מתו, למה? שהיתה עיניהם צרה אלו באלו, ובסוף העמיד שבעה... **אמר להם: בני, הראשונים לא מתו אלא שהיתה עיניהם צרה אלו לאלו, תנו דעתכם שלא תעשו כמעשיהם.** עמדו ומילאו כל ארץ ישראל תורה" (בראשית רבה סא, ג).

להיות כאחד משני הנוסחים הבאים: "עד שבאו [או: שבאו אצלו] רבותינו שבדרום ושנאה להם", או "עד שבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם". הנוסח בכל הדפוסים וכתבי היד של הגמ' הוא "שבא [ר"ע] אצל... ושנאה" (אתר הכי גרסינן פרידברג שכך בכל חמשת כתבי יד שיש על קטע זה, ובשני הדפוסים העתיקים, וכך נדפס בגמרות שלנו). לפי מה שהביא רב"מ לוי (באגרת רש"י שבהוצאתו, עמ' 13) הרי שבשלת כתבי היד של הנוסח הספרדי מופיע "והיה העולם שמש והולך, עד שבאו אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם" (כת"י אוקספורד 1, כת"י שחז"ה, וכת"י פרמא 2, וכך גם ביוחסין דפוס קושטא). בנוסח הצרפתי יש כמה נוסחאות: בכת"י ארס צובא נכתב "עד שבאו... ושנאה להם", ובשלת כתבי יד אחרים "עד שבא אצל... ושנאה להם" (כת"י וינא, כת"י פרמא 1, וכן בקטעים מהגניזה בקמברידג), ובכת"י אוקספורד 2 "עד שבא ר"ע... ושנאה להם", ורק בכת"י ברלין מובא "שבאו (אך האות וי"ו נמחקה) אצל... ושנאוה". הרי שכת"י ברלין בלבד הוא כדברי ר"א היימן (אם נתעלם מהמחיקה, ואם נתעלם מהקושי שבתבית "אצלו"), וארבעה כת"י צרפתיים הם כנוסח שבבבלי, ובשלת כתבי יד ספרדים (וביוחסין דפוס קושטא) יש נוסח מעורב "שבאו אצל... ושנאה" [ומסתבר לענ"ד להגיה בהם "שבא" או "אצלו", מאשר למחוק תיבת "אצלו" ובנוסף להגיה "ושנאוה"], וכע"ז בכת"י צרפתי אחד "שבאו... ושנאה" (אעיר שלעיתים קרובות יש באגרת רש"י העתקות משובשות, ואביא כמה מהדוגמאות שקיימות באותו העמוד בלבד: בכת"י פריז נחסר ברשימת התלמידים ר' יוסי. בכת"י אוקספורד 1 ופרמא 2 "והוה על התלמידים של ר"ע" ונחסרה תיבת "והוה שמדא". נאמר שם באגרת בחמישה כת"י "דאמור רבן י"ב אלף זוגות תלמידים היו לו לר"ע" אך בכת"י ארס צובא וכת"י וינא וברלין ואוקספורד 2 שובש ונכתב "ואמר רבן" במקום "ואמור").

⁸³ ייתכן אף לומר שר"ע שנה לתלמידיו אלו עד כמה גדולה אחריותם כלפי הדור ששמש מתורה.

בבקר זרע את זרעך - ...ורבי עקיבא אומר שנים עשר אלפים תלמידים היו לי מגבת ועד אנטיפרס וכולן מתו בחיי בין פסח לעצרת ובסוף העמידו לי שבעה ואלו הן... **אמר להם: הראשונים לא מתו אלא מפני שהיתה עיניהם צרה בתורה זה לזה, אתם לא תהיו כן.** מיד עמדו ומילאו כל ארץ ישראל תורה" (קהלת רבה, יא)

במדרשים לא מובא שר"ע שנה להם את התורה, שהרי הם כבר היו בקיאים בה, אלא שר"ע הזהירם שלא תהיה עינם צרה זה בזה, וכך לימדם כיצד להנהיג נכון את לימודם ואת הדור כולו.

אין כאן ראייה ממש, שהרי ניתן לבאר שר"ע לימדם תורה, ובנוסף אמר להם מהי הדרך הנכונה בלימוד התורה, שלא תהיה עינם צרה זה בזה. כך גם נראה מהמשך אגרת רש"ג: "ושנאה להם... והם העמידוה באותה שעה" וכך בכמעט כל כתבי היד של אגרת רש"ג, אולם יש נוסח "העמידו את השעה" שמצוי בכת"י אוקספורד 2 של האגרת, ובשני כת"י של הבבלי המצויים באתר הכי גרסינן פרידברג). "העמידוה" פירושו "העמידו את התורה" (וכך במפורש הגרסא "העמידו תורה באותה שעה" בשלשה כת"י ושני דפוסים עתיקים של הגמ', שמובאים באתר הכי גרסינן פרידברג), ואם כן גם "שנאה" פירושו "שנה את התורה".

[5] בהצעת הרב היימן קיים קושי נוסף: מדוע היה "העולם שמים", והרי לפי דרכו של הרב היימן נותרו לר"ע כמה תלמידים ותיקים ומעולים?! נצטרך לתרץ שהעולם "היה שמים" משום שהתלמידים הראשונים היו מלמדים תורה את כל העם [אע"פ שעינם היתה צרה זה לזה], ולאחר מותם לא היה מי שילמד את העולם תורה, ולכן היה העולם שמים עד שבאו התלמידים החדשים והפיצו תורה בעולם. [או בכיוון דומה: "שמים" אינו תיאור מצב אלא תיאור פעולה, דהיינו העולם היה נע לכיוון שממה, "משתומם"⁸⁴].

[6] נסכם: לפי דרכו של הרב היימן ר"ע לימד את רשב"י ור"מ וחבריהם עוד לפני מיתת תלמידיו הראשונים. נראה שלאחר פטירת התלמידים הראשונים חידד ר"ע לתלמידיו השניים את החשיבות הגדולה של הכבוד והאהבה זה לזה. דרכו

⁸⁴ בכל כתבי היד של אגרת רש"ג נכתב "והיה העולם שמים והולך" (למעט כת"י אוקספורד 2 שבנוסח הצרפתי, שבו נכתב "שמים"), וכך בכת"י אחד של הבבלי "משתומם" (מופיע באתר הכי גרסינן פרידברג, אך בארבעת כתבי היד האחרים ושני הדפוסים העתיקים של הבבלי המופיעים שם הנוסח הוא "שמים").

עומדת בפשטות בניגוד ללשון הגמ', ולפיכך הרב היימן מסתמך על גרסא שונה שמופיעה באגרת רב שרירא גאון, אולם הערתי שמדובר בנוסח בודד וכנראה משובש. לענ"ד ניתן לפסוע בדרכו גם לפי גרסת הגמ', אף שזהו פירוש דחוק למדי.

[7] שיטת האר"י בנידון:

רבים מהאחרונים הביאו שהטעם לשמחה בל"ג בעומר היא משום שביום זה נפטר רשב"י. דבריהם מבוססים על דברי האר"י ב'פרי עץ חיים'. אמנם כבר החיד"א ורבים אחריו העירו שהדברים מבוססים על שיבוש בכתבי האר"י⁸⁵. מדברי האר"י (שער הכוונות, ספירת העומר, דרוש יב, דף פז בדפוס הישן) נראה שסיבת השמחה בל"ג בעומר היא מפני שביום זה פסקו תלמידי ר"ע מלמות: "כי רשב"י ע"ה הוא מחמשת תלמידיו הגדולים של ר"ע, ולכן זמן שמחתו ביום ל"ג בעומר". משמע מדבריו שם שביום זה סמך ר"ע את חמשת תלמידיו ובכללם רשב"י אחרי המגיפה, וכך כמעט מפורש בלשון הפרי עץ חיים (שער ספירת העומר פ"ז) שם מובא: "ובבוא ל"ג בעומר אז נתגלה שם אכד"ט... ובהתגלות שם זה אז פסקו מלמות... ואז סמך ר"ע תלמידים אחרים...". כך גם בנוסחת שעה"כ שהובאה בספר אורחות צדיקים לר' חיים שלמה פירננדס דיאש (שהודפס בשנת תק"ל ומועתקים ממנו קטעים בשם ר"ח ויטאל מספר הכוונות שהודפס בשנת ש"פ, השנה בה נפטר מהרח"ו), וכ"כ המשנת חסידים (מסכת אייר אות ד, הובאו ב'ישורון' טו, וכן הבינו בדברי מהרח"ו הרב ב"צ מוצפי והרב יעקב משה הלל)⁸⁶.

מדברי הפרי עץ חיים יוצא שלפי האר"י סמיכתם של תלמידי ר"ע היתה באותה שנה בה הסתיימה המגיפה. כך גם משמע בנוסחאות מקבילות לדברים אלו שהובאו ב'אורחות צדיקים' לר' חיים שלמה פירננדס דיאש ובימשנת חסידים (הובאו ב'ישורון' שם).

מעתה עלינו לחשב: אם נאמר שמדובר בתלמידים שכבר למדו אצל ר"ע הרי אז מובן כיצד ייתכן שסמך אותם מיד, אולם אם נאמר שרק באותו יום התחיל

⁸⁵ ראה לדוגמא בדברי החיד"א (כגון בספרו 'מראית העין', ומשם לישירי ברכה' סי' תצג) והבא"ח (כגון בספרו 'דעת ותבונה' דף ד ע"א, ועוד), ובשו"ת מבשרת ציון (ח"א, לרב ב"צ מוצפי), ובמקבציאל כה (במאמרו של הרב יעקב משה הלל), ובישורון' כרך טו (במאמר הרב בלוי), והארכנו בזה בספרנו 'אשי ישראל – לג בעומר' (כת"י), עיי"ש.

⁸⁶ ומ"מ החיד"א (ביטוב עין' ובימראית עין') כתב רק ש"אפשר שהכוונה" כך, וגם הפר"ח כתב זאת מדעתו "ואפשר שהשמחה היא על אותם תלמידים שהוסיף...".

ר"ע ללמדם הרי שהדבר מעלה תמיהה: כיצד ייתכן שר"ע סמך תלמידים אותם הכיר לראשונה רק באותו היום!?

לכאורה מצאנו כאן מקור לשיטה לפיה ר"ע לימד את תלמידיו החדשים עוד לפני שהתלמידים הראשונים מתו. אמנם ניתן לדחוק ולומר שאין הכוונה שחמשת התלמידים נסמכו באותו יום אלא שאז התחילו ללמוד אצל ר"ע, ולבסוף נסמכו על ידו. כך עולה לכאורה מדברי החיד"א (שו"ת טוב עין סי' יח): "ויום ל"ג בעומר **התחיל לשנות** לרשב"י ור' מאיר...". יש לחזק כיוון זה מדברי הגמ' סנהדרין (יד, ע"א) בה נראה שר"ע סמך את ר"מ בלבד אך כלל לא סמך את ר' יוסי ור' יהודה ושאר תלמידיו החדשים (והשווה ירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב: "אמר רבי בא: בראשונה היה כל אחד ואחד ממנה את תלמידיו, כגון ריב"ז מינה את ר' ליעזר ואת ר' יהושע, ור' יהושע את ר"ע, ור"ע את ר"מ ורבי שמעון", ומשמע מזה שר"ע סמך גם את רשב"י).

[8] השיטה הפשוטה:

ניסינו עד כאן לבאר את שיטתו יוצאת הדופן של הרב היימן, אף מכל מקום ברור שאין כך פשטות דברי הגמ' (וכבר הבאנו שכן מוכח מדברי כמה מהאחרונים).

לפי הדרך הפשוטה נראה לתרץ חלק מקושיותיו של הרב היימן באופן הבא: ניתן לטעון כי רשב"י היה ת"ח עוד לפני שלמד אצל ר"ע, ומה שנאמר שר"ע העמיד תלמידים חדשים אין הכוונה בהכרח שהחל ללמדם את התורה מתחילתה אלא הכוונה שלקח ת"ח צעירים והפך אותם לגדולי הדור ומנהיגיו.

ניתן לחזק מעט כיוון זה מדברי הגמ' במנחות. ר' יהודה בר אילעאי מנוי בין תלמידיו החדשים של ר"ע. בגמ' מנחות (סח, ע"ב) מובא שר"י בר אילעאי היה מצוי לפני ר' טרפון, ומהמעשה שם נראה קצת שאותו מעשה היה בזמן מגיפת תלמידי ר"ע (כפי שכבר הערנו). הרי שר"י בר אילעאי למד אצל ר' טרפון והיה ת"ח עוד לפני שלמד אצל ר"ע. [ניתן בנוסף להסיק מהמעשה שם שר' יהודה למד אצל ר"ע עוד לפני שמתו התלמידים הראשונים, אולם הבנה זו אינה מוכרחת]. אמנם כבר הערנו שהגרסא שם "אמר רבי יהודה בר אילעאי" היא גרסת דפוס וילנא, וכן הוא גם בדפוס ונציה (וכן בתוס' הרי"ד שם, ובאתר הכי גרסינן פרידברג מובא שכך הגרסא בכת"י כ"יח 147, וכת"י וטיקן 119, וכע"ז בכת"י ויטיקן 120), אולם בכתב יד מינכן מופיע רק "...א"ר אותו הפרק פסח היה..." (בלי "יהודה בר אילעאי" ובלי "פרוס הפסח", וראה הערת ה'דקדוקי סופרים' על כך).

נספח ג - סיכום חלק גדול מהמאמר בנקודות קצרות

בנספח זה מובאת, ב-20 סעיפים קצרים, תמצית של חלק גדול מההוכחות שנזכרו במאמר. יש לעיין במאמר המלא כדי לעמוד על הדברים בשלימותם.

1. בגמרא מובא שלאחר שכל תלמידי ר"ע מתו לימד ר"ע תלמידים חדשים, שאחד מהם הוא רבי שמעון בר יוחאי (יבמות סב, ב). מדברי המדרש (ויקרא רבה כא, ח) עולה כי רשב"י למד אצל ר"ע **בבני ברק** במשך 13 שנה. מכאן עולה שמיתת 24 אלף התלמידים הייתה לפחות 13 שנה לפני פטירת ר"ע, ור"ע הרי נפטר לפי המקובל בזמן מרד בר כוכבא.
2. בנוסף – ראה ב'דורות ראשונים' (ח"ד, פרק ל) שהסיק שר"ע עבר **מבני ברק** לאושא בערך בשנת ה-47 לחורבן, כלומר – כמה שנים לפני מרד בר כוכבא.
3. זאת ועוד: תלמידי ר"ע התפרסו "מגבת ועד אנטיפרס" (יבמות שם), כלומר בגבולות ארץ יהודה (ראה גם מרגליות הים סנהדרין צד, ע"ב), ומכאן שמיתתם אירעה בטרם עקר ר"ע מארץ יהודה אל אושא שבגליל.
4. אם מיתת תלמידי ר"ע היתה בזמן המרד, כיצד הספיק ר"ע ללמד את חמשת התלמידים בזמן המועט שעבר מאז ועד לפטירתו [שהיתה כאמור אף היא בזמן המרד]?
5. לפי המובא במשנה (תענית ד, ו) המפלה הגדולה בזמן מרד בר כוכבא – נפילת ביתר – היתה בתשעה באב, ולא בתקופת ספירת העומר. לא מסתבר לומר שהיו במרד שתי מפלות גדולות.
6. בברכות (כח, א) מתארת הגמ' כיצד פנה רשב"י בשאלה לרבן גמליאל ולר' יהושע, ובעקבות אותו מעשה נתמנה ר' אלעזר בן עזריה לנשיא כשהוא בן 18. רבי אלעזר בן עזריה עוד זכה לראות את המקדש ולהפריש מעשר בהמה למקדש (תוס' יומא סו, ע"א, ע"פ הגמ' שבת נד, ע"ב) ומכאן שמעשה זה, שאירע כאמור כשר"א היה בן 18, אירע סמוך לחורבן. הדורות ראשונים הסיק, ע"פ מקור זה ומקורות נוספים, שהמעשה אירע 15 שנים אחרי החורבן (דורות ראשונים, חלק ראשון כרך חמישי, בפרק כד, ובפרק לד, ושם בעמ' 334-338, ועוד, עיין שם). מכאן עולה שרשב"י זכה להיות תלמיד חכם כבר בתקופה הסמוכה לחורבן, ומסתבר לפיכך שרשב"י היה אז כבן 15 לפחות. רשב"י למד אצל ר"ע רק לאחר מיתת 24 אלף תלמידיו, ולפי ה'שיטה החדשה' מיתתם אירעה לאחר מרד בר כוכבא (52 או 68 שנים לאחר החורבן). האם הדבר ייתכן?! היעלה על הדבר שרשב"י ישב בבית המדרש כ-40 שנים

- לפחות מבלי לפנות לבית מדרשו של ר"ע (שאף האריך ימים והיה מזקני הדור)!! הייתכן שלימודיו אצל ר"ע, במשך 13 שנים, התחילו רק בזקנותו של רשב"י, כשהיה רשב"י לפחות כבן 55 או 70?!
7. בגמ' (סנהדרין יד, א) מובא כי סמיכתו של ר' מאיר ע"י ר"ע לא נתקבלה, ואילו סמיכתו ע"י ר' יהודה בן בבא נתקבלה. רב שרירא גאון (באגרתו, בכל כתבי היד והנוסחאות) ורשב"י הסבירו שסמיכתו בידי ר"ע לא נתקבלה משום שר' מאיר היה אז בחור. לפי דבריהם יוצא שעברו שנים רבות מאז שר"ע סמך את ר"מ ועד שר"מ יצא מגדר 'בחור' ור"י בן בבא סמכו. מכיון שמצאנו שר"ע לימד את ר"מ אחרי שמתו ה-24 אלף, הרי שגם מיתתם אירעה שנים רבות לפני שר' יהודה בן בבא נהרג. מסיפור המעשה נראה שר"י בן בבא נהרג בתקופה הקשה שאחר מרד בר כוכבא, אז גזרה המלכות שלא לסמוך, ומכאן ש-24 אלף התלמידים מתו הרבה לפני כן ולא במהלך מרד בר כוכבא. לפי השיטה החדשה תמוה מדוע סמיכת ר"ע לא התקבלה, וכן תמוה כיצד רבותינו שבדרום הגיעו לצפון, בסמוך לאושא, כדי להיסמך ע"י ר"י בן בבא.
8. לר"ע היו 24,000 תלמידים בשנה ה-24 לכניסתו לעולם התורה (כתובות סג, ע"ב), כלומר כשהיה בן 64 (ספרי, וזאת הברכה). מסתבר שעד למרד בר כוכבא, כ-56 שנים מאוחר יותר (שהרי הוא נפטר בגיל 120) נתווספו לר"ע עוד תלמידים רבים. מכאן שמותם של 24,000 תלמידיו לא אירע בסוף ימיו, בסמוך למרד בר כוכבא, אלא כ-50 שנים לפני כן.
9. אם אכן באגרת ר' שרירא גאון נזכר שהתלמידים מתו במרד, כיצד ייתכן שבמשך כ-800 שנה, מאז כתיבת האגרת ועד לרנ"ק, אף חכם לא הצביע על המסורת השונה שמובאת בה (וזאת למרות שאגרת רש"י הגובאה בדברי הראשונים), והראשון שגילה זאת היה רנ"ק (שלא היה אמון על מסורת ישראל)!!
10. נזכיר שאף מרן הרב קוק אינו מזכיר את השיטה החדשה (לבד מפעם אחת, שפירושה מוטל בספק, ואף בה הדבר נזכר רק בדרך אגב ובקצרה, בתוך פתגם קצר שנכתב עבור הציבור), וכן נזכיר שבישיחות הרצי"ה' (הרב אבינר) ו'מתוך התורה הגואלת' (שיחות הרצי"ה שסוכמו ע"י הרב שוורץ) השיטה החדשה איננה מוזכרת.
11. לגבי ההוכחה לכאורה מאגרת רש"י: הנוסח הצרפתי של האגרת הוא העיקרי, לפי המקובל כיום בעולם המחקר, ובנוסח זה נזכר כדברי הגמ'.

12. אף אם נקבל את הנוסח הספרדי של אגרת רש"ג, הרי שאין בכך ראייה לשיטה החדשה שסוברת שהתלמידים מתו במרד בר כוכבא, שהרי המונח 'שמדא' הנזכר בנוסח זה מתפרש כפי הנראה כ'גזירות שמד על מצוות הדת', שהרי המילה 'שמדא' נזכרת עוד כמה פעמים באגרת רש"ג, לגבי כמה אירועים, שאינם קשורים למרד בר כוכבא או למרד אחר. בנוסף, הנוסח "שמדא" מופיע רק בכתב יד אחד של הנוסח הספרדי. בנוסף, לעיל סעיף 7 הבאנו שממקום אחר באגרת רש"ג עולה שמיתת תלמידיו הראשונים של ר"ע היתה שנים רבות לפני המרד.

13. מי שמניח שבאגרת רש"ג יש מסורת שונה מזו שבגמ', יצטרך להסביר כיצד ייתכן שבנו של רש"ג, רב האי גאון, מזכיר את דברי התלמוד שתלמידי ר"ע מתו באסכרא (נזכר בדברי רבנו ירוחם, תולדות אדם וחוה, נתיב כב, חלק ב, דף קפו טור ד, ועוד), מבלי לציין לדברי אביו?!

14. מי שטוען שהנזכר בגמ' הוא 'צנזור' מאימת השלטון הרומאי, יצטרך להסביר מדוע רב שרירא חשף את הסיבה האחרת, ובנו רב האי מזכיר שוב את דברי הגמ', למרות שבזמן הגאונים לא היה עוד חשש מפני השלטון הרומאי?!

15. התלמוד מזכיר את חורבן ביתר, מתאר את כמות ההרוגים, ואת ניוול הגוויות וכו' (גיטין נז-נח; איכ"ר פרק ב ופרק ג; ועוד), ובמשנה ובגמ' מוזכר שחורבן ביתר הוא אחד מהדברים שאירעו בתשעה באב, יום האבל הגדול (תענית כו, ע"ב, ושם כט, ע"א). אם כן, מדוע לא נזכרה בתלמוד בדומה לכך המפלה הנוספת שהיתה [לפי השיטה החדשה] בימי ספירת העומר?! [בנוסף: ניתן היה להזכיר את מיתת 24,000 הלוחמים באחד ממסכתות הש"ס כעובדה היסטורית, מבלי לקשר זאת לימי האבלות?!]

16. זאת ועוד: בזמן עריכת הגמרא שלטו הפרסים בבבל, ולא היה חשש עוד מהשלטון הרומאי, ומדוע א"כ יש צורך בצנזור?! ועוד: הרי בתלמוד יש מימרות חמורות כלפי הפרסים (כגון בברכות ח, ע"ב) מבלי לחשוש מהשלטון, ומכאן נראה שלא היה חשש כה גדול מכתובת דברים בגמ', ובוודאי ממסירת מימרות בע"פ [בתקופה שלפני כתיבת הדברים].

17. לגבי הטענה ש'אסכרא' הוא מלשון 'אסקאר' (חייל/מלחמה) בערבית: האם הערבית לא התחילה להיות בשימוש רק אחרי זמן הגמ'? האם יש בגמ' דוגמאות נוספות לשימוש בשפה הערבית? בנוסף, הרי ה'אסכרא' נזכרת בגמרא במקומות נוספים, ובהם הכוונה למחלה. זאת ועוד- אותו אמורא שמזכיר את ה'אסכרא' לגבי תלמידי ר"ע מזכיר אותה גם לגבי מיתת המרגלים שהיתה ב"מגיפה" כלשון הפסוק.

18. לגבי הטענה שיום ל"ג בעומר הוא יום שמחה על נצחון תלמידי ר"ע בקרב במהלך המרד: הרי מובא שכל התלמידים מתו, ללא יוצא מן הכלל "והיה העולם שמם" (וחוגגים בל"ג בעומר כי אז נסתיימה מיתתם, ושאר טעמים שנאמרו בזה)!!

19. לגבי הטענה שהמדרות בל"ג בעומר וכן החץ וקשת קשורים למרד: הרי לפי מה שבדקתי מדובר בשני מנהגים חדשים, מ-300 השנים האחרונות לכל היותר?!

20. ולסיום - מי שאוחז בשיטה החדשה צריך להסביר את השתלשלות האירועים באופן מסודר והגיוני, לסדר את כל המקורות ולבדוק האם ניתן להתאימם יחד. לפי השיטה הישנה יש סדר אירועים ברור למדי, והמקורות מסתדרים יחד באופן הבא (הסיכום כאן חלקי, ובמאמר עצמו הדברים מובאים במדויק): ר"ע חוזר אחרי 24 שנות לימוד לביתו, עם 24 אלף תלמידים. הוא מתגורר אז בבני ברק, ולכן תלמידיו הם 'בין גבת לאנטיפרס'. אחרי זמן קצר (כ-50 שנה לפני המרד) תלמידיו הראשונים נפטרים במגיפת אסכרא, שהיא מחלה קשה, בין פסח לעצרת, והעולם שמם מתורתו של ר"ע. אז מלמד ר"ע במשך כמה שנים את שהם חמשת תלמידיו החדשים, המכונים "רבותינו שבדרום" ע"ש מקומם באותם ימים. ביניהם מנוי רשב"י שהוא אז בחור צעיר כבן 15. [בתקופה זו רשב"י גרם למחלוקת בין ר"ג לר' יהושע]. רשב"י לומד אצל ר"ע בבני ברק 13 שנה. רבי מאיר אינו עומד על דעתו של ר"ע והולך ללמוד אצל ר' ישמעאל, ואחרי שנים הוא חוזר ושוב לומד אצל ר"ע. ר"ע סומך את ר"מ אך הסמיכה לא מתקבלת משום שר"מ הוא עוד צעיר. כמה שנים לפני המרד עובר ר"ע להתגורר וללמד באושא שבגליל. תלמידיו עברו איתו לאיזור הגליל, ולכן שם הם נסמכו ע"י ר"י בן בבא בתקופה שלאחר המרד. כעת ר"מ הוא מבוגר ולכן הסמיכה הזו מתקבלת. בזמן המרד ר"ע תומך בבר כוכבא (ר"ע הוא כבן 120, ומסתבר לפיכך שתמיכתו היא בעיקר מוראלית. ר' יהודה ור' מאיר ושאר תלמידיו הגדולים הם מבוגרים למדי, באיזור גיל שישים, ולכן מסתבר שגם הם לא משתתפים בפועל במרד). המפלה הגדולה במרד היתה בחודש אב, כאשר ביתר נחרבה, ובצום תשעה באב מתאבלים בין היתר על מפלה זו [לא היה חשש מלצום על כך, וגם לא חששו לכתוב זאת במשנה].

לאחר זמן קצר ר"ע נהרג ע"י הרומאים.

[לפי השיטה החדשה נראה שבכדי לתרץ את השאלות ההסטוריות שהובאו כאן (שאלות 1-8) ניאלץ לדחוק ולומר שר"מ ורשב"י וכו' למדו אצל ר"ע

עוד לפני שתלמידיו הראשונים מתו (ראה מה שכתבנו על כך בנספח 2), ומעתה כך נסדר את האירועים: ר"ע חוזר אחרי 24 שנות לימוד לביתו, עם 24 אלף תלמידים. הוא מתגורר אז בבני ברק, ולכן תלמידיו הם 'בין גבת לאנטיפרס'. אז הוא מלמד גם את חמשת תלמידיו החדשים, וביניהם רשב"י שהוא אז בחור צעיר כבן 15. [בתקופה זו רשב"י גרם למחלוקת בין ר"ג לר' יהושע]. רשב"י לומד אצלו בבני ברק 13 שנה. רבי מאיר אינו עומד על דעתו של ר"ע והולך ללמוד אצל ר' ישמעאל, ואחרי שנים הוא חוזר ושוב לומד אצל ר"ע. ר"ע סומך את ר"מ אך הסמיכה לא מתקבלת משום שר"מ הוא עוד צעיר. כמה שנים לפני המרד עובר ר"ע להתגורר וללמד באושא שבגליל. רוב תלמידיו נותרו באיזור יהודה "מגבת ועד אנטיפרס", ובזמן המרד הם משתתפים בו ומתים כולם ע"י הרומאים (לא מדובר בהכרח ב-24,000 במדויק, אלא כוונתם של חז"ל במספר זה היא לומר שמדובר בתלמידיו הישנים, מתקופתו בלוד. לפי"ז יתכן שגם לא מדובר בתלמידיו ממש, אלא הכוונה היא לאלו בארץ יהודה שהיו דבקים בדמותו ובדרכו). מיתתם התרחשה בתוך זמן קצר, בין פסח לעצרת, ולאחר כמה חודשים נפלה ביתר בתשעה באב (התלמידים נהרגו ע"י הרומאים, וה"אסכרא" הנזכרת בגמ' היא צנזורה וכדו'. לחילופין, מיתתם אירעה ע"י מגיפות שהתפשטו ביניהם כשברחו מהרומאים והצטופפו במערות וכדו'). לעומתם, חמשת תלמידיו של ר"ע (ר"מ רשב"י וכו') הצטרפו אל רבם כשהוא עבר לאיזור הגליל [לכן הם כונו "רבותינו שבדרום" משום שאף שחיו בגליל מ"מ היו במקורם מאיזור הדרום]. בגליל היה המרד חלש יחסית, ולכן תלמידים אלו ניצלו מההרג שהיה בארץ יהודה. בתקופה שלאחר המרד הם נסמכו בגליל ע"י ר"י בן בבא, ומכיון שכעת ר"מ הוא מבוגר לכן הסמיכה מתקבלת בפעם זו. ר"ע תומך בבר כוכבא (מסתבר שמוראלית), אך לא משתתף במרד בפועל (הן בגלל גילו המבוגר, והן בגלל מקום מגוריו בגליל). לאחר מות תלמידיו שבארץ יהודה העולם נהיה שמש והולך, דהיינו צועד לכיוון של שממה רוחנית, ולכן ר"ע מצוה את תלמידיו שבגליל להתאמץ ולהפיץ תורה בעולם, וכך הם עושים. הם פונים אל זקני הגליל ויחד איתם מלמדים את העם תורה. לאחר המרד גזרו הרומאים גזירות שמד, ובין היתר אסרו ללמד תורה. ר"ע לימד תורה ברבים, ולכן הרומאים כלאו אותו, ולאחר זמן קצר הרגו אותו. עד כאן סדר האירועים שעל ידו מתרצות שאלות 1-8. שאלות 9-19 עדיין דורשות תירוץ].